

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

Alapította Heimler Károly.

Kiadja:
a Soproni Szemle Alapítvány

Főszerkesztő:

Szerkesztőbizottság:

DOMONKOS OTTÓ, GIMESI SZABOLCS, GÖMÖRI JÁNOS, HÁRS JÓZSEF titkár, olvasó- és
technikai szerkesztő, JANKÓ FERENC, KUBINSZKY MIHÁLY, MOLNÁR LÁSZLÓ, PÁPAI
LÁSZLÓ, SARKADY SÁNDOR

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata. Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes. Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás

359 Természeti környezet és gazdálkodás

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágnépességének 17.
századi jogi helyzetéhez

Kelemen István: Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágnépességének 17. századi jogi helyzetéhez

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágnépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / Bevezetés

Bevezetés

A Széchényi családnak a Magyar Országos Levéltárban őrzött iratai⁽¹⁾ között három, Sopron vármegyére vonatkozó 17. századi urbáriumot találunk. Ezek a Széchényiek által később zálog-, majd

örökjogon megszerzett, korábban a Nádasdyak sárvár-felsővidéki²⁽²⁾ uradalmához (*dominium*) tartozó helységekre vonatkoznak. Időrendben az elsőt 1639-ben³⁽³⁾ vették fel, a másodikat 1663-ban⁴⁽⁴⁾ állították össze. Velük ellentétben a harmadik⁵⁽⁵⁾ már nem a Nádasdyak számára készült, hanem abból az időszakból származik, amikor a felségárulás vétkével vádolt Nádasdy Ferenc kivégzése után (1671) elkobzott birtokai átmenetileg a Magyar Királyi Kamara igazgatása alá kerültek. Ez az urbárium nem tartalmaz kelteztést, de a Soproni Levéltárban őrzött, az „Úriszéktől fellebbezett úrbéri perek” címet viselő iratanyagban az urbáriumról készült – a perekhez csatolt – másolatokon az szerepel, hogy az urbáriumot 1677 augusztusában vetették papírra.⁶⁽⁶⁾ Összeállítása minden bizonnyal azzal volt összefüggésben, hogy I. Lipót 1677. június 8-án Laxenburgban kiadott oklevelében közel 330 ezer forintért örök jogon átengedte az addig kamarai igazgatás alatt álló Alsó- és Felsővidéket gróf trakostyáni Draskovich Miklós királyi főajtónállónak és feleségének, Nádasdy Krisztina grófnőnek. A birtokok soha nem kerültek Draskovich kezére, mert nem tudta kifizetni a vételárat, ezért júliusban megállapodott Széchenyi György kalocsai érsekkel, hogy Felsővidék nagyobb részét átengedi neki zálogként.⁷⁽⁷⁾ Fennmaradt a Széchenyi család iratai között az új urbárium alapján 1679-ben kivetett adó regesztruma is.⁸⁽⁸⁾

360Érthető okokból a Széchenyiek a joghatóságuk alá került, egykoron a Nádasdyak fennhatósága alatt álló jobbágynépeség⁹⁽⁹⁾ helyzetét szabályozó urbáriumokat másolat vagy kivonat formájában megőrizték családi archívumukban. Jelen írásban arra vállalkozunk, hogy a 17. század utolsó harmadától a Széchenyiek földesúri hatalma alá került Sopron vármegyei jobbágyság 17. századi jogi helyzetét (különös tekintettel az adózásra) ismertessük.¹⁰⁽¹⁰⁾ Abból a megfontolásból, hogy a korszakban az egyes adónemek (szolgáltatások) fajtájának és nagyságának állandóságát (vagy éppen változását) szemléltessük, megvizsgáltuk a sárvár-felsővidéki uradalomnak a kamarai urbáriumok és összeírások között fennmaradt, 1608-ban kelt¹¹⁽¹¹⁾ urbáriumát is. Az említett urbáriumok az alábbi települések esetében szabályozták a földesúr (*dominus terrestris*) és annak igazgatási és bírói joghatósága alatt élő jobbágyság viszonyát: Boz, Hegykő, Hidegség, Homok, Horpács, Iván, Kövesd, Lövé, Nagycenk, Peresztég, Pusztacsalád és Újkér. Kiscenkéről (Dávidcenk)¹²⁽¹²⁾ és Gógánfáról (Félszerfalu) csak 1677-ben rendelkezünk adatokkal.¹³⁽¹³⁾

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységeknél jobbágynépeségének 17.
századi jogi helyzetéhez / I. A telekszám alakulása¹⁴ és a birtokviszonyok**

I. A telekszám alakulása¹⁴⁽¹⁴⁾ és a birtokviszonyok

1608	összesített egésztelek-szám					zsellérhely			
	szolg	puszta v. nem szolgá	leégett	bírói és szabac	összes	szolgá	puszta v. nem szolgá	leégett	összes
Boz	1/4	1/2	1 1/2	1/4	2 1/2	–	3	–	3
Hegyk	5	9 1/2	–	2 1/2	17	8	1	–	9
Hidegs	3/4	4 2/4	2	15	7 1/4	2	5	4	11

1608	összesített egésztelek-szám					zsellérhely			
	szolg	puszta v. nem szolgá	leégett	bírói és szabad	összes	szolgá	puszta v. nem szolgá	leégett	összes
Homó	6 1/2	1 1/2	–	1/2	8 1/2	1	10		11
Horpá	5	1	–	3	9	–	–	–	–
Iván	6 1/4	5	–	2	13 1/4	–	–	–	1
Köves	8	15	–	7	30	3	23	–	26
Lövő	10 1/2	5 1/2	13	8	37	21	5	–	26
Nagyc	–	4 1/2	8 1/2	15	13	6	8	49	63
Peresz	8 3/4	13 1/2	–	3 1/2	25 3/4	13	29	–	42
Pusztá	4 1/2	15	–	1/2	20	–	5	–	5
Újkér	4 1/2	3	–	2	11 1/2	1	–	–	5

1. táblázat. A jobbágy- és zsellértelek száma, 1608

361 Az 1608. évi urbáriumban a tizenötéves háború pusztításai tárulnak a szemünk elé. Nagycenk számára azért biztosított Nádasdy Ferenc özvegye, Báthory Erzsébet 5 évre szóló adómentességet, mert a falu (66 ház, összesen $8\frac{1}{2}$ egésztelek és 49 zsellér-hely) a szomszédos Keresztúrral együtt „az ell multt haboru es veszedelmes üdőben” leégett a Habsburg katonaság, „az németek m'att”. A háborús események nem kerültk el a Fertő partját sem. Bozon 6 ház (6 negyedtelek) hamvadt el, de a település többi telke (3 zsellérhely, 2 negyedtelek) is pusztán állott, és mivel a bírói negyedtelek mentesült az adózás alól, a faluban csak egy fertály adózott. A hidegségi tüzesetekért a tatárokat – nyilván Bocskai 1605-ben itt járt segédcapatait – teszi felelőssé az urbárium. Itt 12 ház (összesen 2 egésztelek és 4 zsellérhely) vált a lángok martalékává, emellett több telek is lakatlanul állt. Lövön a háborús pusztítások miatt 13 egész sessionak megfelelő jobbágyhely (15 ház) hamvadt el.

1639	összesített egésztelek-szám					zsellérhely				lakó
	szolgá	puszta	nemesi mentes	plébáni	összes	szolgá	puszta	plébáni nemesi	összes	
Boz	$2\frac{3}{4}$	–	–	–	$2\frac{3}{4}$	7	–	–	7	–
Hegykő	15	5	2	–	22	12	–	–	12	3

1639	összesített egésztelek-szám					zsellérhely				lakó
	szolgá	puszta	nemesi mentes	plébáni	összesen	szolgá	puszta	plébáni nemesi	összes	
Hidegs	3 1/2	4 3/4	–	–	8 1/4	10	11	–	21	–
Homok	8 1/2	–	–	–	8 1/2	9	6	–	15	3
Horpác	–	1	27 1/2	–	28 1/2	–	–	7	7	–
Iván	–	11 1/2	–	–	48	–	–	–	15	–
Kövesd	19	8	12	–	39	13	5	34	52	13 ¹⁵⁽¹⁵⁾
Lövő	27	2 1/2	5 1/2	–	35	20	8	20	48	19
Nagyce	3 1/2	4 1/2	–	10	18	47	15	26	88	10
Pereszt	24 1/2	4 1/2	7+3	–	39	22	32	6	60	8
Pusztac	–	–	–	–	31	–	–	–	12	–
Újkér	–	17	2	–	25 1/2	–	–	–	5	–

2. táblázat. Jobbágy- és zsellértelek száma, 1639.

A Bethlen Gábor hadjáratával összefüggésben történt károkról nem találunk konkrét említést. Az 1639-es urbárium beszámol arról, hogy a kövesdi prédikátorház a lángok martalékává vált, de az nem derül ki, hogy mi volt a tüzeset oka. Erre az időszakra a Nádasdyak *inscriptio* jogcímén történő birtokadományozásainak következtében Pusztacsaládon, Újkéren, Horpácson és Ivánban nem írtak össze a Nádasdyak számára adózó jobbágytelket.¹⁶⁽¹⁶⁾ A jobbágyi társadalom differenciálódását jól bizonyítja, hogy az urbáriumban már külön rovatban is feltüntették a házatlan zselléreket (*subinquilini*, ³⁶²*lacones*), azaz a más házánál lakó személyeket, így Hegykön, Homokon, Kövesden, Lövön, Nagycenken és Peresztgenen.

1663	összesített egésztelek-szám			zsellérhely		
	szolgá	puszta, inscriptio nemesi	összesen	szolgá	puszta, plébánia inscriptio	összes
Boz	–	–	2 3/4	–	–	5
Hegykő	12	10 1/2	22 1/2	6	8	14
Hidegs	5	3 1/4	8 1/4	5	13	18
Homok	8 1/2	–	8 1/2	8	7	15

1663	összesített egésztelek-szám			zsellérhely		
	szolgáló	puszta, inscriptió nemesi	összesen	szolgáló	puszta, plébánia inscriptió	összes
Horpács	10	18 1/2	28 1/2	–	7 plébánia zsellér	7
Iván	–	–	42	–	–	–
Kövesd	16 1/2	22 1/2	39	5	39	44
Lövő	21	14	35	13	27	40
Nagyce	3 1/2	14 1/2	18	23	58	81
Pereszt	11	19 1/2	30 1/2	6	54	60
Pusztac	–	–	31	–	–	12
Újkér	2	24	26	–	7	7

3. táblázat. Jobbágy- és zsellértelek száma, 1663.

Nádasdy Ferenc (1625–1671) 1647-ben 3 ezer forintért elzálogosította Kiscenket Szegedi Ferenc iváni nemesnek, volt familiárisának szolgálataiért. Szegedi 1670-ben hunyt el, Kiscenket utódaitól váltották vissza a Széchenyiek. Gógánfát 1663-ban a dézsmajövedelem kivételével a Viczayak kezén találjuk. Pusztacsalád minden haszonvétele – meghatározott összeg fejében – Sárkány Miklóst illette. Ugyanilyen feltételekkel bírta inscriptióban Hamarla György Ivánt. Bozt a dézsma kivételével – meghatározott pénzösszeg fejében – szintén Hamarla bírta inscriptióban.

Az 1670-es évek közepére a telekaprózódás felerősödött, megjelent a nyolcadtelek, megnőtt a zsellérek száma. Az összeírók a korábbi gyakorlattal ellentétben már nem az összesített egésztelek-számot tüntették fel az egyes helységek esetében, hanem a jobbágytársadalom differenciálódását jobban szemléltető egész-, fél-, negyed- és nyolcadtelek bontást alkalmazták.¹⁷⁽¹⁷⁾ Az 1677-i urbárium megemlíti, hogy a lövői plébánia „az haborukor” leégett. Ez a bejegyzés minden bizonnyal a mezőváros 1664. évi tragédiájára utal, amikor a Szentgotthárd alól visszavonuló franciák elpusztították a helységet.¹⁸⁽¹⁸⁾

3631677	egésztelek			fél			s
	szolgáló	puszta	épül	szolgáló	puszta	épül	
Boz	–	–	–	–	–	–	
Gógánfa	6	–	–	14	3	–	
Hegykö	1	–	–	30	7	8	
Hidegség	–	–	–	–	–	–	

3631677	egésztelek			fél			s
	szolgál	puszta	épül	szolgál	puszta	épül	
Homok	–	–	–	14	–	3	
Horpács	24	4	–	1	–	–	
Iván	29	7	–	14	1	–	
Kiscenk	–	–	–	–	–	–	
Kövesd	25	10	1	4	2	–	
Lövő	15	5	5	10	9	8	
Nagycenk	5	–	–	20	4	1	
Peresztteg	1	2	–	34	16	6	
Pusztacsalád	3	11	–	17	17	–	
Újkér ²⁰⁽²⁰⁾	–	–	–	29	20	1	
ÖSSZESEN	109	35	6	187	79	27	

4. táblázat. Jobbágy- és zselléreltek megoszlása, 1677.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / II. A jobbágyhelyhez tartozó telkiföldek nagysága**

II. A jobbágyhelyhez tartozó telkiföldek nagysága

Maga a jobbágytelek (jobbágyhely, *sessio*) mint adózási egység belső telekből, azaz házhelyből (*fundus intravillanus* vagy *domalis*) és külsőségekből: a belsőség után járó szántóföldekből és rétekből (*fundus extravillani, appertinentiae*) állott. A belsőség nagyságáról nem szólnak az urbáriumok, de a külsőség nagyságát és fajtáját helységenként összeírták. 1608-ban és 1639-ben a zsellérházakhoz főszabály szerint nem járt külsőség, bár ezt Hegykön, Ivánban, Újkéren és 1608-ban Pusztacsaládon kifejezetten nem említették. Lövön a zsellérhelyekhez 4 hold szántó, Pusztacsaládon (1639-ben) 6 hold föld és 1 kasza rét, Kövesden pedig négy zsellérhelyhez 3–3 hold föld tartozott. A jobbágyhelyekhez 1639-ben rendelt appertinenciákat az alábbi táblázat mutatja be:²¹⁽²¹⁾

3641639		szántóföld (hold)	rét (kaszás)	halászóvíz (öl)
Boz	fertályhó	1	4	–
Hegykő	félhelye	14 1/2 ²²⁽²²⁾	3 (négy helyen)	40
Hidegsé	fertályhó	1 1/2	2	40

3641639		szántóföld (hold)	rét (kaszás)	halászóvíz (öl)
Homok	félhelye	11 1/2	1 darab rétet kaptak a süttöri Hanságban	42
Horpác	egészhe	28	1	–
Iván	egészhe	23	osztály szerint	–
Kövesd	egészhe	20, 18	a nyugati helyesek 1/2 szekérré váló	–
Lövő	egészhe	25	1 1/2 (két helyen)	–
Nagyce	félhelye	10	2	–
Pereszté	félhelye	15	–	–
Pusztac	a helyekhez szántóföldek irtásból vannak, rédjük nincs, hanem az erdőben kaszálnak			–
Újkér ²³	egészhe	32	4	–
Kiscenk	fertályhe	8	1	–
Gógánf	egészhe	20	–	–

5. táblázat. A jobbágyhelyhez tartozó telkiföldek megoszlása, 1639.

A homoki telkeseknek a falu határában nem volt rédjük, hanem az uraság a süttöri Hanságban jelölt ki

nekik egy darabot, amelyet egymás között felosztva használtak. Kövesden a településszerkezetből eredő sajátságok miatt a keleti renden lakó egészhelyeseknek 20 hold, a nyugati rendbelieknek 18 hold (1608-ban 15 hold) szántóföld járt. A megállapított telekkategóriákhoz juttatott külsőségek arányosan illették meg a nagyobb, illetve a kisebb telekhányadokat.²⁴⁽²⁴⁾ Az 1670-es évekre kisebb változások történtek a telkiföldek nagyságát illetően. Homokon minden zsellér két hold szántóföldet kapott, a hidegségi fertályosok pedig másfél kaszás rétet. A peresztegiek káposztáskertjeikből alakítottak ki rétet maguknak, de azokon alig termett 1–1 boglya széna. Az iváni egészhelyekhez 25 hold szántóföld tartozott. Míg Kövesden a 17. század első felében csak 4 zsellérhelyhez rendeltek 3–3 hold szántót, addig a század derekára már a többihez is, igaz csak 1–1 holdat. Pusztacsaládon a zsellérhelyeket megszüntették, viszont az egészhelyekhez tartozó külsőséget pontosan feltüntették (24 hold szántó, 1 kaszás rétet). Ebből a periódusból ismerjük a kiscenki és a gógánfai adatokat is, melyeket a táblázat alsó két sorában tüntettünk fel.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágnépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / III. Adózás**

III. Adózás

Az urbáriumok bizonyos hivatalt viselő vagy tevékenységet végző jobbágyokat felmentettek a szolgálatok alól, így mentesültek például a mindenkori bírók, a kocsmárosok, az erdőőrzők, a katonák, a postaszolgálatot teljesítők és a vincellérek. Mentességet élveztek azok is, akiknek háza épülőben volt.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágnépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / III. Adózás / 1. Helyadó**

3651. Helyadó

A telkes jobbágyok (*coloni*) és bizonyos helységekben a házas zsellérek (*inquilini*) földesuruknak az általa juttatott telek (hely) után helyadóval tartoztak. A helyadó egyrészt pénzjáradékot, földbért (*census, terragium*), másrészt természetbeni járadékot (gabona, élőállat, állati termék) jelentett. Az 1608. évi urbárium nem tesz említést a kövesdiek és a lövőiek, az 1639. évi pedig a hegykőiek pénzbeli helyadójáról. Hegykőn²⁵⁽²⁵⁾, Kövesden, Lövön, Horpácson, Ivánban és Pusztacsaládon az urbárium az egészhelyeseket, Homokon, Nagycenken, Peresztegen és Újkéren a félhelyeseket, Hidegségen és Bozon pedig a fertályosokat jelölte meg a helyadófizetési kötelezettség címzettjeként. (A továbbiakban a rájuk megállapított adómértékeket említjük). Ez természetesen nem azt jelentette, hogy csak a megnevezett rétegeket sújtotta a helyadó, hanem azt, hogy hozzájuk képest a kisebb vagy nagyobb telekhányaddal rendelkezők teleknagyságuk arányában fizették azt.

1639	köte- lezett	pénzben		gabona (helykőből)		
		Szt. György	Szt. Mihály	búza	rozs	zab
		napján		kőből		
Boz	fertály	mentesek		mentesek		
Hegykő	fél	8 krajcár ²⁶⁽²⁶⁾	2 kappan	1	1	1
Hidegség	fertály	10 d./év, Gy. 10 kr/4 fertály		mentesek		

1639	köte- lezett	pénzben		gabona (helykőből)		
		Szt. György	Szt. Mihály	búza	rozs	zab
		napján		kőből		
Homok	fél	13 dénár	2 kappan	1	1	1
Horpács	egész	4 dénár	4 dénár	0	0	4
Iván	egész	10 dénár	2 kappan	2	0	1
Kövesd	egész	10 dénár	2 kappan	3/4	0	3/4
Lövő	egész	4 dénár, 2 bécsi ²⁷⁽²⁷⁾	1 kappan	1	1	1
Nagycenk	fél	10 dénár	2 kappan	mentesek		
Peresztég	fél	10 krajcár	2 kappan	1	1	1
Pusztacsalád	egész	10 dénár	2 kappan	1	0	1
Újkér	fél	9 dénár 2 bécsi	2 kappan	1	0	1
Gógánfa	egész	–	–	mentesek		
Kiscenk	fertály	1 forint 35 dénár (benne van ebben: kar., húsv, csappénz)		1 1/8 kvartély-zab		

6. táblázat. A jobbágyok pénz- és természetbeni adói, 1639.

366 Az inquilinusoknak a legtöbb helyen nem kellett helyadót fizetniük. Ezt kifejezetten megemlítik az urbáriumok Homok, Hidegség és Boz esetében. Ugyanakkor Újkéren, Nagycenten²⁸⁽²⁸⁾ és 1677-ben Kiscenken a házas zsellérek a telkesek számára előírt terményadó fele részével tartoztak. A peresztégi szolgáló zsellérek kizárólag a helykőből, azaz a gabonaadó alól mentesültek teljesen, a többi naturaliból csak felerészben. Lövőn nem a colonusok számára előírt terményjáradékok terhelték őket, hanem évente 4 tyúkot kellett adniuk.

a) Pénzadó (*census*)

A censust két részletben kellett teljesíteniük a megfizetésre kötelezetteknek, a teljesítés egyik határnapja Szent György napja,²⁹⁽²⁹⁾ a másik pedig Szent Mihály napja³⁰⁽³⁰⁾ volt. 1608-ban Hidegségen megemlítik, hogy Szent György napján minden négy fertály után 10 krajcárral adóznak, Szent Mihály-napi pénzáradékot azonban nem fizettek (1639-re ez annyival egészült ki, hogy minden fertály után évi 10 dénárt is adtak). A hidegségieken kívül 1608-ban még a homokiak³¹⁽³¹⁾ és a horpácsiak tartoztak Szent György napján pénzadóval, a többi helységbeliek (a táblázatban feltüntetett pénzösszeg helyett) 2–2 kappant adtak földesuruknak. 1639-ben mindenütt pénzben adóztak. A Szent Mihály-napi pénzadó összege megegyezett a Szent György-napiéval, de készpénz helyett ilyenkor mindenütt 2–2 kappannal (Lövőn 1639-ben 1–1) adóztak. Horpácson mindkét határnapon pénzt (4–4 dénárt) adtak, ami régi szokás szerint prédikátoruknak járt; prédikátor hiányában a pénzt a földesúr kapta meg. Pusztacsaládon és Ivánban 1639-től az egészhelyesek karácsonykor is fizettek 8 dénárt. Nem helyadóként vetették ki, de a pénzáradékok között említjük meg, hogy Ivánban 1639-től minden kemence után 1 dénárt kapott az uraság.

A census nagysága 1 és 13 dénár között mozgott, legalacsonyabb Peresztegen, a legmagasabb Homokon volt. A legtöbb helyen 9–10 dénár járt az uraságnak. ³²⁽³²⁾ A boziaknak nem kellett földbért fizetniük. 1677-re az alábbi változások következtek be: megemelték Hegykőn a pénzadót (félhely után 10 dénár, ill. 2 kappan), Hidegségen pedig megszüntették az addigi konstrukciót és az itteni fertályosokat 10 dénár, ill. 2 kappan szolgáltatására kötelezték. A gógánfaiak nem tartoztak pénzadóval, a kiscenki fertályosok pedig 1 forint 35 dénárt fizettek, ami magában foglalta a pénzadót, a csappénzt, valamint a karácsonyi és húsvéti ajándékok értékét is.

b) Terményadó (*victualia*)³³⁽³³⁾

A terményjáradék (terményszolgáltatás) éves szinten meghatározott mennyiségű gabonából (helyköből), élőállatból és állati termékből állt. A helyköblöt búzából, rozsból és zabból adták, mértékét köbölben határozták meg. Átlagos mértéke gabonafajtánként ³⁶⁽³⁶⁾1 köblöt tett ki. A köbögabonát a kilenced helyett adták. ³⁴⁽³⁴⁾ A legkevesebbet Kövesden ($\frac{3}{4}$ köből) fizették, igaz itt a régi mérték szerinti köböllel számoltak. A horpácsiaktól korábban 5 és fél köböl zabot kívánt az uraság, majd 1588-tól ezt a mennyiséget 4 köbölre mérsékelte. A boziakat ³⁵⁽³⁵⁾, a hidegségieket és a nagycentkieket mentesítették megfizetése alól. 1677-re annyi változás történt, hogy az ivániak a 2 köböl búza helyett 1–1 köböl búzával és rozssal adóztak, míg a kiscenkiek ebben az időben $1\frac{1}{8}$ kvártélyzabbal tartoztak.

Terményjáradék az állatok közül baromfiból: lúdból, kappanból ³⁶⁽³⁶⁾ és tyúkból járt az uraságnak. Átlagos nagysága 2 lúd, 2 kappan és 8–10 tyúk volt, ³⁷⁽³⁷⁾ legkevesebbet a homokiak, a hidegségieket és a boziak (1 lúd, 2 kappan, 8 tyúk) fizették. 1677-ben a hegykőiektől 8 helyett 2, a lövőiektől 10 helyett 8 tyúkot kapott az uraság. A boziak mentesültek a lúdszolgáltatás alól. Az adózott állati eredetű termékek egyrészt a tejtermékek (vaj és túró), másrészt a tojás. A tejtermékeket quartaleban mérték. ³⁸⁽³⁸⁾ A legkisebb mértékű adót Homokról (1–1) kapta az uraság, egyébként átlagosan értéke 2 quartale vaj és 2 túró volt. Tojásból 1608-ban még sehol sem, 1639-ben már évente 20 darabbal adóztak. Homokon, Nagycentken és Lövön az 1639-es urbárium a jövőre nézve írta elő ezt a kötelezettséget. 1677-ben már Bozon is kötelező volt a tojásszolgáltatás, míg Kövesden hallgat erről a korabeli urbárium.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István: Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17. századi jogi helyzetéhez / III. Adózás / 2. „Várélés”-pénz

2. „Várélés”-pénz

A közösség egészét (a „velál”-t, a *communitast*) az uradalom központjának, a sárvári várnak az élmezéséhez való hozzájárulásra kötelezték, ami helységenként 1 kövér vágótehenet és 1 kövér ártányt ³⁹⁽³⁹⁾ jelentett. 1608-ban a hegykőiek azt vallották, hogy kérésükre – azóta elhunyt – földesuruk megengedte nekik, hogy Hegykő, Homok és Hidegség együttesen szolgáltatassa a tehenet és az ártányt. A hidegségieket úgy emlékeztek, hogy az uraság – látva szegény sorsukat – azt engedélyezte, hogy a homokiakkal és a hegykőiekkal közösen adjanak 2 kövér tehenet. Állításukat ugyan-akkor nem tudták okirattal alátámasztani. A pusztacsaládiak arról számoltak be, hogy mintegy 20 esztendeje nem kellett várélés-pénzt adniuk, mert akkoriban „igen ell pusztoltak”. 1639-ben Hidegségen ártányt nem adtak, a nagycentkieknek a kiscenkiekkel pedig közösen kellett a jövőben egy vágómarhát szolgáltatniuk. Horpácson az urbárium erről az adófajtaról nem tesz említést. Boz ebben az időszakban mentesült a kötelezettség alól. 1677-ben már lehetősége volt a közösségeknek arra, hogy a tehen helyett 8, az ártány helyett 6 forintot fizessenek. A nagycentkiek csak fél marhával (4 forint) tartoztak, mert a kiscenkieket ebben az időben más uraság bírta.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / III. Adózás / 3. „Ajándékok” (munera)**

3683. „Ajándékok” (munera)

Karácsonykor, húsvétkor, valamint az uraság famíliájának menyegzőire „tisztességes ajándékkal” tartozott a település egésze, úgymint borjúval, kappannal, lúddal, libával, tyúkkal, csibével, vajjal, túróval és tojással. Az 1608-as urbárium a boziakat (mivel a háborúk miatt a lakosságszám nagyon megfogyatkozott: „igen ell fottanak”) és a cenkieket (mert a német katonaság miatt a falu nagy része leégett) mentesítette a kötelezettség alól.⁴⁰⁽⁴⁰⁾ Ebben az évben Horpács esetében arról számol be az urbárium, hogy a helyiek nem adnak ajándékot, de korábban ők is „tartoztanak az m'gh job állapotban voltanak”. A tisztességes ajándékon kívül Pusztacsaládon és Ivánban az, akinek tíznél több lúdja volt, egyet a tisztartónak kellett adnia. 1677-ben ún. rendkívüli szolgáltatásokat (*extraordinaria impositiók*) is szabályoztak, amelyekkel a faluközösségek a grófi famíliában történt keresztelőkkor és temetésekkor tartoztak, de az uraság országgyűlések és octavák (törvényszéki nyolcadok) alkalmával is igénybe vehette ezeket. A gógánfaiak az „ajándékot” – az urasággal való megegyezés alapján – pénzben vagy természetben adhatták meg. 1663-tól kezdve minden helységnél (kivéve: Boz, Iván, Pusztacsalád) tételesen meghatározták a karácsonyi és a húsvéti ajándékok összegét. Ezt a mennyiséget évente két alkalommal, húsvétkor és karácsonykor kellett beszolgáltatni. Mivel a téli időszakban kevesebb volt a tojás, ezért abból karácsonykor – Nagycenk kivételével – csak félannyit kellett adni, mint húsvétkor.

1677	élőállat					méz
	borjú	tyúk	lúd	kappan	egyéb	
	darab					
Boz	tisztességes ajándékkal tartozna					
Gógánfa	nem adnak					
Hegykő	1	12	6	8	–	4
Hidegség	1	6	3	3	–	1
Homok	1	8	4	4	–	2
Horpács	1	4	2	2	–	–
Iván	tisztességes ajándékkal tartozna					
Kiscenk	pénzt fizetnek					
Kövesd	1 v. 2 ft	10	4	4	1 nyúl	2
Lövő	1 v. 2 ft	12	8	8	1 nyúl	4
Nagycenk	1	8	3	4	–	2
Peresztég	1	6	4	8	–	2
Pusztacsalád	tisztességes ajándékkal tartozna					
Újkér	–	4	2	–	1 óz	–

7. táblázat. A földesúrnak járó ajándékok, 1677.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.**

századi jogi helyzetéhez / III. Adózás / 4. Dézsma (decima)

3694. Dézsma (decima)

A jobbágyok mindenféle tavaszi és őszi gabona terméséből, valamint a méhek, a kecskék és a juhok szaporulatából természetbeni (*in specie*) dézsmával tartoztak az uraságnak. Ez volt a tized, amelyet az egyháztól bérelt a földesúr. Dézsmát adtak azok is, akik irtásföldjüket bevetették. Lövön, Peresztegen, Nagycenken azt is dézsmakötelezettség terhelte, aki a pusztahelyekhez tartozó földeket vonta művelés alá.⁴¹⁽⁴¹⁾ 1677-ben a felvett pusztahelyek után Ivánban, Peresztegen és Nagycenken minden hold után 50 dénárral és dézsmával tartoztak. Abban az esetben, ha egy nagycenki puszta félhely földjeit és rétjeit „vették fel”, arról 2 forint 50 dénárt és dézsmát adtak, a fel nem vett réteket pedig az uraság számára kaszálták. Kiscenken az, aki felvette a pusztahelyhez tartozó földeket és réteket, viselte a telek utáni terheket, vagy 2 forintot és dézsmát szolgáltatott.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István: Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágnépességének 17. századi jogi helyzetéhez / III. Adózás / 5. Földköből és irtáspénz

5. Földköből és irtáspénz

Akiknek irtásföldjük volt, azok bevetése esetén a dézsma mellett földköböllel is tartoztak. Lövön, Ivánban és Újkéren ezt a pusztahelyek után is beszédtek. Mértéke 1 köből termés volt holdanként, amit csak a vidékiek (*extranei*) adtak meg természetben,⁴²⁽⁴²⁾ mert helyette a helybeliek 20 dénárt fizettek. Hidegségen és Bozon mérsékelt összeggel tartoztak: az uraság a helyiektől 15 dénárt, a vidékiektől 3 fertály köblöt kért. Az 1608-ban kelt urbárium megemlíti, hogy Kövesden a vidékiek az előírt földköblöt és dézsmát igen terhesnek tartották, ezért nagyon sok irtásföldet pusztán hagytak. Az urbáriumba felvették, hogy ha a vidékieknek is 20 dénár irtáspénzt és dézsmát kellene szolgáltatniuk, akkor az irtásokat újból művelés alá vonnák. Hasonló nehézségek adódtak Peresztegen is. Cenken a háborús idők miatt a telkes jobbágyok száma megfogyatkozott, jobbára csak a zsellérek maradtak meg faluban, akik szinte telkesként szolgáltak, emiatt terhesnek érezték magukra az irtáspénz összegét, ezért a méltóságos asszonytól, Báthory Erzsébettől azt kérték, hogy mentesítse őket annak megfizetése alól. A 17. század hetvenes éveire a földköből megszűnt, mert ekkor már az extraneusok is pénzben fizettek (Hegykőn továbbra is földköblöt adtak). Az 1677-ben készült urbárium irtáspénz megfizetésére kötelezte az irtásföldek megművelőit. Minden hold irtásföld után 20 dénárral (Hidegségen és Kiscenken 16) tartoztak mind a helyiek, mind a vidékiek. Lövön, Újkéren, Peresztegen és Nagycenken az irtásréteket is megadóztatták: minden kaszaalj rétről 10, illetve vidékiek esetén 25 dénár irtáspénz járt a földesúrnak.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István: Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágnépességének 17. századi jogi helyzetéhez / III. Adózás / 6. Robot (servitium)

6. Robot (servitium)

Az uraság számára ellenérték nélkül végzett, kötelező ingyenmunkajáradékról 1639-ben csak annyit tudunk meg, minden helységben egységes szabályozás volt ér-vényben, de sem a munka mértékéről, sem fajtájáról nem derül ki semmi konkrétum,³⁷⁰ az urbárium a vizsgált helységek mindegyikénél utaló szabályozást alkalmaz. Az 1608. évi urbárium megemlíti, hogy a horpácsiak korábban Szent Iván-naptól⁴³⁽⁴³⁾ Szent Mihályig minden második nap szolgáltak a földesúrnak, az év másik részében pedig minden harmadik napon, a jövőben azonban szükség esetén mindennapi szolgálattal tartoznak. Az urbárium szerint korábban a lövőiek ugyanúgy megszabott rend szerint szolgáltak, mint a

horpácsiak, de jelenleg a szolgáltatásokat illetően semmilyen rendtartásuk sincs, hanem szükség szerint szolgálnak. A többi helységbeliek munkajáradékát a horpácsiakkal és lövőikkel azonos módon szabályozták. Pusztacsaládon 1608-ban és 1639-ben megemlítik, hogy – eltérően az általános szabályozástól – a helyiek kizárólag gyalogos szolgálattal tartoznak, a szántáson, a gabona-, bor- és szénahordáson és a „mezeo utt”-on kívül. Nagycenk és Boz 1608-ban mentesült a robotterhek alól. A robot szempontjából (igásrobot – gyalogrobot) jelentősége volt annak, hogy a jobbágy rendelkezett-e „marhával”, ezért az urbáriumok minden jobbágy esetében feltüntették, hány szarvasmarhát (ökröt, tehenet, tulkot, tinót) vagy lovat tartott.⁴⁴⁽⁴⁴⁾

	1608				1		
	szarvasmarha			ló	szarvasmarh		
	ökör	tulok	tehen		ökör	tulok	
	darab				d:		
Boz	–	–	1	–	19	8	
Gógánfa	nincs adat				ninc		
Hegykő	34	–	21	1	121	–	
Hidegség	14	1	8	–	54	–	
Homok	28	–	21	–	62	4	
Horpács	4	–	5	–	24	4	
Iván	30	–	31	3	79	7	
Kiscenk	nincs adat				ninc		
Kövesd	26	–	13	2	139	–	
Lövő	56	–	33	41	106	6	
Nagycenk	30	–	16	17	104	8	
Peresztég	66	–	21	2	66	8	
Pusztacsalád	10	–	15	6	–	–	
Újkér	10	–	7	7	56	–	
ÖSSZES	308	1	192	79	830	45	

8. táblázat. Az igásállatok számának változása, 1608–1677.

³⁷¹1677-ben a jobbágyok robotterhei a következőképpen alakultak: aki marhával rendelkezett, heti 1 napot szolgált marhájával együtt, gyalog pedig 2 napot. Ebbe nem számított bele a hosszúfuvar (a hosszabb útra történő szekerezés), amellyel szükség esetén tartoztak. Az ún. „takaro üdőben” (kapálás, aratás, betakarítás és kaszálás idején) mindennap szolgáltak. Eltérően szabályozták a kiscenkiek és a gógánfaiak munkajáradékát. A kiscenki fertályos jobbágyok Szent György napjától Szent Mihálynapig heti 2 nap gyalogrobottal szolgáltak, marhával pedig 1 napot. Az év másik felében heti 1 napot gyalog, marhával pedig kéthetente 1 napot. Gabonaaratás idején minden napra egy-egy aratót tartoztak adni, de hajdinaaratásra nem kötelezték őket. Szüret idején minden napra szüretelőt kellett adniuk. Gógánfán Szent Iván napjától Szent Mihálynapig az egészhelyesek gyalog heti 3, marhával heti másfél napot robotoltak. Az év másik felében az egészhelyes heti 2 nap gyalogos, 1 nap marhás robottal tartozott. A félhelyeseket fele ekkora munkakötelezettség terhelte. Rendkívüli szekerezéssel (Bécsbe vagy más hosszú útra) nem tartoztak, hanem helyette karácsonykor minden egészhelyről 50 dénár (félhelyről 25 dénár) szekérpénzt fizettek. Az 1677. évi urbáriumban az áll, hogy a boziak Czimber Ferencsel olyan

szereződést kötöttek, amelynek értelmében az egész falu 32 forintot fizetett neki. Emellett háromnapos aratással és háromnapos kaszálással tartoztak, de az összeírók feljegyezték, hogy az öreg boziak kimúlásával a szerződés is megszűnik. Emellett Hamarla hidegségi szőlőt háromszor kellett megkapálniuk, leszüretelniük, a szőlőt pedig peresztegi házhoz vinniük; a szőlőkarót a maguk pénzén vették. 1677-ben már Hamarla vette a karókat, de a boziaknak kellett azokat a szőlőhöz szállítaniuk.

6.1 Az urasági szőlők művelése

A földesúr saját kezelésű szőlőinek megművelésére ugyancsak a jobbágyokat kötelezték. A homoki 1 fertályos⁴⁵⁽⁴⁵⁾ urasági szőlőt a helyiek művelték. Hidegségen az öt helyen elterülő (Köves – 6 hold, Szabó szőlő, Kis Szabó – 2 hold, Torony-hegyen – 7 hold és 9 hold) szőlők közül az első kettőt a hegykőiek, a homokiak és a hidegségiek tartoztak megmunkálni, a Kis Szabón lévő (amit 1639-ben Czimberné asszony bírt) a boziak művelték. A Torony-hegyi szőlők közül a kisebbiket a cenkiek munkálták, a nagyobbikat pedig a peresztegiek, de utóbbiak azt 1639-re pusztán hagyták. Az 1608. évi urbárium megemlíti, hogy a sok háborúskodásban „igen megh pusztultanak”, ezért hat esztendő óta (azaz 1601-től) a Szabó és a Kis Szabó szőlőket az uraság készpénzért volt kénytelen műveltetni, mivel a boziak és a hidegségiek „igen ell holtanak”. 1608-ban a cenki Agh-hegyen a másfél fertály nagyságú urasági szőlőt a tisztartó készpénzért munkáltatta. A század első felében Peresztegen az Alsó Agh-hegyi 6 fertályos szőlő minden-féle munkáját a helyiek végezték. A kövesdi Agh-hegyen a dominusnak két helyen 3^{1/2} fertály nagyságú szőlője volt prësházzal, a keresztúri hegyen (a Fábiban) pedig 3 fertály, amit a kövesdiek és a horpácsiak műveltek. Ez utóbbi 1608-ra elpusztult, de 1639-re már újra művelték. A lozsi Al-hegyen és a „Szénes kuthaba” telepített szőlők nagysága lozsi mértékkel 13 fertályt tett ki, de kövesdi mértékkel számítva hegyvámként 16 fertály⁴⁶⁽⁴⁶⁾ bort kellett adózni róluk. Ezeket a lövőiek, újkérik, ivániai és pusztacsaládiak tartoztak megmunkálni. 1677-re több urasági szőlő is elpusztult, így a hidegségi Torony-hegyen ^{372a} 9 fertályos, Peresztegen az Alsó Agh-hegyi 6 fertályos, Homokon pedig az 1 fertályos. Kövesden az Al-hegyen három szőlő pusztán állott, kettőt pedig a lövőiek műveltek az újkérikkel és a kövesdiekkel együtt. Nagycenken ebben az időben 3 fertály urasági szőlőről (az Agh-hegyen 1, a Közép-hegyen 2) tesznek említést. Kövesden a Dongó Sámuel háza előtti prësház már nem állt, az Al-hegyben Hidegségen, a Torony-hegyi 4 fertályos szőlőt Hamarla György bírta.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István: Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17. századi jogi helyzetéhez / III. Adózás / 7. Adózás a szőlőtermés után

7. Adózás a szőlőtermés után

Amennyiben a helység határában szőlőhegy (*promontorium*) volt, a szőlőtermés után a szőlőtermelőtől hegyvám (*ius montanum*) és (az egyháztól bérelt) dézsma járt az uraságnak.⁴⁷⁽⁴⁷⁾ Ugyanígy adóztak a faluközösségek is szőlőik után. A hegykőiek, horpácsiak és pusztacsaládiak nem rendelkeztek szőlőhegyvel, míg az ivániaiak hagyták azt elpusztulni. Az 1608-ban készített urbárium szerint a peresztegi szőlőhegyen sok vidéki hagyta elpusztulni a szőlőjét, mert szüretkor behajtották szekereiket a szőlőbe és mind a hegyvámot, mind a dézsmát kivették belőle, csak a törkölyt vitték haza, pedig azelőtt hazuról szolgáltatták be a hegy igazságát. Homokon a 17. században minden fertály szőlő után 1 fertály bort adtak, melyet régi szokás szerint a kapuvári tisztartó szedett be, a dézsmát pedig a sárvári udvarbíró (*provisor*) gyűjtötte be. A nagycenki Agh-hegyen egy táblában lévő 28 fertályos szőlőről 1639-ben hegyvámként 7 tinna bor járt az uraságnak. Ugyanebben az évben Kövesden és Lövön⁴⁸⁽⁴⁸⁾ hegyvám címén 1 fertály szőlő után 1 fertály musttal adóztak, míg Újkéren az Agh-hegyről a hegyvám az egyháznak járt. 1677-re az újkéri Agh-hegyi szőlők helyét szántó föld foglalta el, amelyről a dézsma

az egyháznak járt. A gógánfai promontoriumról a hegy lajstroma szerint fizették a hegyvámot, míg dézsmakötelezettség nem terhelte őket.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / IV. Földesúri haszonvételek**

IV. Földesúri haszonvételek

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / IV. Földesúri haszonvételek / 1. Borárulás – a kocsmáltatás joga
(jus educillationis)**

1. Borárulás – a kocsmáltatás joga (jus educillationis)

Az ún. földesúri borkimérési jog (*educillatio*) alapján a helyi kocsmákban karácsonytól Szent Mihály napjáig – az év háromnegyedében – az uraság borát kellett árulni. Az év másik, kisebbik részében a jobbágyok saját boraikat mérhették ki. Amikor az uraság borát kellett árulni, addig arra senki sem kezdhetett rá a saját borát. Kövesden ezt a 17. század első felében úgy szankcionálták, hogy a tilalom megszegőjének megkezdett hordóját a tisztartó vagy az ispán kivonatta a pincéből, tartalmát vagy a falu lakóival itatta meg, vagy kivágatta a hordó fenekét. Horpács 1608-as urbáriumában szerint a falu alacsony lélekszáma miatt Nádasdy Ferenc mentesítette a helyieket az urasági borok árulásának kötelezettsége alól. Ez a mentességük még 1639-ben is megvolt. Bozon a század első felében a borárulási kötelezettségről, a kocsmáltatásról nem történik említés.

A század derekára egyes helységeken⁴⁹⁽⁴⁹⁾ már kialakult az a szokás, hogy amennyiben a helyiek nem árulták az uraság borát, vagy a földesúr saját kocsmárost tartott, akkor minden félhely után 2 forint (egészhelyről 4 forint) összegű ún. szárazkocsmapénzt ³⁷³(csappénzt) fizettek. Újkéren a „Diósban” az uraság saját kocsmárost tartott. A kiscenkiek, mivel ebben az időben a falu zálogban volt, nem árulták a földesúri bort és csappénzt sem fizettek, viszont az elzálogosítás előtt a borárulásért 18 forintot fizettek falustól. Hidegségen a földesúri jogokat gyakorló Magyar Királyi Kamara engedélyéből csak 20 akó urasági bort kellett kiárulniuk és minden iccára 2 dénár hozzájárulást (*aditio*) adtak. A horpácsiak csak 20 akót árultak, mégpedig úgy hogy minden iccét egy forinttal drágábban fizették, „mint a mint ki aruliak”.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / IV. Földesúri haszonvételek / 2. Mészárszékek (macella)**

2. Mészárszékek (macella)

A földesúri jogok közé tartozott a mészárszéktartás (húsmérés) joga. Az uraság az egyes helységeken működő mészárszékeinek használati jogát évi bérleti díj fizetése ellenében haszonbérbe adta a helyi mészárosnak. 1608-ban a haszonbér faggyú volt, amit mázsában vagy fontban⁵⁰⁽⁵⁰⁾ határoztak meg. Ennek mértéke Cenken, Peresztegen, Ivánban és Horpácson évente 1 mázsa, Lövön és Kövesden 50 font volt. Az urbárium megemlíti, hogy a peresztegieknek már régóta nincs mészárosuk, a cenki mészárszék pusztán áll, a horpácsi és a kövesdi elpusztult, Lövön pedig a háború óta nem volt olyan mészáros, aki egy évet elérő időtartamra szerződött volna. A homoki mészárszék bérmentesen üzemelt. Az urbárium nem szól mészárszékről Hegykő, Hidegség, Boz, Újkér és Pusztacsalád helységeken.

1639-ben Hegykőn, Kövesden és Horpácson 50 font, Lövön, Peresztegen, Nagycenken és Ivánban 100 font faggyúval tartoztak a haszonbérlők. Újkéren a jövőre nézve írták elő fizetését (100 font), míg a homoki mészáros továbbra sem fizetett székért. Nem történik említés mészárszékről a következő falvakban: Boz, Hidegség és Pusztacsalád. Az 1660–1670-es években – Iván kivételével (1 mázsa faggyú) – már készpénzben fizették meg a székért: Nagycenken 25 forint (két részletben), Hegykőn és Peresztegen 10, Homokon 6,⁵¹⁽⁵¹⁾ Kövesden és Lövön 5 forint.⁵²⁽⁵²⁾ Horpácsról csak 6 forint székért járt az uraságnak, mert nem működött a faluban mészárszék, hanem a mészáros a húst máshonnan hordta oda és házánál értékesítette. Gógánfán és Kiscenken nem üzemelt mészárszék, Pusztacsaládon, Bozon és Hidegségen pedig továbbra sem történik róla említés.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / IV. Földesúri haszonvételek / 3. Malmok (mola)**

3. Malmok (mola)

Haszonbérleti rendszerben történt a malmok hasznosítása is. Bozon az 1608. évi urbáriumban az áll, hogy a földesúrnak volt egy egykerekes malma⁵³⁽⁵³⁾ az urasági halastón, de elpusztult, és faanyagát Cenkre hordták. 1639-ben a keleti szerven állt Molnár Márton háza a malommal, melyről évente 10 forint árendát fizetett. A malom 1677-re elpusztult, helyén ekkor Krukics Mátyás bíró háza és udvara állt. Később azonban újjáépült, mert 1720. január 20-án Rigor Jakab molnár vette fel árendára, három évre szóló szabadsággal. Peresztegen a 17. században két malom működött. 1608-ban még csak egyről történik említés: az Ikva vízén (alszélről, a Pinnye felőli faluvégen) örölt az uraságnak egy kétkerekes – az 1639-es urbárium szerint – „alul csapó kerék” malma, melynek jövedelme kétharmad részt a földesurat, egyharmad részt a molnárt illette. 1639-ben a négykerekes felső malom Győrvári Bálint úr tulajdonában állt, de korábban Chernel Tamás bírta, és ³⁷⁴ekkor becsúje 5 köböl búzát tett ki. Még korábban a malom Antal Tamásé volt, amikor a rozs olcsósága miatt kerestek vele még 80 dénárt is, amit akkor az egyház épületére fordítottak. Győrvári azonban eddig semmit nem adott róla az egyháznak, ezért a peresztegiek panasszal éltek. 1677-ben a „három kerekre valo”, felülcsapó malmot Sennyey Albertné⁵⁴⁽⁵⁴⁾ birtokolta, míg a kétkerekes, felülcsapó malmot inscriptióban Hamarla György. Az utóbbiról évente 1 köböl gabonát kapott épületeire az egyház. Az urbáriumba feljegyezték, hogy jó vízállás esetén az említett két malom 350–350 köböl gabonát örölt meg. A folyó felsőbb részén, Nagycenken az uraságnak 1608-ban két helyen volt malma, de az egyik pusztán állt, a másik, egykerekest pedig – amelyik a háborúban leégett⁵⁵⁽⁵⁵⁾ – 1607 nyarán kezdték el felépíteni. 1639-ben már két kétkerekes malom működött, a felsőből a helyi prédikátornak évente 4 köböl gabona járt, az alsóról, melyet Kis Bertalan evangélikus püspök bírt, 26 köböl. Ez utóbbit 1677-ben Fabjanics György kezén találjuk, a 26 köböl gabona pedig ekkor a plébániaházat illette. A kiscenki malomról 1677-ből ismerünk adatokat: a Káposztás kertnél állt az Ikva vízén, jövedelme kizárólag az uraságot illette.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / IV. Földesúri haszonvételek / 4. Vásárok (nundinae)**

4. Vásárok (nundinae)

A vásártartás jogával korszakunkban Hegykő és Lövő mezővárosok (*oppida*) rendelkeztek, melyeknek Rudolf király 1593. augusztus 20-án Prágában kelt oklevelében engedélyezte a vásártartást.⁵⁶⁽⁵⁶⁾ Hegykőn évente három vásárt („sokadalmat”) tartottak: az egyiket virágvasárnapkor,⁵⁷⁽⁵⁷⁾ a másikat Sárllós Boldogasszony napján,⁵⁸⁽⁵⁸⁾ míg a harmadikról csak azt említi meg az 1608-as urbárium, hogy újonnan szerezték. A virágvasárnapi vásárok vámja régi szokás szerint az udvarbírákat illette. Lövön is

háromszor egy évben rendeztek vásárt: húsvét utáni vasárnapon, Szent Egyednapkor⁵⁹⁽⁵⁹⁾ és Szent Márton⁶⁰⁽⁶⁰⁾ napján.⁶¹⁽⁶¹⁾ 1608-ban az urbáriumban még az áll, hogy a lövői bíró szedte be a vásárvámot az uraság számára, az 1639-ben kelt urbárium szerint azonban – mivel a lövőiek nem régen szereztek meg a vásártartási jogot – a sokadalmak után nem fizettek vásárvámot. A hegykői vásárok közül az 1677-re csak a virágvasárnapi maradt meg, melynek jövedelmét a mezőváros percipiálta. Lövön ebben az időben mind a három vásárt megtartották, a vámjövödelmek az uraságot illették.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / IV. Földesúri haszonvételek / 5. Útvámok (tellonea)**

5. Útvámok (tellonea)

Korszakunkban Cenken az urasági vámot a helyi vámos, Lövön a bíró, 1608-ban Hegykön a bíró, 1639-ben a vámos szedte be. A vámtarifákat vámszedőhelyekként az urbáriumokhoz csatolt *vectigalia* részletezte.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / IV. Földesúri haszonvételek / 6. Halászat (piscatio)62**

3756. Halászat (piscatio)⁶²⁽⁶²⁾

A fertői halászat joga az uraságot illette, de azt a halászoknak adta haszonbérbe. A fertői halászati haszonbérrel Hegykő mezővárosnak mint a fertői halászat központjának az urbáriumában találunk adatokat. A haszonbérlet az ún. „német falvak” (Medgyes [ma: Mörbisch am See, A.], Balf, Rákos) és Sopron lakói közül kerültek ki, és minden hálójuk után évi 8 forint bérleti díjjal tartoztak, melyet két terminusban, Szent Iván és Szent György napján kellett befizetniük. Akik „la nall” jártak – tehát horoggal halásztak – Szent György napján 1 forint 60 dénárral tartoztak. A karóra vonást, azaz az orvhalászatot szigorúan büntették. 1677-ben a hálóbér a következőképpen alakult: egy nagy („öreg”) hálóról 16 forint, a „leöbö” hálóról⁶³⁽⁶³⁾ 2 forint évente. Az említett három német falu halászlai hálójukat karóval vonhatták, míg a soproni polgárok hálójukat a szárazra vonták. Az 1663-ban felvett urbáriumban ugyanis az áll, hogy – nem tudni mi okból – a soproni halászok nem halászhattak a tó közepén, csak a kikötőhelyen.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / IV. Földesúri haszonvételek / 7. Erdei haszonvételek**

7. Erdei haszonvételek

Az uraság tilos erdeiben a jobbágyokat nem illették meg az erdei haszonvételek (*usus beneficiorum*): a makkoltatás (*glandinatio*), a faizás (*lignatio*) és a legeltetés (*pascuatio*), azokkal csak a kijelölt erdőkben, az előírások betartása mellett élhettek. Amennyiben a tilalmat megszegték, 12 forint pénzbírsággal sújtották őket. A 17. század első felében a hegykői határban ilyen erdő volt a Széplak felé vezető út mellett elterülő Eresztény és az Új Tilos Tölgy. Peresztegen két tilos erdővel rendelkezett a dominus: az egyik a pinnyei szőlők fölött (Köblös), a másik Vejke fölött helyezkedett el. Nagycenken a Köves nevű erdő alkotta az urasági tilos erdőt. Ezt az 1608-ban kelt urbárium szerint feloldották a tilalom alól, és a cenkiek innen hordhatták az épületfát leégett házaik felépítésére. A horpácsi tilos tölgyerdő a keresztúriakkal (ma: Deutschkreutz, A.) és a fülesiekkal (ma: Nikitsch, A.) volt határos. Itt a helyiek 1639-ben már száraz és dőlt fát szabadon vihettek maguknak, míg 1608-ban még tilos volt

számukra. A faizási tilalom megszegésén tetten ért vidékieket elfogták, marhájukat és szekerüket lefoglalták, őket magukat 12 forintnyi bírság megfizetésére kötelezték. Makktermés idején engedélyezték a makkoltatást, amelynek fejében a horpácsiak huszadot, a vidékiek pedig tizedet adtak az erdőre hajtott sertéseikből. A lövői erdőre jártak tűzrevaló aszú- és haszontalan fáért a lozsiak és az ebergőciek. Ennek fejében minden hat- és négyökrös szekér után 3 öreg köből zabot, 3 kappant és 12 dénárt fizettek, míg a kétökrös szekerek után 2 köből zab, 2 kappan és 8 dénár járt az uraságnak. Más helységbeliek is ezekkel a feltételekkel szerződhetnek az erdő haszonvételeire. Az 1663. évi urbárium szerint a lozsiak 80 forintot fizettek, majd Nádasdy lefejezése után a Magyar Kamara részletfizetést engedélyezett számukra (felét Szent Mihály, felét Szent György napján). Emellett minden háztól, ahonnan marhát vittek az erdőbe legeltetni, 1 kaszás kiállításával tartoztak. Az ebergőciek a faizásért 25 forintot fizettek két terminusban, a legeltetésért pedig 1–1 kaszást állítottak. Gógánfán 1677-ben az uraság tilos és „makkos” (Kerék erdő) erdeje Horpáccsal és a helyi [376](#)szőlőhegygel volt határos. A száraz, kidőlt fán és a haszontalan tuskén kívül megtiltották az engedély nélküli favágást mind építési, mind tüzelési célokra.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / V. A faluközösség erdői, legelői, szőlői**

V. A faluközösség erdői, legelői, szőlői

A jobbágynépesség helyzetének bemutatása során nem hagyhatóak figyelmen kívül a jobbágyok közösségét megillető, a communitas használatában lévő termőföldek. A közösségi réteknek és szőlőknek az előírt földesúri terhek megfizetése után fennmaradt jövedelmét a királyi adóterhekre és egyéb közösségi szükségletek kielégítésére fordították. Egyes helységekben 1639-re a bírói hivatalhoz – egyfajta javadalmazásként – külön rétet rendeltek, mely minden évben a mindenkori bíróra szállt, aki azt saját javára használhatta: a bozi bíróhoz a balfi határon 1 kaszás, a peresztegihez a pinnyei határban 3 kaszás, a lövőihez pedig a Falu rétje mellett 1 kaszás rét tartozott.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / V. A faluközösség erdői, legelői, szőlői / 1. Erdők**

1. Erdők

Az urbáriumok tanúsága szerint a lövőiek „bőségesen” rendelkeztek erdővel, ami a röjtökiekkel, az ebergőciekkel, a szentmiklósiakkal, a csapodiakkal, az újkérikkel, a nemeskérikkel, a pusztacsaládiakkal és a kövesdiekkel volt határos. Az erdőben szabadon gyakorolhatták faizási jogukat: tűzifával, aszú- és haszontalan fával szabadon élhettek. Nyersfát tüzelési célokra nem vághattak, [64\(64\)](#) épületre való fát 12 forintnyi pénzbírság terhe mellett pedig csak az uraságnak vagy tisztartójának engedélyével. A kövesdi tilos erdő („Göböce”) a lozsiakkal, az ebergőciekkel és a lövőiekkel volt határos. Egy másik erdejükből (ezt „kész” erdőnek nevezi az 1639-ben készült urbárium) – amelyik a peresztegiekkel, a fülesiekkel, a horpácsiakkal és a völcesejeikkel volt határos – szabadon élhettek tűzifával, viszont makktermő tölgyet tűzifának nem vághattak. Építési célokra fát az uraságtól, majd annak tisztartójától kellett kérniük, a horpácsi urasági erdőnél ismertetett szankció terhe mellett. Ezekből az erdőkből makktermés idején aprómarháik után a kövesdiek huszaddal, a vidékiek tizeddel tartoztak földesuruknak. Rajtuk kívül még a boziaknak (a Földvárihegy alatt; 1637 óta tilos), az ivániaknak („Viszta”) [65\(65\)](#) és az újkériknek volt tilos erdejük. Pusztacsalád és Iván [66\(66\)](#) tölgyerdőjéről a makkoltatás ellenértékéért a helyiek huszaddal, a vidékiek tizeddel adóztak aprómarháikból. Az

1660–70-es években már a homokiaknak is volt erdejük.⁶⁷⁽⁶⁷⁾ Gógánfán a közzsőlő végében terült el a falu tilos erdeje, melyből csak saját épületeikre és a major számára vághattak épületfát. A gógánfai Haraszt-erdőben a helyiek szabadon gyakorolhatták a faizási jogot, makktermés idején pedig szabadon és ingyenesen legeltethették marháikat.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / V. A faluközösség erdői, legelői, szőlői / 2. Rétek, szántóföldek**

3772. Rétek, szántóföldek

Közréteket 1639-ben Lövön (8 kaszás), Horpácson (10 kaszás) és 1677-ben Hidegségen (4 kaszás)⁶⁸⁽⁶⁸⁾ találunk. A gógánfaiak 1677-ben az 5 hold nagyságú szántóföldjükéről⁶⁹⁽⁶⁹⁾ sem dézsmával, sem irtáspénzzel nem tartoztak, hanem a falu szükségleteit pótolták az azokról származó jövedelemből; a Sűrű melletti 4 holdas irtásföldről azonban dézsmát fizettek.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / V. A faluközösség erdői, legelői, szőlői / 3. Szőlők**

3. Szőlők

1639-ben Nagycenknek az Agh-hegyben és a Felső-hegyben volt szőlője, melyről az uradalom mind a dézsmát, mind a hegyvámot beszedte. A hidegségi közzsőlők három hegyen, két helyben, 2 fertály nagyságú területen helyezkedtek el. Az összeírt helységek közül ebben az időben még a boziaknak (a Földvári-hegyen $7\frac{1}{2}$ pintes) és a peresztgieknek (Felső Agg-hegyben 4 fertályos) volt közös szőlőjük. A peresztgi közös szőlő az 1670-es években 1 fertály nagyságban a Hosszú-hegyben helyezkedett el, róla 10 pint hegyvámot és dézsmát fizettek. Ebben az időben a nagycenki Felső-hegyen lévő szőlőket pusztán hagyták, míg a bozi közös szőlő elpusztult.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Kelemen István:
Adatok a Sárvár-felsővidéki uradalomhoz tartozó helységek jobbágynépességének 17.
századi jogi helyzetéhez / Összefoglalás**

Összefoglalás

1677-től a Nádasdyaktól a Széchényiek joghatósága alá kerülő Sopron vármegyei jobbágynépességre kivetett földesúri adók (szolgáltatások) fajtájának és nagyságának 1608 és 1677 közötti változásáról az alábbi megállapításokat tehetjük. A telkes jobbágyokat és egyes helységekben a házas zselléreket sújtó pénzbeli helyadót Szent György napján 1639-ben már mindenhol készpénzben fizették meg, míg a Szent Mihály-napit – Horpács kivételével – két-két kappannal teljesítették. A terményadó szabályozásában számottevő változás 1677-ig nem történt, a tojásszolgáltatás 1639-től volt jelen. A várélés-pénz tekintetében a készpénzbeli megváltás lehetősége 1677-re jelent meg. Az ajándékok mennyiségét 1663-ban minden helység esetében tételesen – a korábbi „tisztességes” meghatározás helyett – szabályozták. 1677-től ún. rendkívüli természetbeni szolgáltatásokat is bevezettek. A jobbágyok a gabonatermés és bizonyos állatok szaporulata után a dézsmát természetben adták meg. Az irtásföldről a földköblöt a helyiek pénzben, a vidékiek természetben teljesítették. A pénzbeli adózás előtérbe kerülése itt is megfigyelhető, hisz az 1670-es évekre a földköből megszűnt, az irtásföldek megművelői egységesen irtáspénzt fizettek. A robotteher szabályozása során 1677-ben már különbséget

tettek a gyalogos és a marhával végzett munka között. A szőlőhegyről a korszakban természetbeni hegyvám és dézsma járt az uraságnak. A földesúri haszonvételek közül a földesúri borkimérési jogban a század derekára megjelent a csappénz (szárazkocsmapénz), a mézárszék utáni székbert pedig faggyú helyett 1677-re már készpénzben kellett megadni. A Széchenyiek jobbágysai egészen 1733-ig az 1677. évi urbárium szerint adóztak. A sárvár-felsővidéki uradalomról 1733-ban készült *conscriptio* az elteltebb mint fél évszázados fejlődés figyelembevételével rendezte a földesúr és jobbágysai közötti jogviszonyt.⁷⁰⁽⁷⁰⁾

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus. Kísérlet a Hanság lecsapolására az 1820–30-as években (1. rész)

378 Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus. Kísérlet a Hanság lecsapolására az 1820–30-as években (1. rész)

„Huzattattván ezen Felső Hanyokon keresztül
alkalmas mélységű Canalis, minden kétség kévül,
mind jobb szénát termövé kelletik annak válni”⁷¹
⁽⁷¹⁾ „e’ Ns Megyét csak a’ Rábcza, és Hanyság regulatioja
illeti [...] Az igazsággal nagyon meg eggyezhető,
hogy a’ rendbeszedési kölcségek azok által
vitessenek, kikre az által haszon háromlik”⁷²
⁽⁷²⁾ gr. Zichy Pál

Az egykori Sopron és Moson vármegye határán kelet–nyugati irányban elnyúló Hanság (német nevén Wasen, ill. schwimmender Rasen), az ország legnagyobb kiterjedésű mocsarának lecsapolása egészen az 1960-as évekig elhúzódott, csaknem 180 évig tartott. Jelen tanulmányban e hosszú folyamatnak csak egy rövid, ám hatásaiban jelentős szakaszát vizsgáljuk.⁷³⁽⁷³⁾

A 18. század közepétől mindinkább súlyosbodó árvizek konkrét kihívást jelentettek a korszakban uralkodó fiziokrata elgondolások számára, rákényszerítve az érintett vármegyéket és uradalmakat valamiféle *modus vivendi* kialakítására a természettel – de egymással is. A lecsapolás egyes lépéseit ezért nem egyszerűen a természetbe történő radikális beavatkozásnak tekintjük, hanem olyan eseménysorozatnak, amelynek révén a rendi társadalomnak a földről, a jobbágyokról (adózókról) és a rendi autonómiáról vallott felfogása a korabeli hatalmi mezőbe ágyazottan tanulmányozható. Az 1820–30-as évek vízrendezéseinek köszönhetően először sikerült nagyobb területek kiszárítása, hozzásegítve a szűkebb régió parasztságát, hogy gazdálkodását, ezen belül is főként a szénatermelést kiszámíthatóbbá és így jövedelmezőbbé tegye (megjegyezve ugyanakkor, hogy ezzel szinte egyidőben a lecsapolás negatív hatásai is jelentkeztek).

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus. Kísérlet a Hanság lecsapolására az 1820–30-as években (1. rész) / Egy probléma eszkalálódása

379 Egy probléma eszkalálódása

A Hanság legnagyobb kiterjedésekor kelet–nyugati irányban 55 km, észak–déli irányban 17,5 km

hosszan húzódott. A mocsár két nagyobb részre tagolódott, a nagyobb nyugati és a kisebb keleti medencére. A mocsár a Bősárkány–Szentjános közötti szakaszon volt a legkeskenyebb, a két medence is ehhez a vonalhoz képest értelmezendő. A régió két legnagyobb birtokosa, az Esterházy és magyaróvári uradalom körülbelül 60–40%-os arányban lefedte a két medencét.⁷⁴⁽⁷⁴⁾

A valamikori mocsarat nem egybefüggő lápként kell elképzelnünk, hanem erekkel átszelt, tavakkal,⁷⁵⁽⁷⁵⁾ nádasokkal, nyíresekkel és kákás rétekkel tarkított lapályos területnek, sőt Kapuvár felett egy égeres, a Király-tónál pedig egy fenyves is megtelepedett.⁷⁶⁽⁷⁶⁾ A réteket, amikor a vízállás engedte, kaszálták, majd a téli fagyban szekerekkel hordták ki a szénát. Kellő óvatossággal még az ingoványos részekre is rámerészkedtek könnyű szekérrel, megrakottal azonban fagy idején sem.⁷⁷⁽⁷⁷⁾

A Hanság a 18. század közepétől egyre nagyobb problémát jelentett a környező településeknek. A század második felében a mocsár kiterjedése folyamatosan nőtt, ami a terület sajátos természetföldrajzi adottságai mellett emberi tevékenységnek is köszönhető volt.

A Dunántúlon a Hanság medencéje az egyetlen lefolyástalan terület.⁷⁸⁽⁷⁸⁾ Moson vármegyében a Lajtán és Dunán kívül egyéb vízfolyás nem található, így a terület vízellátását néhány patak mellett egyedül a hulló csapadék biztosítja. A Fertőt csupán néhány patak táplálja (Vulka, Ikva és néhány ér), melyek önmagukban jó, ha a párolgási veszteséget pótolják. Így a gondokat okozó víz nem a tavat tápláló forrásokból eredt.⁷⁹⁽⁷⁹⁾ A terület sajátos föld- és vízrajzi viszonyaiból adódóan szinte predestinálva volt a sorozatos ár- és belvizekre.

A mocsaras és a lakható részek közötti csekély különbség jól látszik, ha a régió belül megnézzük tengerszint feletti magasság értékeit. A szilárd talajú és időszakos elöntéstől sem fenyegetett lakott részek 116 méter tengerszint feletti magasság felett találhatóak, ugyanezen magasságon egykoron sok rét is volt. 116 és 114 méter között először a nádasok, majd a káka övezete következett, 114 méter tengerszint feletti magasság alatt pedig a nyílt vízfelületekkel tarkított tőzegláp terült el. A lápterületen 52, néhány méter magasságú domb, sziget, gorond emelkedett ki a mocsárból.⁸⁰⁽⁸⁰⁾

380A szabályozás előtt a Fertő és a Hanság Pomogynál (ma: Pamhagen, A.) összeérő medencéjének vízszintje, mint egy közlekedőedényben, mindig egy szinten állt. Ennek megfelelően a kortársak is úgy tekintettek Hanságra, mint ami tulajdonképpen a Fertő folytatása, „melly mesterségesen készült gát által választatik-el a' tótul”.⁸¹⁽⁸¹⁾ „Ha a víz annyira megduzzadt, hogy szintje elérte a medence Lébény és Sövényháza közötti legalacsonyabb peremét, túlcordult rajta és rövidebb-hosszabb ideig állandó vízfolyás keletkezett: a Rábca.”⁸²⁽⁸²⁾ A Rábca tehát nem valódi folyó, csak a mocsarak vizét vezette le magasabb vízállás esetén. Jóllehet a folyó bal, Sopron megyei partja magasabb és szilárdabb a mosoni oldalnál, a talaj jellemzően itt is nedves, mocsaras volt. Az átlagosan 10–12 méter széles, kanyargós mederben a lassan áramló víz sok helyen 1–1,5 méterre szűkült össze.⁸³⁽⁸³⁾ A nagy áradások hátterében az állt, hogy magasabb vízálláskor a Nagy-Duna vízszintje meghaladta a Fertőét, aminek következtében a Rábca visszafelé kezdett folyni. A Duna áradása azonban gyakran a Rábát is visszaduzzasztotta, olyannyira, hogy vize „mint széles folyó”⁸⁴⁽⁸⁴⁾ a Vitnyédi-Rábán keresztül egyenesen a Hanságba tódult.⁸⁵⁽⁸⁵⁾ Szárazabb időszakokban ez a probléma nem jelentkezett, de huzamosabb csapadékos időjárás, illetve árvizek esetén „az egész, mintegy 400 km²-nyi terület víz alatt állott”.⁸⁶⁽⁸⁶⁾

A vízállás alakulása a korabeli leírásokból és feldolgozásokból meglehetősen pontossággal rekonstruálható.⁸⁷⁽⁸⁷⁾ A Fertő 1728-tól egyre kisebb lett, sőt 1740-ben annyira összezsugorodott, hogy négy szolga (Knechte) Rusztról (Rust, A.) átment Illmicre (Illmitz, A.). Két évre rá, 1742-ben viszont annyira megáradt, hogy Széplakon, Hegykőn és Hidegségen több ezer holdat elárasztott. A víz magassága az 1740-es éveket követően 1764-ig nem mutatott nagyobb ingadozást, az az évi nagy

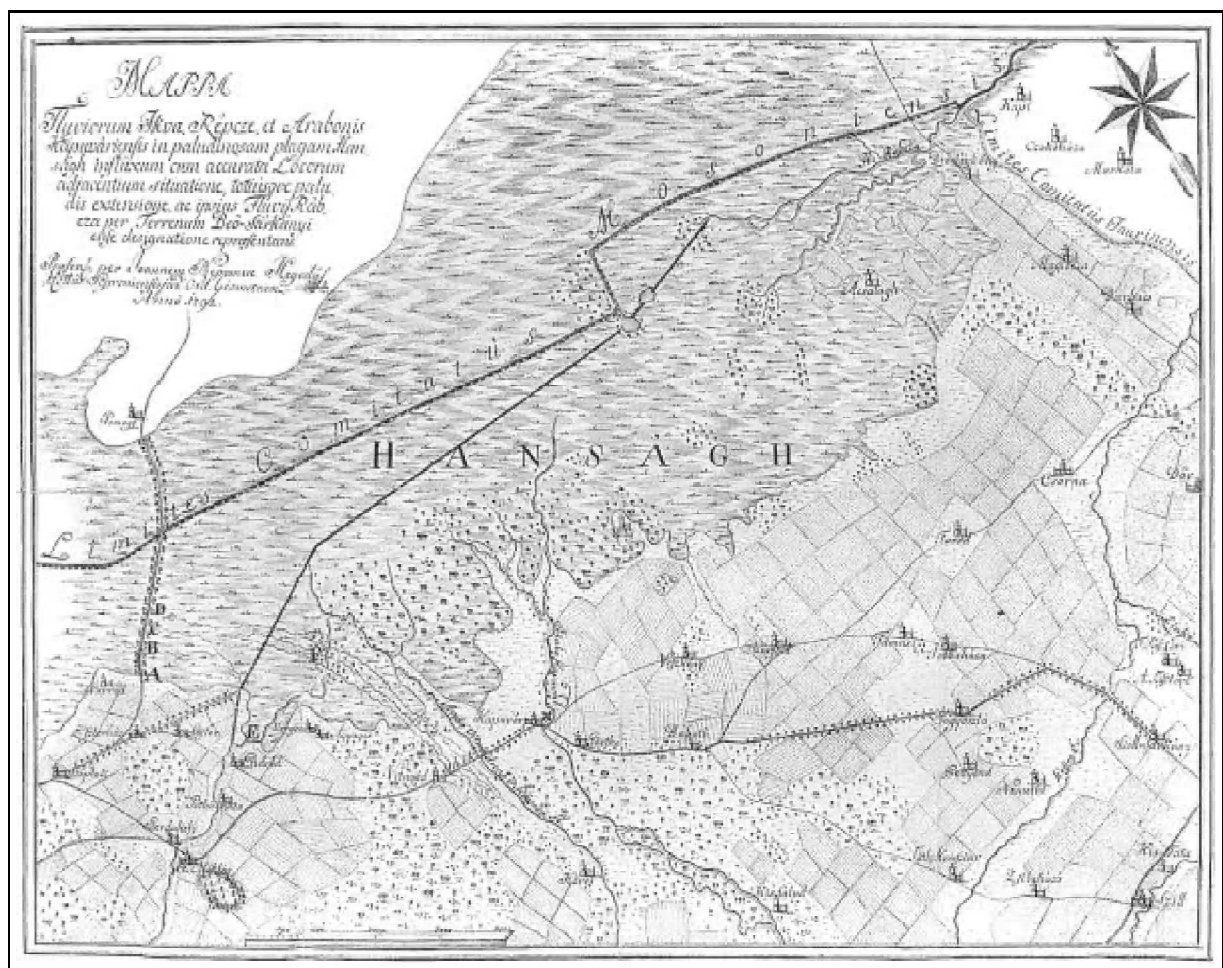
áradás, azonban különösen Pomogy környékén sok kárt okozott.⁸⁸⁽⁸⁸⁾ 1774–75-ben szintén igen magas volt a vízállás, de a tó legnagyobb kiterjedését 1786-ban érte el, az árvíz a pomogyi **381**töltést is átszakította.⁸⁹⁽⁸⁹⁾ „[M]integy húsz esztendőktől fogva mindenkor neveddik a’ Fertő, és a’ körül belől lévő helységeknek rétjeiket ’s szántó földjeiket nagy részént elborította”⁹⁰⁽⁹⁰⁾ – írja a *Mindenes Gyűjtemény* ismeretlen szerzője 1790-ben, amely sorok lényegre törően adják vissza a 18. század utolsó harmadának változásait.⁹¹⁽⁹¹⁾ A Napóleon csapataival érkező hadmérnökök jelentése szerint 1789 [86?] tavaszán az áradás gyorsasága miatt keletkeztek óriási károk. Ekkor 48 óra alatt majd’ négy méterrel emelkedett a Fertő vize, az áradás a „tavat és a mocsarat övező valamennyi falut részben lerombolta”.⁹²⁽⁹²⁾ Történetünk egyik főszereplőjének, Wittmann Antalnak, a magyaróvári uradalom főjósággormányzójának, Fertőboz (Holling) lakosai mesélték – feltehetőleg valamikor az 1820-as években –, hogy apáiknak még a tóig lenyúló hosszú földjeik, legelőik voltak, míg most a víz a házuknál van. A Széchenyieknek a széplaki határánál az 1760–70-es években szép ménese volt, ahol a 19. század elejére minden mocsárrá lett. Ruszt és a parti települések földjeit is csaknem teljesen elnyelte a víz.⁹³⁽⁹³⁾ Az 1786. évi vízmagasság csak 1801 után csökkent, de 1804-ben újra olyan gyorsan emelkedett tó vize, hogy kis idő múlva megjelent a falvak kertjeiben és az udvarokban. Az apadás 1807-ben indult meg, de az igen lassan visszahúzódó víz a sok eső következtében és az időközben eszközölt – az alábbiakban bemutatott – szabályozási kísérletek negatív következményeként 1813. augusztus–szeptemberében áradásba ment át, s hamarosan újra elérte 1786. évi kiterjedését. Ekkor az egész mocsarat bármilyen irányban át lehetett hajózni, az ár Mosonig ért. 1814 nyarán és 1815 tavaszán a tó kissé visszább húzódott, de 1816-ban ismét megjelent a kertekben és udvarokban. 1817 után valamelyes csökkenés állt be, de a környező települések népességének folyamatos kiszolgáltatottsága az 1820-as évek középső harmadáig nem csökkent.⁹⁴⁽⁹⁴⁾

Említettük, hogy a Dunából visszaduzzadó vizek mellett a Rába és a Rábca is felelős volt a medence telítődéséért és a sorozatos áradásokért. A délről érkező folyók vizét az esetleges árhullámok mellett az ezekre települt malmok tették veszélyessé, a malomgátak ugyanis megakadályozták a víz lefolyását.⁹⁵⁽⁹⁵⁾ A Rábcan ilyen malomgát volt Bősárkánynál, Kapinál, Rétinél, Börcsnél. A halászkok által lezárt, elrekesztett mederszakaszok tovább növelték az árvízveszélyt.⁹⁶⁽⁹⁶⁾ De a Hanság mocsarai nemcsak a Rába és a visszaduzzasztott Rábca felől kaptak vizet, hanem közvetlenül a Mosoni-Dunából is, melyből árvíz idején a Hanság Moson alatti, keleti felébe is került víz (Kapi, Réti környéke).⁹⁷⁽⁹⁷⁾ Látható tehát, hogy az áradásokat nem a tóba közvetlenül beömlő patakok okozták, amire a fentebb már említett 1813. évi áradás jó példa. Jóllehet a Vulka és a Rákos patak megáradt, a Fertő csak akkor kezdett észrevehetően növekedni, amikor a **382**Rábaköz vizei is megáradtak és a tóba ömlöttek.⁹⁸⁽⁹⁸⁾ Amikor a tó megtelt a délről belefolyó vizekkel, árja a pomogyi töltésen keresztül a Hanságba tódult, s a lentebb fekvő területeket a Rábcan keresztül egészen Győrig elárasztotta. Laáb Gáspár, Moson megye földmérője 1814-ben írott levelében egyenesen arról tudósított, hogy terepbejárása során „a’ Beő-Sárkányi Vidékrül egiszlen Győr Városáig Hajokon” ment le, ami jól érzékelteti a helyzet rendkívüliségét.⁹⁹⁽⁹⁹⁾ A víz „ki öntise szillessen, nagy Számu Helysigekeknek hasznos földgyeit el lépte, és haszontalanná tette” – folytatja Laáb, aki a lefolyást akadályozó ismert okok mellett (kanyarulatok, nádasok, hínár) egy továbbit is említ, ti. hogy a francia seregek által 1809-ben Győrben felrobbantott várfalak elzárják a Rába és a Rábca útját, ami mindkét folyót visszaduzzasztja.¹⁰⁰⁽¹⁰⁰⁾ A szétáradt vizek – elmocsarasítva a földeket – igen lassan húzódtak vissza. Az ár levonulása után a környező szántók 1–2 évig hasznavehetetlenek voltak. Nádasok általában nem keletkeztek, de az elöntött részeken csak gyenge minőségű fű nőtt.¹⁰¹⁽¹⁰¹⁾ A védtelen falvak számtalan segélykérő levelet írtak a megyének és földesuruknak, legtöbbször hiába. A 18–19. század fordulóján keletkezett Lébény és Szentmiklós kérelme, melyben – „[m]inthogy az Rábtza Vizeinek már majd két holnapig tartó áradása s-ki öntés[e] félelmünket nagyobbéttya, ne hogy jövendőben is, nem tsak Rétyeinknek, s Legelőinknek, hanem Szántó Fölgyeinknek is haszna vételétől meg fosztassunk” – védelmet kérnek az áradások ellen a

vármegyétől – mint „Alázatos fejhajtó hiv Jobbágy Szolg[ák]”. [102\(102\)](#)

Az első katonai felmérés térképlapjain jól kivehető a sorozatos és hatásaiban állandósuló áradások következménye. A mosoni oldalon fekvő települések közül a Fertő partján elterülő Illmic, Nezsider (ma: Neusiedl am See, A.) és Védeny (ma: Weiden am See, A.) szinte belelőgtak a tóba, csak Nyulas (ma: Jois, A.) és Sásony (ma: Winden am See, A.) voltak kedvezőbb helyzetben, kissé távolabb a parttól. A Hanság északi peremén fekvő Bánfalut (ma: Apetlon, A.), Pomogyot, Vallát (ma: Wallern, A.), Tétényt (ma: Taden, A.), Tarcsát (ma: Andau, A) és Pusztasomorját (ma: Jánossomorja) a mocsár ekkor csaknem teljesen körbefogta, alig hagyva kapcsolatot a szárazfölddel; a házakat nem egy esetben elöntötte a posvány. Csak Szentjánosnak és Szentpéternek volt némileg kedvezőbb a fekvése. E települések vonala egyben a mocsár egykori legnagyobb, északi kiterjedésének vonalát is megadja. [103\(103\)](#)

A Sopron megyei települések helyzetét az első katonai felmérés térképlapjai mellett Hegedűs Antal 1792-ben készített, a Hanság nyugati medencéjét ábrázoló térképe alapján rekonstruálhatjuk (1. kép). [104\(104\)](#)

3831. kép. A Hanság Sopron vármegyei része. Hegedűs János térképe, 1792. Soproni Levéltár, SmT 26.

384A mocsár déli határa közvetlenül Sarród, Szergény, Agyagos és Bősárkány felett húzódott. Acsalagra csak egy földnyelven át lehetett bejutni, Oslit pedig teljesen körbefogta a láp. Szántók a mocsárban nem voltak, csupán Acsalag körül elszórtan néhány dűlő. Oslit közvetlen határában nem volt szántó, csak a falutól délebbre, Veszkeny felé. A délről ideömlő folyóvizek, így a vitnyédi Rába, a

Répcse és az Ikva mint egy polip szétterülő, vékonyodó csápjai tűntek el Kapuvár felett a mocsárban; a Rábca ugyanilyen formában, kis vízfolyásokból egyesülve eredt a Király-tótól keletre. A Hanság déli oldalán található települések helyzetéről Drinóczy Györgynek az 1830–40-es években keletkezett leírása is tudósít, s jóllehet ekkorra éppen a megindult lecsapolási beruházásoknak köszönhetően a települések fenyegetettsége már csökkent, mégis azt olvashatjuk, hogy Acsalag „legelője és rétje sok de vizes”, Bodonhely „az áradások miatt sokat szenved”. Bősárkány északi határában a földek „laposak és Vizesek”, rétjei, legelője, melyek „a Hanyra dülnek”, szintén. Hegykő „határának jó részét már el borította” a Fertő, míg Fertőszéplak „rétjeit a Fertőnek duzzadásai rongálják”. Egyedül Barbacs-nál találunk semlegesebb megfogalmazást: „Szénája nádja sok”.¹⁰⁵⁽¹⁰⁵⁾ Az áradásokkal kapcsolatos gondok a déli részen tehát még a lecsapolási munkálatok első nagy hulláma után is jelen voltak.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus. Kísérlet a Hanság lecsapolására az 1820–30-as években (1. rész) / Az újkori lecsapolási munkálatok kezdetei

Az újkori lecsapolási munkálatok kezdetei

A Hanság lecsapolása irányában az első konkrét lépést herceg Esterházy Pál tette, amikor elrendelte, hogy Pomogy és Eszterháza között töltést húzzanak, mellyel az volt a célja, hogy javítson a hercegi kastély megközelíthetőségén. A műtárgyat 1777-ben kezdték el építeni és 1780-ra készültek el vele. Az így megépített 10.400 lépés hosszúságú út szálfából és rőzséből készült, amit iszappal borítottak.¹⁰⁶⁽¹⁰⁶⁾ Hegedűs térképe szerint a töltés egy fákkal allészerűen végigültetett, sóderrel felszórt útnak látszik, melyen Napóleon felderítői szerint négy kocsi is elfért egymás mellett, a sok kis keskeny híd azonban megnehezítette a közlekedést. A víznek a tó és a mocsár közötti áramlásának biztosítására 20 darab hidat is építettek.¹⁰⁷⁽¹⁰⁷⁾ Moson Vármegye akkor ellene volt a műtárgy építésének, attól tartva, hogy az akadályozza majd a vizek lefolyását, megkárosítva így a megyét.¹⁰⁸⁽¹⁰⁸⁾

Az 1786-os nagy áradást követően a lecsapolási munkálatokat az Esterházyak költségén Sopron vármegye kezdte el még ugyanabban az évben, s bár Moson és Győr vármegyék részéről is voltak ígéretes vállalkozásokban való részvételre, végül az 1812-ig tartó időszakban az egész vállalkozás jórészt a herceg számláját terhelte.¹⁰⁹⁽¹⁰⁹⁾ 1788–89-ben a Védény–Nezsider partszakaszon a lakosság töltést emelt a Fertő áradásai ellen, **385**ennek költségeit a soproni harmincadhivatal jövedelméből vett kölcsönből finanszírozták.¹¹⁰⁽¹¹⁰⁾

A kortársak az áradások okát a Rábca medrének szabályozatlanságában látták, ami nem tette lehetővé a felgyűlt vizek lefolyását. A Kis-Rába és a Répcse a Hanság közepén található tavakba folytak, a vizek elvezetését a Rábcának kellett volna biztosítani. A továbbfolyás fő akadálya a folyó alacsony esése mellett a meder szabályozatlansága, adott esetben teljes hiánya volt. 1792-ben Király György és [S]Zax Zakariás felmérései alapján nyilvánvalóvá lett, hogy a Fertő-Hanság medencéjének vízrendezését csak a vízgyűjtőre is kiterjedő terv keretében, egységesen lehet megoldani, melynek előfeltétele a Kis-Rába, és a Répcse torkolatának szabályozása, továbbá a Rábca kimélyítése.¹¹¹⁽¹¹¹⁾ Így amikor Sopron vármegye az 1790-es évek közepén megbízta Hegedűs Antal vármegyei mérnököt, hogy találjon megoldást az elöntött területek csökkentésére, ő a Rábca medrének a Királytó és Bősárkány közötti kiépítésével, mélyítésével (Hegedűs-csatorna) kezdte meg a munkát.¹¹²⁽¹¹²⁾ Kis József ismerteti Hegedűs tervének főbb szempontjait, amelyből kitűnik, hogy Sopron vármegye alapvetően az adózók panaszai miatt döntött a szabályozás mellett:

„Annyira megnőtt, mint emlékeznek az emberek, a’ Fertő tava, hogy azon helységeknek, mellyeknek kertjeit mossa most a’ Fertő, térséges rétjei és legelői voltak a’ Fertő részéről, és magok szükségeken

kívül más szomszéd helységeket is segítettek szénáival, mellyel pedig annyira szűkölködnek most, hogy nem csak barmokat nem nevelhetnek, de elegendő jármos marhákat sem tarthatnak, és esztendei terméseket nem is tudják mire fordítsák: önnön maguk táplálásokra-é, vagy adófizetésre avagy szükségek szerzésére. Mind ezen nyomorúságát az említett lakosoknak nagyobbítja még az is, hogy már már lakó helyeket is elhagyni, és nagy költséggel épületjeiket máshová helyezni kénytelenítetnek, mivel a' szelek által nagy habhányásra gerjesztett Fertőnek hullámjai belső Fundusoknak is nagy részét már tóvá változtatják.”¹¹³⁽¹¹³⁾

Hegedűs jól érzékelte, hogy a Fertő és Hanság vízszintjének növekedése háttérben az áll, hogy az Ikva és a Kis- (Vittnyédi) Rába, mely vizek korábban a Rábcába torkoltak, majd Győrnél a Mosoni-Dunába csatlakoztak, most a Fertőbe és a Hanságba folynak, ahonnan a Rábca nem vitte vizüket tovább. Három, alapvetően az emberi hanyagságra visszavezethető okot nevezett meg:

- „Mert tisztogatása ezen vizek' ágyának elmúlasztatott.”

- A halászok által emelt halfogó sövények visszaduzzasztják a Vittnyédi Rábát, így az az Ikva vizét nem tudja befogadni, hanem „az Ikvával a' Pomogyi töltés alatt a' Fertőbe foly vissza”.

- „Sokaknak helytelen tselekedetek volt, hogy a' végett, hogy télen a' szénájokat vagy fát szekérrel könnyen hordhassák, az imitt amott magának szerzett folyását **386**a' Vittnyédi Rábának útjaiban gazzal, náddal, fagallyakkal behányták, betömték, a' nélkül, hogy ismét kitisztították volna. Melly által szintúgy gátoltatott szabad folyása a' vizek, és természetesen előbbeni ágyát elhagyván, hanem máskép' a' föld alatt is keletett néki folyni!”¹¹⁴⁽¹¹⁴⁾

A teljes hosszában 1795 és 1813 között megépített 15.053 öl (28,5 km) hosszúságú, a Rábcát a Bősárkány és a nagy égererdő között közötti szakaszon új mederbe helyező Hegedűs csatorna már építésének fentebb említett, kezdeti szakaszában javulást hozott. A 18 láb széles, 6 láb mély lecsapoló főcsatorna, amely az Eszterháza környéki vizeket vezette el, Bősárkány alatt, Kapinál torkolt a Rábcába.¹¹⁵⁽¹¹⁵⁾ Kis József már két évvel a munkálatok elkezdése után pozitív változásokat említ, egyben a bécsi szénakereskedelem megugrását várta a beruházástól:

„És ekképpen osztán szűnnek meg az adózó népnek panasszai, valamint nem kis haszna lesz benne a' közjónak. Tsak Béts Városát vegyükfel, mennyi haszna nem lesz ebből? többnyire mind a' Hanságbéli széna az, a' mi Bétsben kélel, melly pedig nagyobb részt most savanyú a' rétségnek motsársága miatt. Tsak a' tsatorna húzással javíthatódik-meg ez a' hiba, valamint szemlátomást már két esztendő alatt az eddig ásott tsatorna is hihetetlenképpen javított a' körülötte lévő réteken [...]. [...] A' múlt esztendőkbekben tsak a' nagy téleken lehetett hordani ezen rétségből a' szénát, most nyárban is kihordhatták az emberek. Mert már egész kerületében a' Királytónak járhat a' marha.”¹¹⁶⁽¹¹⁶⁾

Brousseau, a francia hadsereg mérnöke bő tíz évvel később szintén a pozitív változásokról számolt be: a csatorna „megépítése óta hatalmas mennyiségű szénát gyűjtenek be”, melynek jelentős része Alsó-Ausztriába kerül.¹¹⁷⁽¹¹⁷⁾

A Hegedűs-féle szabályozás második lépéseként, 1800–1802 között került sor a Kis-Rábát a Hegedűs csatornával összekötő 900 öl hosszúságú csatorna kialakítására, melynél a Kisér medrét jelölték ki fő folyásirányul. Ezzel elérték, hogy a Hanságba ömlő vizek immár a Királytó előtti szakaszon is szabályozott mederben folyjanak. Az ekkor elkészült meder alkotja azóta is a Rábca medrét.¹¹⁸⁽¹¹⁸⁾ E munkálatokkal egy időben – most nem részletezett módon – szabályozták a Kardos ért (1808) és az Ikvát (1810) is, hogy vizüket ne a Hanság és a Fertő, hanem a Hanság-csatorna vegye fel.¹¹⁹⁽¹¹⁹⁾ Az eddigi műtárgyakat egészítette ki az 1811-ben a boldogasszonyi és süttöri uradalom között ásott ún. Határcsatorna (másik nevén Főkanális), mely a Fertő-melléki, Eszter-háza környéki belvizeket és az

Ikva vizét volt hivatva levezetni a Hegedűs-csatornába, [387](#) de mivel nem tisztították megfelelően, már az 1820-as évekre hasznavehetetlenné lett. [120\(120\)](#)

A lecsapolások 1812-ig azt célozták, hogy a Hanság vizeit és a délről érkező folyókat a Rábca-csatornába vezessék, ezáltal csökkentsék a tó és mocsár kiterjedését és megkönnyítsék a közlekedést. Így új területeket nyertek, mindezt abban a reményben, hogy az újabb elöntések ellen immár biztosítva lesznek. Wittmann Antal áttekintésében azt írja, hogy Moson vármegye ezen munkálatokat már akkor aggodalommal figyelte, mert a Kis- vagy másik nevén Kapuvári-Rábát, melyen hat malom is működött, de a többi szabályozandó vízfolyást is (Kardos ér, Ikva) merőlegesen vezették a Hegedűs- (másik nevén Esterházy-) csatornába, ami a csatorna gyors eliszapolódását eredményezte, illetve még nagyobb áradásokkal járt. Az 1813-as őszi áradáskor a merőlegesen betorkolló folyók árjának ereje a megásott csatorna töltéseit szétrombolta, a medret pedig feliszapolta. A károkat feltehetően felerősítette, hogy Brousseau szerint 1806 után mind kevesebbet törődtek a csatorna karbantartásával, amiért felgyorsult eliszapolódása, s a hajózás (vontatás, faúsztatás) is ellehetetlenült. [121\(121\)](#) A vizek újra a Fertőbe folytak, majd miután az megtelt, a túlcsonduló víz az egész Hanságot elöntötte. [122\(122\)](#) Az 1820-as évek elején Wágner Mihály, Sopron vármegye és Nagy István, az Esterházyak földmérője is kárhóztatta Hegedűs Antal 1797-es tervét, amely alapján a délről érkező folyókat a Rábca-csatornába vezették, s amitől akkor a Fertő és a Hanság szétválasztását, a vizek kiterjedésének csökkenését remélték. „Hogy ez meg történt, és hogy ez által a reménlett cél meddig éretett el? tudjuk: de hogy ez által a panasz nem csak örökre meg nem szűnt, sőt nevelkedni látzatik”, az tagadhatatlan. [123\(123\)](#)

Az 1813-as katasztrófa jó időre állandósította a mocsárvilágot. A falvak segítségért esedeztek, [124\(124\)](#) az érintett uradalmak kivártak, a megyék pedig megegyezésében reménykedtek. A megyék állami szintre próbálták a problémát áttolni, illetve a vélhető – általában minimálisnak láttatott – hasznok függvényében igyekeztek kibújni a feladat alól, a várható veszélyeket ugyanakkor maximálisra nagyítva, amikor csak tudtak, vétőt emeltek szomszédaik törekvéseivel szemben. [125\(125\)](#) Mind a Rába és vízgyűjtőjének szabályozása, mind pedig a Fertő-Hanság vizeinek rendezése nagyfokú kooperációt feltételezett az érintett felek részéről, de a megyék, általában saját területükön is kis hatékonysággal, [126\(126\)](#) [388](#) csak látszatz megoldásokat [127\(127\)](#) eszközöltek, azonban egyeztetések hiányában a többiek szemében még ezek is egyoldalú és veszélyes lépésekként tűntek fel. [128\(128\)](#)

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus. Kísérlet a Hanság lecsapolására az 1820–30-as években (1. rész) / Erőgyűjtés vagy kivárás?

Erőgyűjtés vagy kivárás?

Az 1813-as nagy árvíz után több mint tíz évet kellett várni a munkálatok újbóli elkezdésére. Ennek okai nem ismeretesek előttünk. Közrejátszhatott ebben az 1810-es évek második felének kedvezőtlen gazdasági helyzete éppúgy, mint az eltérő helyi érdekek koordinálására való képesség hiánya. A 1820-as évek elejére ugyanakkor a Fertő és a Hanság magas vízállása okozta károk elviselhetetlen mértékűvé váltak, amit a sok csapadék tovább súlyosbított. [129\(129\)](#) A tulajdonképpeni mocsár a Pomogytól Lébényig terjedő területen hozzávetőleg 100.000 hold kiterjedésű volt, nagy részét víz borította. Nagy árvízkor azonban – és az 1813 utáni időszak tartósan ilyennek bizonyult –, a megáradt Fertőnek és a dél felől beömlő vizeknek köszönhetően akár 200.000 hold is víz alá került! A kiáradt víz évekig maradt, nedvesebb években egészen Szolnokig, Mosonig, sőt a győri városfalig is elért. Szárazabb években a terület (a magyaróvári uradalmon belül) Szentpétertől Mosonig „bloßer Sumpf”,

ahol nyáron jószágok legeltek, de gyakran el is süllyedtek és csak póznákkal, hurokkal lehetett őket kimenteni.¹³⁰⁽¹³⁰⁾ Nagyobb áradások idején Bősárkányról Szentjánosra vagy Tarcsára ún. talpakon (Platten) egészen a házakig el lehetett jutni.¹³¹⁽¹³¹⁾ A Fertőzugban az úrbéres földek legnagyobb része szenvedett a kisebb-nagyobb szikes tavak, tócsák vizétől, melyek földalatti összeköttetésben állnak a tóval. E tavak a Fertő kiáradásai által keletkeztek, helyükön korábban kertek, úrbéres földek voltak.¹³²⁽¹³²⁾

A mosoni oldalról beadványukkal a vármegyéhez forduló települések között minden potenciálisan érintett település neve szerepel a károsultak között: „Téttényi, Vallai, Pomogyi, Apetloni, Illmitzi, Tartsai, Puszta Somorjai, Sz. Jánosi, Nizsideri, Nyulasi, Védenyi, Vinteni és Páthfalusi Helységek Előljárói azon Községeknek nevében a’ Fertő vize által határjaikban okoztatni szokott szörnyű károk eránt panaszolkodnak”. Moson vármegyében tehát tisztában voltak a helyzet tarthatatlanságával, de arról is tudtak, hogy a Sopron vármegye felőli részen ugyanez a helyzet.¹³³⁽¹³³⁾

Sopron megyében a Rába, s meglepő módon, a Répce okozott akár a hansági árvizek súlyosságát is meghaladó károkat. A rábaközi, Répce-menti jobbágyoknak sokszor évekig nem termett takarmányuk, szénájuk tönkrement, ami hatalmas szegénységet ³⁸⁹hozott a lakosokra. A déli oldalon nem egyszer előállt az a helyzet, hogy a kiáradt nagy Rába és a Fertő-Hanság vizei egybeértek, elborítva a Rábaköz északi részét.¹³⁴⁽¹³⁴⁾ Győr környékén hasonlóan kritikus volt a helyzet. Itt a Rába–Rábca–Marcal vizei öntöttek el óriási területeket, a szántókon-réteken csónakkal lehetett csak közlekedni. Győr vármegye már ekkor kérte a királyt, hogy hg. Esterházy Miklóst nevezze ki teljhatalmú szabályozási biztosnak, s mihamarabb kezdjék meg a munkát.¹³⁵⁽¹³⁵⁾

A közvetlen kárelhárítás mellett a lecsapolási tervek mellett a fiziokrata eszmerendszeben gyökerező megfontolások is szóltak, továbbá az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az 1822. február 10-én elhunyt Albert herceg örökébe lépő Károly főherceg hollandiai tapasztalatai alapján a magyaróvári uradalomban korábban megkezdett gazdálkodási reformok ambíciózus folytatását tervezte.¹³⁶⁽¹³⁶⁾ A Hanság-menti települések határa termékeny; mindenütt, ahol a föld szilárdabb, vagy magasabban van, a herefélék és perjék jól fejlődnek. Amikor Moson vármegye az 1820-as évek első felében újra elővette a lecsapolás gondolatát, elsősorban a „földművelés javát” tartotta szem előtt. A lecsapolásnak köszönhetően egy fejedelemségnyi birtokot nyernek, amely Bécs közelsége miatt jól kiaknázható.¹³⁷⁽¹³⁷⁾ Wittmann Antal, ha lehet, még konkrétabban fogalmaz. A tamáskodó véleményekre, melyek azt firtatták, hogy az egész vállalkozás mibe is fog kerülni, azt válaszolta, hogy az a legdrágább, ha nem történik semmi, mert egyetlen árvíz is milliós kárt okoz. Wittmann számításai szerint a körülbelül 150 ezer hold kiterjedésű elmocsarasodott részen évi 100.000 forint veszteség keletkezik – azzal szemben, ha megművelnék. Élő tapasztalás volt számára, hogy a Lajta szabályozása eredményeképpen több ezer hold föld került biztonságba, a jobbágyok több ezer mázsa takarmányt nyertek, amit azelőtt általában elveszítettek. A terület- és vízrendezések hasznát mutatta Márialiget is, ahol a rétöntözés létesítése óta legkevesebb 400.000 mázsa kiváló minőségű szénát nyertek, amit ha a piacon kellett volna megvenni a jószágoknak, tartásuk veszteséges lett volna.¹³⁸⁽¹³⁸⁾ A Lajta-szabályozás pozitív eredményei miatt a vármegyén is hasonló remények fogalmazódtak meg a Hansággal kapcsolatban a „nemzet dicsőségére és sok ezer jobbágy javára”.¹³⁹⁽¹³⁹⁾

Jóllehet a nagyra törő tervek eredeti formájukban végül nem valósultak meg, a három vármegyét és két latifundiumot érintő készülődés kapcsán – mint fentebb jeleztük – mégis jól megragadható az a gondolkodásmód, amely mentén az érintett felek vélt és valós érdekeiket igyekeztek érvényre juttatni. A következőkben ezért a vízügyi terveken túl röviden bemutatjuk a vármegyék közötti tárgyalássorozat főbb fordulóit is.

Alapvetően két elgondolás, két koncepció ütközött a tárgyalásokon. Az egyik a 18. század végén

megkezdett módon, a Rábca szabályozásával és a Hanságba délről érkező ³⁹⁰folyóknak a Rábcába, illetve az ezt a felső szakaszon a Fertő irányában meghosszabbító főcsatornába kormányzásával vélte elérhetőnek a hatékony lecsapolást. A másik elgondolás ettől lényegesen különbözött, az elmocsarasodás okát ugyanis éppen abban látta, hogy az északnak tartó folyók beömlenek a Hanság medencéjébe. A hatékony kiszáritás feltételeként szükségesnek látszott a Hanságot délről elkerülő, a folyók-patakok (Ikva, Kardos ér, Kelemente, Répce, Kis-Rába) vizét összegyűjtő csatorna megépítése, illetve ezzel párhuzamosan a mocsár belsejének csatornázása, a Rábca szabályozása is. Az érintett három vármegye és a két nagy uradalom álláspontját a várható hasznok és költségek mellett – a meglevő forrásanyagban nehezen tetten érhető, mindazonáltal létező – ellenszenvék és szimpátiák is alakították. Győr vármegye bizonyult legkevésbé lelkesnek, Sopront és Mosont egyaránt nagy ambíciók fűtötték.

Kezdetben valamennyi érdekelt Moson vármegye és Wittmann Antal tervezete mögé sorakozott fel, majd a kezdeti viszonylagos harmónia megbomlása után Győr megye kiszállt a projektből, Sopron megye pedig a Sió szabályozásában már nevet szerzett Beszédes József elgondolását pártfogolta. Wittmann és Beszédes személyeskedéstől sem mentes vitáját, koncepcióik sarokpontjait tanulmányunk második részében részletesen is bemutatjuk.¹⁴⁰⁽¹⁴⁰⁾

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Katona Csaba: Ember és környezet a 19. században: a Fertő

³⁹¹Katona Csaba: Ember és környezet a 19. században: a Fertő

1870-ben egy útleírásokat tartalmazó kötet jelent meg Angliában *Illustrated Travels: a Record of Discovery, Geography and Adventure* címmel. Szerkesztője a Royal Geographical Society segédtitkára, H. W. Bates volt. Ebben a kötetben található egy Magyarországgal foglalkozó írás is,¹⁴¹⁽¹⁴¹⁾ aminek szerzője bizonyos R. H. Busk. A szerző nem más, mint egy magyarországi útja idején mindössze 30 év körüli fiatal hölgy, akinek teljes neve Rachel Harriette Busk (1831–1907).¹⁴²⁽¹⁴²⁾ Magyarországi útleírása az 1860-as évek állapotait tükrözi, és röviden foglalkozik a Fertővel is: „A természet, melynek különféle adományai kivételes bőséggel lelhetőek fel Magyarországon, tavak tekintetében szűkmarkúnak bizonyult. A Tátrában fekszik a Felkai-tó, s bár akad még néhány apróbb tavacska a Kárpátokban, nem egy közülük mintegy 6000 láb magasságban, az ország nyugati részében mindössze kettő van – a Fertő-tó és a Balaton – s ezek közül is az egyik ma már megszűnt létezni, kiszáradt. Noha még jelölik a térképeken és említik az útikönyvek is, de immár három éve, hogy a Fertő-tónak, mely valaha a benne élő vízileányról¹⁴³⁽¹⁴³⁾ szóló regékről és kitűnő halairól volt híres, utolsó nyomai is eltűntek a föld színéről és az egykori meder, a nedvességtől termékeny szittyós part Magyarország leggazdagabb legelőjévé lett. Amikor egy későbbi magyarországi utamon tervemnek megfelelően tettem egy gyalogos kirándulást az annyira magasztalt Fertő-tóhoz, ez fájdalmas csalódás volt számomra, amit csak vállalkozásom egyedülállósága ellensúlyozott valamelyest. Úgy ítélt meg, hogy mintegy félóra alatt sétáltam keresztül a tó egykori medrén. Érdekes volt, ahogy egy kellemes négymérföldes sétányira Soprontól, a Roisdorf¹⁴⁴⁽¹⁴⁴⁾ nevű elmaradott falu mögötti legnagyobb magaslatról rátekintve, világosan kivehető volt a falvak sora mentén az egykori partvonal.”¹⁴⁵⁽¹⁴⁵⁾

Ez a kiszáradás csak időlegesnek bizonyult, de ezt az Angliából érkezett hölgy nem tudhatta, amint ahogy azt sem, hogy a Fertő nádas-mocsaras parttal szegélyezett alacsony vize mindig ingadozó szintű volt, így a korábbi századokban is. Ruszton például feljegyezték, hogy 1736-ban egy ottani legény fogadásból – aminek téje egy akó jó bor volt – gyalog gázolt át a Fertőn,¹⁴⁶⁽¹⁴⁶⁾ 1737-ben pedig Moson vármegyéből kocsikkal közlekedtek Sopron irányába a medren át.¹⁴⁷⁽¹⁴⁷⁾ Arra is volt példa tartósabb

kiszáradáskor, hogy [392](#) az egykori medret megművelték, ahogy Busk is említette, de a tó végül makacsul visszanyerte helyét. [148\(148\)](#) Ma Közép-Európa harmadik, Magyarország második legnagyobb tava a Fertő, amelynek 1921 óta csak mintegy negyede tartozik Magyarországhoz Fertőhomok, Fertőszéplak, Hegykő, Sarród, Fertőd, Hidegség, Nagycenk, Balf, Fertő-rákos és Fertőboz településekkel. [149\(149\)](#)

Karl Baedeker Koblenzben 1853-ban megjelent útikalauza (*Handbuch der Reisende in Oesterreich*) ezt írta a Fertőről: „A várostól [150\(150\)](#) mintegy 2 1/2 órányira van a Fertő tó (Neusiedler-See), amely délkelet felé mocsárban (Hanság) végződik és ez nagyobb, mint maga a tó. Nyáron, midőn a tó vize visszahúzódik, a parton lúgos só kristályozódik. A tó nyugati dombjain fekszik Ruszt, Soprontól északra 4 órányira, ahol a magyar borok egyik legkitűnőbbje terem.” [151\(151\)](#)

Bella Lajos így írt róla: „A Fertő határozottan alföldi tó jellegű, feneké igen egyenletes és vize igen csekély. Átlagos mélysége 1–2 méter közt váltakozik. Legnagyobb mélysége az 1883. és 84. években volt, amikor eddig a legmagasabb vízállását érte el, a Ruszt és Nezsider közötti szakaszban 4 méter, a Ruszt és Rákosmenti szakaszban 3 méter, attól délre pedig csak 2 méter. Ma már annyira leapadt, hogy bárhol keresztül lábolhatunk rajta.” [152\(152\)](#)

Thirring Gusztáv 1886-ban pedig ekképp dicsérte a tavat „Lelkesedéssel, elragadtatással szól hazánk minden fia a »Magyar tengerről«, a Balatonról. Költőink dicsőítő versekben énekelték meg, festőink megörökítették szebb pontjait, tudósaink kutatásaiknak célpontjává választották, egyület alakítottak, hogy szépségeit a nagyközönséggel megismertessék, hozzáférhetővé tegyék. De emellett egészen megfélemlítettünk arról, hogy van még egy másik, habár kisebb, de nem kevésbé szép és érdekes tavunk, amely szerényen meghúzódik hazánk nyugati határán, oly vidéken, mely a nagy forgalomtól távol esik, melynek szépségeit inkább a parti lakosság ismeri és tudja kellően méltányolni.” [153\(153\)](#)

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Katona Csaba: Ember és környezet a 19. században: a Fertő / A tó és az ember: a megváltozott természetszemlélet a 19. században

A tó és az ember: a megváltozott természetszemlélet a 19. században

Térjünk vissza Rachel Harriette Buskhoz, pontosabban ahhoz a szemlélethez, amelyet leírása tükröz: egyértelműen kitapintható a tó mint természeti és esztétikai érték felfedezése. Az alábbiakban ennek megfelelően az ember és a természet találkozását kívánjuk röviden felvázolni a 19. század vonatkozásában: azt, ahogy az ember felfedezte a Fertőt és „hasznosítani” kívánta a tavat. Az idézőjel indokolt, hiszen, mint látni fogjuk, a szó csak elnagyoltan fedti a továbbiakban tárgyalandókat. Előre jelzem, hogy a témához tapadó két fontos és alapvető kérdéstről itt és most nem kívánok szólni, hiszen azok értékelése szétfeszítené a rendelkezésre álló kereteket. [154\(154\)](#) E témák egyike az álló- és folyóvizek mindenkor legősibb hasznosítása, a halászat, pákászat, nádvágás és hasonló tevékenységek, azaz az élmezőny és más emberi igények ellátásával kapcsolatos természeti [393](#)források kiaknázása. A másik pedig a természetet megzabolázni és a maga képére idomítani akaró ember újabb keletű törekvése: a Fertő szabályozására, sőt kiszáraitására, lecsapolására irányuló tervek és kísérletek. [155\(155\)](#) Ezek helyett magam az alábbi három szempontot mint talán legfontosabbakat szem előtt tartva szeretném röviden felvázolni a tó és az ember kapcsolatát az 1800-as években: 1. A tó mint természetélmény és kirándulóhely. 2. Hajózás és vitorlázás. 3. A tó mint fürdőhely. [156\(156\)](#)

Előljáróban néhány szót kell ejteni arról, hogy a 18–19. század fordulóján miképp változott meg az embernek a természethez fűződő viszonya. [157\(157\)](#) Voltaképpen már a korszakban oly divatosá váló

fürdőre járás kezdetei is a mentalitásban, a gyökeresen megváltozott természetszemléletben csíráznak. A felvilágosodás éveiben az ember „felfedezte” a természetet, és nem „csupán” a szó magasztos, ha úgy tetszik rousseau-i értelmében; a természet szépsége önmagában mint esztétikum is vonzó lett. Erre korábban nem volt példa, hiszen a reneszánsz olyannyira fogékony művészete is csupán háttérként jelenítette meg. Petneki Áron egy kevésbé szembeszökő, ám igen fontos adalékra is felhívta a figyelmet a fürdőlátogatás gyorsan hódító divatjával kapcsolatosan: „A gyógyfürdők fellendülő forgalmának volt még egy, talán kissé különös, de eddig nem sokat vizsgált tényezője is. A francia felvilágosodás eszméinek mind szélesebb körű elterjedése óta immár nem minden társadalmi rétegben volt »sikk« búcsújáró helyekre zarándokolni. Ezt a felvilágosult XIX. században a gyógyfürdőre menés helyettesítette. [...] Ahogy hajdanán a nagy búcsújáró helyeken történt csodálatos gyógyulásokat följegyezték vagy szájról szájra adták, most a gyógyfürdőt, a természet csodáját reklámozták.”¹⁵⁸⁽¹⁵⁸⁾

A természetbe elvagyódás természetesen nem a kultúrával, civilizációval, társasági beidegződésekkel való drasztikus szakítást jelentette. Az ember sajátos természete nem túri meg azt a maga érintetlen állapotában; ha a közelébe kerül, legalább részben óhatatlanul átformálja. A természetrajongás felszínre töréséhez kellett az a stabil háttér is, ami nem csak azt tette lehetővé mind az anyagi függetlenség, mind pedig a tudatos pihenésre fordítható idő révén, hogy a városból a természetesebb környezetbe utazók kiszakadjanak megszokott közegükből, hanem azt is, hogy a rajongott és enyhülést nyújtó természet közeléből az emberek bármikor visszatérhettek kényelmesen felszerelt otthonaikba, sőt a komfortot bizonyos fokig kimozdulva is élvezhették. A természet és a polgári milió elegye biztosította egyebek mellett azt, hogy a fürdön időzők, miután megcsodálták a közeli hegyek szépségét, nyugodtan elfogyaszthatták kávéjukat a megszokott társasággal és kényelemben. A német költőfejedelem, Johann Wolfgang Goethe azért is lett hűtlen addigi kedvenc fürdőjéhez, Karlsbadhoz, mert: „Karlsbadot, mint geológiai vadászterületet néhány éve már kimerítette, mindent megkopogtatott és leírt. Így figyelme a fürdőhelyként épp akkoriban felvirágzó ³⁹⁴Marienbad felé fordult, s többször kirándult az Eger ¹⁵⁹⁽¹⁵⁹⁾ melletti Kammerbergre. [...] Sokat barangol a környéken kis kalapácsával, megkopogtatja a köveket, és hoz belőlük haza is.”¹⁶⁰⁽¹⁶⁰⁾ Meggyőző érvelés, de bizonyos, hogy abban, hogy Goethe Marienbadot részesítette előnyben, kulcsszerepe van a „felvirágzó” jelzőnek is. Az idősödő költő legalább annyira élvezte a lüktető társasági élet szellemet élénkítő hatását, mint természettudományos vizsgálódásaival elegyített magányos sétáit és a számára az újdonság felfedezéseit kínáló környező, rejtélyes táj szépségeit. Nem véletlenül érintette meg őt ismét a szerelem a nála fél évszázadnál is fiatalabb Ulrike von Levetzow láttán, és született meg ily módon hozzá írt verse, a Marienbadi elégia (*Marienbader Elegie*). Goethe maga szinte tételesen számba véve sorolta fel az élvezetes időtöltés elemeit: „Pompás szállás, barátságos házigazdák, jó társaság, csinos leányok, muzikális műkedvelők, kellemes esti szórakozás, remek étkezés, új, jelentős ismeretségek s újra megtalált régié, könnyű atmoszféra, kétezer párizsi lábnyi magasság a tenger felett, klastromi lakomák stb. mind hozzájárult, hogy a három hétig tartó szép időt teljesen kihasználhattam, élvezhettem.”¹⁶¹⁽¹⁶¹⁾

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Katona Csaba: Ember és környezet a 19. században: a Fertő / A Fertő mint természetélmény és esztétikum

A Fertő mint természetélmény és esztétikum

Ezt az élményt nyújtotta már a 19. század elején a Fertő annak, aki ellátogatott partjaira. Természetesen nem a tóparti falvak paraszti lakosságára gondolunk, hiszen az ő „mentális térképükön” aligha szerepelhetett kirándulóhelyként a víz és környéke mint vonzó látnivaló, hanem a városlakó műveltebb rétegekre, azokra, akiben kialakult és ott munkált a fent vázolt igény. Az ő Fertő-parti időzésük szép mementója a Fertőbozon máig megcsodálható kis templomszerű épület, az ún. Gloriett

(1. kép). A 19. század hajnalán, 1800 októberében látogatott el Sopronba József nádor és felesége; ott tartózkodása során a nádor több ízben felkereste Boz vidékét¹⁶²⁽¹⁶²⁾ a környéken birtokos gróf Széchenyi Ferenc társaságában, aki József nádor látogatásának emlékére építtette a Gloriettet a Boz fölötti magaslaton pár évvel később.¹⁶³⁽¹⁶³⁾ Hogy Széchenyi Ferenc mennyire vonzódott a Fertő szépségeihez, azt jelzi, hogy 1807-ben Zsófia nevű leányának Zichy Ferdinánddal kötött esküvője alkalmából ún. „tengeri csatát” is rendeztek a Fertő vizén.¹⁶⁴⁽¹⁶⁴⁾ A helyszínt az határozta meg, hogy az akkor magas vízállású Fertő gyönyörű panorámát biztosított.¹⁶⁵⁽¹⁶⁵⁾ A klasszicista stílusjegyeket hordozó Glorieta jellemző módon a környékbeliektől a Palatintempel nevet kapta, illetve magyarul – ennek tükörfordításában – Nádortemplomként is emlegették. A „templom” stílusában tetten érhető még az ókor iránti rajongás antikizáló hagyományt teremtő eszméje, csakúgy, mint a fürdőknél, amelyek, főleg a kútházak esetében, szintén az antik elemeket előtérbe helyező formáik révén visszanyúltak a görög és római mitológia gyökereihez.

3951. kép. A fertőbozi Glorieta. Id. Storno Ferenc, 1850 körül. Soproni Múzeum, Storno Gyűjtemény.

A Glorieta hamar népszerű kirándulóhellyé lett Sopron polgárai körében – e ponton pedig érdemes visszagondolni a Petneki Árontól fentebb idézett sorokra. Hiszen egy alapvetően kommemoratív céllal emelt épület röviddel megépítése után máris kettős funkciót tölt be, kimondva-kimondatlanul a kirándulók afféle kötelező célpontja, látnivalója lesz, némi cinikus humorral akár azt is mondhatnánk:

zarándokhelye. Hogy ez mennyire jellemző volt, azt egy irodalmi példával szeretném érzékeltetni, méghozzá egy olyanal, amelyben már az is tetten érhető, hogy a 19. század második felében miként kopott meg az ezekhez kötődő vonzalom. Theodor Fontane, a 19. század nagy porosz-német írója egyik regényében egy berlini társaság Quedlinburgba érkezik, és itt elhangzik, hogy mik azok a dolgok, amiket látni kell a városban. Ezek egyike a Brühl nevű híres park, ahol megtekinthető a helyi születésű Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803) költő emlékének szentelt kis kápolna is. A társaság egyik hölgytagja pedig [396](#)nem lesz túl lelkes a hírtől miszerint felkereskednek ennek megtekintésére: „Tehát a Brühlhöz – sóhajtott Cécile, akinek semmi érzéke nem volt kis templomfélékhez és öntöttvas emlékművekhez. – A Brühlhöz. Messze van az a várostól?”[166\(166\)](#)

A 19. század derekán a bozi „Palatintempel” népszerűsége azonban töretlen volt. A naplóíró soproni leány, Slachta Etelka 1839-ben papírra vetett sorai között több ízben is fellelhető, hogy mennyire népszerű hely volt a Gloriett: „... aztán felmentünk a kis egyházhoz, ott soká ültünk.”[167\(167\)](#) Máskor pedig: „Délután tante Nánival Bozra kocsiztunk. Mi, leányok [...] felmentünk a nádortemplomhoz.”[168\(168\)](#)

A Vasárnapi Újság 1862-ben így írt a Gloriettről: „E helység mögött nem magas, fővenytorlatú dombhát emelkedik, melynek tetején kerek, kápolnaforma épület van. Ezt Széchényi gróf József nádor tiszteletére rakatta. Innen igazán fölséges kilátás esik a Fertőre. A tó mint valami tenger egész hosszában és szélességében terül el szemünk előtt, északi partjait, melyek Boztól mintegy 5 mérföldnyire vannak, tisztán ki nem vehetjük, de túl rajtuk látjuk nyugat felé a Lajta-hegységet, odább keletre a pozsonyi hegyeket kékleni.”[169\(169\)](#) (2. kép).

De természetesen nem csak Boz, hanem a Fertő többi része is vonzotta a természetbe vágyókat. Kiss József a Tudományos Gyűjteményben is kiemeli a tó szépségét a Sopron vármegyéről írt ismertetésében: „Itt s ott látni a Fertő tavát is, mely a különben is a szép kilátást kellemmel díszesíti.”[170\(170\)](#)

A költő Vajda Péter egy zivataros éjszakát idéz meg a tónál romantikus hevülettel. Az idézetből kiviláglik, mennyi érzelmesség szötte át a sorok írójának a természethez való viszonyát: „Homály lebegett a vizek fölött, midőn kilátásom nyílt a Fertőre, hamar átszelém a szőlős vidéket s a parton valék, a habok lassú morajára hallgatva. Sötét vala az ég, de rajta millió csillagok, sötétek a vizek, de bennük az ég ragyog. Én magam itt az éj és az az égé... Megszoktam az iszonyt. Rajta, csatázz természet! Szellemem öröm melege áthívít engem is... Nem érzem a bajt, dacolok a vésszel, távoznak a borús felhők, csillag pillant elő keleten rózsamosolyával, jön a hajnal. Gyorsan haza most a vasárnapra ébredt város felé. Templomba kell menni...”[171\(171\)](#)

Visszatérve Slachta Etelkához, idézzük itt egy fraknói kirándulásáról szóló naplóbejegyzésének azt a részét, ahol a kacér leány elsorolja, hogy két udvarlója (Rudi és Stanzi) mellett mi kellett még ahhoz, hogy igazán jól érezze magát. Mintha – természetesen női hangra „hangszerelve” – Goethe marienbadi elégedettsége köszönne vissza: „A frissítő eprek, balról hű Rudim, lábaimnál a lelkes magyar Stanzi s előttem ezen kifejezhetetlen bájú környék, hazánk szép Fertője nagy messze s mélyen alattunk a regényes Fraknó vára. S az egész csoportozat fent s a vidék oly festőleges!”[172\(172\)](#)

3972. kép. A fertőbozi Gloriett. Id. Storno Ferenc vázlatkönyve, 1846. Soproni Múzeum, Storno Gyűjtemény

Az uralkodóház tagjai, mint láthattuk már József nádor esetében, ugyancsak felfigyeltek a Fertő szépségére. Így 1843-ban a Széchényiek nagycenki kastélyába látogatott el három Habsburg-főherceg: Ferenc József, Miksa és Károly Lajos, akik a Dunán-túlt járták be és Eszterházáról reggel érkeztek Cenkre, ahonnan azonban úgy utaztak tovább Sopronba, hogy előbb megtekintették a Fertőt.¹⁷³⁽¹⁷³⁾

1847-ben a Kismartonban – sikertelenül – alkalmazást kereső Somlyai István erdőmérnök jegyezte fel az alábbiakat útvjáról: „Lajtától a Fertő felé utaztunk, a pillanat, mellyel Fertőt láttam, meresztő volt, mert legelőször láttam ily nagy kiterjedésű víztömeget, az egész nagy hatással volt reám, hullámoktól kéült az egész Fertő felülete.”¹⁷⁴⁽¹⁷⁴⁾

A Fertő-élményt bemutató példákat természetesen a végtelenségig lehetne sorolni, zárjuk azonban ezek sorát egy olyan, ugyancsak Slachta Etelka tollából származó bejegyzéssel, aminek tagadhatatlanul megvan a maga bája: „A Fertőhöz parthie volt projectirozva ma délutánra, de a rossz idő miatt elmaradván, máskorra halasztatott.”¹⁷⁵⁽¹⁷⁵⁾

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Katona Csaba: Ember és környezet a 19. században: a Fertő / Csónak, vitorlás: a Fertő vizén

Csónak, komp, vitorlás: a Fertő vizén

A 19. század gyakorlatias embere természetesen nem érte be azzal, hogy csak távolról szemlélje a Fertő vizét, birtokba is akarta venni azt. A tó – már amikor épp nem volt kiszáradva – kínálta magát a közlekedésre, aminek alapvetően ugyancsak kétféle célja lehetett: az egyik az, hogy gyorsan eljusson az utazó egyik helyről a másikra, illetve ily ³⁹⁸módon szállíthassa csomagját, áruját (ez tehát a praktizmust szolgálta), a másik pedig ismét csak az élményszerzés: részben esztétikai, részben pedig sportélmény. Attól függően, hogy a szeszélyes vízállás éppen milyen volt, mindkettőre lehet példákat

hozni.

Tudjuk például, hogy az 1800-as évek legelején Esterházy Miklós építtetett két hajót, amelyekkel fát akart szállíttatni Eszterháza és Oka (Oggau) között, de ez a vállalkozása igen rövid életűnek bizonyult, természetesen a vízszint ingadozása okán.¹⁷⁶⁽¹⁷⁶⁾ A századelőn mások is tettek arra nézve kísérletet, hogy a Fertő a kereskedelmi hajózás színtere legyen, hiszen a Magyar Kurírt is beszámolt vitorlás hajók készítéséről, „a környéken levő lakosok egymás között való kereskedésinek és közösüléseinek könnyebbítése végett.”¹⁷⁷⁽¹⁷⁷⁾

A víz szeszélyessége azonban rendre gátat szabott e törekvéseknek. Talán nem meglepő azonban, hogy aki elsőként fogta „munkára” a Fertőt azzal a céllal, hogy vitorlásával szánthassa hajóit, az a Cenken (is) birtokos gróf Széchenyi István volt. Ő egyik angliai útjáról egy vitorlást is hozott magával, amelynek a Himfy nevet adta¹⁷⁸⁽¹⁷⁸⁾ és ezt a hajót az 1840-es években a Fertő vizére rakatta. Titkárát, Tasner Antalt bízta meg azzal, hogy bizonyos Mertens angol kapitánnyal beszélje meg levélben a teendőket a hajó felújításával kapcsolatban.¹⁷⁹⁽¹⁷⁹⁾ Még legénységet is képeztetett ki hozzá, amire Béla fia így emlékezett vissza 1876-ban írja: „Felejthetetlen édes atyámnak Boz faluban hat evező legénye volt, kiket az ő angol hajómestere betanított”.¹⁸⁰⁽¹⁸⁰⁾

Ez azonban egy magánhajó volt, amely nem szolgált kereskedelmi célokat, állandó hajójárat tehát továbbra sem működött. Végül 1855. augusztus 1-jétől indult meg egy vitorlás kompjárat a „Fertői Vitorlás Hajókázás Igazgatósága”¹⁸¹⁽¹⁸¹⁾ kezelésében a Sopron és Moson vármegyék közötti utazás megkönnyítése céljából Fertőrákos és Illmic (Illmitz) között.¹⁸²⁽¹⁸²⁾ Ez a 23918/8782.4 számú, 1855. január 13-án megjelent császári és királyi kompjárat rendelet megvalósítását célozta, amely Sopron és Moson vármegye között „egy vitorlás hajó által teljesítendő hajózási rendszert állapított meg”.¹⁸³⁽¹⁸³⁾ A víz azonban ez évben olyan gyorsan apadt, hogy egy hónapot sem ért meg a vállalkozás.¹⁸⁴⁽¹⁸⁴⁾ Egy évvel később, 1856-ban „a Fertő tava, mint ottani vidéken eszközlött mértani földmérésekből észre lehet venni, évről évre veszt kiterjedéséből. A félszázad előtt még partjain álló helységek most egy negyedóránnyira, sőt távolabb is fekszenek s a tó lepadása által nyert térséget, melyen a nád igen jól díszlik, marhalegelőül használják.”¹⁸⁵⁽¹⁸⁵⁾ 1862-ből arra nézve van adatunk, hogy csónakon igyekezett egy társaság Pátfaluról (Podersdorf) Okára. Ők ugyan viharba kerültek a vízen, de nyilván nem véletlen, hogy csónakba kényszerültek, és nem hajóztak.¹⁸⁶⁽¹⁸⁶⁾

399A mintegy évtizeddel későbbi, Rachel Harriette Busk által is leírt kiszáradás évekig tartósnak bizonyult. 1865 és 1871-ig között nem volt víz a mederben.¹⁸⁷⁽¹⁸⁷⁾ Széchenyi Béla *Kőkori lelet a Fertő tava medrében* című művében így írt a jelenségről, kalapot emelve a természet nagyszerűsége előtt: „Midőn a Fertő 1865. év elejétől kezdve kisebb-nagyobb tócsák kivételével egészen kiszáradt, mely utóbbiak 1868-ig szintén kiapadtak, érdekes volt látni, hogy a tómederben lassanként minő vegetáció jön létre. Tanulságos volt látni, hogy ily rövid idő alatt a természet mint végzé be a tökelyesítés munkáját.”¹⁸⁸⁽¹⁸⁸⁾

Az egykori medret ekkor vastag sósóréteg fedte, amely távolról friss hónap tetszett,¹⁸⁹⁽¹⁸⁹⁾ ami azonban nem tartotta vissza az embereket attól, hogy a tó egykori helyén keresztülvágva rövidítsék le útjukat. 1865-ben gyalog 4 és fél óra volt az út Védeny (Weiden am See) és Oka közt,¹⁹⁰⁽¹⁹⁰⁾ és ebben az évben – mások mellett – nem kisebb személyiség lábalt át a tó kiszáradt medrén, mint Flandorffer Ignác.¹⁹¹⁽¹⁹¹⁾ 1867-ben Boz környékén is mindössze kétlábnyi volt a víz: „Ez évben oly annyira sekély lett a víz, [...] hogy a marhákat a tón keresztül hajtották, sőt gyakran kocsikkal is jártak rajta keresztül”.¹⁹²⁽¹⁹²⁾ 1869-től már rendszeresen közlekedtek a medren át.¹⁹³⁽¹⁹³⁾ A Rákos nevű falu virágosmajori kápolnája e kiszáradás emlékéét őrzi: „A. B. szűz Mária tiszteletére, s annak emlékezetére, hogy a rákosi hívek a kiszáradt Fertő medrén át 1869. okt. 3-dikán tartották

Boldogasszonyba az első búcsújáratot.”¹⁹⁴⁽¹⁹⁴⁾

A tó azonban pár év múlva ismét megtelt és elárasztotta az Esterházyak által létesített ún. Új-Mexico telepet, ellepve annak épületeit,¹⁹⁵⁽¹⁹⁵⁾ egyúttal újraélesztve a Fertő által elnyelt egykori falvak legendáját.¹⁹⁶⁽¹⁹⁶⁾ Az 1880-as évekre nőtt ismét 2–3 méteresre a vízszint, így a tó újra alkalmas lett vitorlázásra,¹⁹⁷⁽¹⁹⁷⁾ aminek biztos jele, hogy 1884-ben már bizonyosan létezett az ún. Fertői Csónakázó Társaság, amely testület ez évben regattát is tartott a tavon július 13-án, majd ezt követően az elnökség tagjai a „hajótelepet mozgósították és városunk szépjeivel a nyílt Fertőre eveztek és vitorláztek”.¹⁹⁸⁽¹⁹⁸⁾ Az egyesület társadalmi szerepvállalását érzékelteti, hogy 1886. február 6-áról ún. Regatta-bálról van tudomásunk, amelyen a jeles soproni prímás, Munczy Lajos és bandája zenélt.¹⁹⁹⁽¹⁹⁹⁾ A korábbiak ismeretében viszont talán nem okoz meglepetést, hogy a 20. század hajnalára már nem létezett a Fertői Csónakázó Társaság: a volt elnök, Szilvássy Márton beszámolója szerint az alacsony víz miatt partra kellett vontatni a vitorlásokat, ahol négy éven át heverték a szárazon, várva azt, hogy a Fertő vize megemelkedjen, ám végül a partra vetett hajók elkorhadtak.²⁰⁰⁽²⁰⁰⁾

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Katona Csaba: Ember és környezet a 19. században: a Fertő / A fertőbozi fürdő

400A fertőbozi fürdő

A Fertő vizének talán legmodernebb hasznosítási formája a szabadvízi fürdő létesítése volt. Bár tudjuk, hogy Ruzsón is működött fürdő 1840-től,²⁰¹⁽²⁰¹⁾ forrásaink általában két, a Fertőhöz kötődő fürdőt említenek: a bozit és a balfit. Ezek közül az elsőt kell témánk szempontjából jelentősebbnek tartanunk, hiszen Balf esetében a meghatározó a kútból fakadó gyógyforrás volt és nem a Fertő vize, Bozon azonban éppen fordítva állt a dolog. Az 1839-ben tető alá hozott ottani fürdő²⁰²⁽²⁰²⁾ a fertői vitorlázást is meghonosító „legnagyobb magyar”, Széchenyi István gróf egyik kevésbé ismert kezdeményezése volt. Ahogy Tilkovszky Lóránt fogalmazott: „Egy megélhetési nehézségekkel küzdő tóparti kis zsellérfalu fürdőhelyé fejlesztésére tett kísérletről van szó, amely sikertelensége ellenére is fontos művelődéstörténeti momentuma az »új Magyarország« arculatának, a polgárosult viszonyoknak kialakításáért folyt küzdelemben.”²⁰³⁽²⁰³⁾

A fürdő alapításának lehetőségét az teremtette meg, hogy Széchenyi nagycenki birtoktestének egy része a Fertő tó mellett terült el. Széchenyi maga is előszeretettel fürdőzött a tóban: „Minap láttam igen-igen aljas nagy karimájú szalmakalapot Sopronban, küldene vagy hozna ki számomra egyet, az idekapcsolt mérték szerint – fürödni a Fertőben.”²⁰⁴⁽²⁰⁴⁾ – írta egy ízben jószágkormányzójának, Lunkányi Jánosnak 1838 júliusában.

Széchenyi maga többször időzött a neves fürdőhelyen, Balatonfüreden, és vélhetően ott fogant meg az ötlet, hogy a Fertő vizének partján fürdőt létesítsen. Fürdő vonzerejét ugyanis – számos más fürdővel ellentétben – nem „csupán” az ott fakadó gyógyforrások, hanem a Balaton vize is növelte. Az ottani fürdő vezetése fából épült fürdőházakat állíttatott fel a tóban, hogy aki a szabad fürdést választja, kihasználhassa a Balaton nyújtotta lehetőségeket is.²⁰⁵⁽²⁰⁵⁾ Nem véletlen, hogy amikor 1838 őszén a bozi fürdő létesítésének gondolata konkrétabb formákat kezdett ölteni, Lunkányi Adler József balatonfüredi orvostól kérte el az ottani tavi fürdő faépületeinek műszaki adatait.²⁰⁶⁽²⁰⁶⁾

December végén már részletesebb előkészületek iránt érdeklődött Széchenyi: „S hát a fertő fürdőről mikor kapok rajzot és költség felvetést?”²⁰⁷⁽²⁰⁷⁾ Még ebben a hónapban sikerült bérlőt is találni a fürdőre: „Örülök, hogy a cenki vagyis inkább »fertői fürdőre« találkozott ember. Már most csak

remélem, leszen valami belőle. Most nincs egyéb hátra, mint eszközölni a dolgot minél célirányosabban, és olcsóbban.”²⁰⁸⁽²⁰⁸⁾

401 1839. február 5-én kelt az egyetlen Széchenyi-levél, valamivel részletesebben foglalkozik a fürdővel. Ebben a gróf először aggodalmának adott hangot, hogy a tóban felállított fürdőépületeket az erősebb szelek felboríthatják, ezért javasolta, hogy célszerű lenne szükség esetén partra szállítani az egész faalkotmányt. A továbbiakban néhány megjegyzést fűzött a tervrajzhoz, így például: „A conversatiószobának [...] vége ugye nyitva leszen, minden ajtó nélkül? S ha így – semmi ellenvetés.”²⁰⁹⁽²⁰⁹⁾

1839 júliusának elején Szalay József, Széchenyi nagycenki tiszttartója arról értesítette a gróft, hogy a bérlő évi 40 ezüstorintot fizet bérleti díjként.²¹⁰⁽²¹⁰⁾ ez azt is jelentette, hogy a fürdőbe befektetett pénz csak sok év múlva térült volna meg. Ugyanakkor a rövidesen jelentkező érdeklődés jelezte, hogy nem elvetélt ötlet a fürdőalapítás: Lunkányi kimutatás szerint a bozi parasztok által a fürdővendégek részére felajánlott kiadó szobákból július 4-ig lefoglaltak 27-et.²¹¹⁽²¹¹⁾ Kik voltak a soproni fürdőzők? Az alábbi családnevekkel találkozunk Lunkányi feljegyzésében: Tsur, Szelezky, Frischmann, Wághy, Seibold, Cavallar, báró Buday, Braun, Richter, Wagner, Pinterits, Angeli, Stocker, Rach, Sibolth, Bastian, Kneps.²¹²⁽²¹²⁾

Slachta Etelka naplóiban is nyoma van annak, hogy ő és társasága is szívesen időzött Bozon, így például 1839 nyarán: „A fürdőhöz, Júlia-völgybe,²¹³⁽²¹³⁾ később Budaynénál tejet ittunk.”²¹⁴⁽²¹⁴⁾ Egy évvel később pedig udvarlója, a hannoveri származású ulánustiszt, Riefkohl Rudolf mesélte el neki, hogy Boznál fürdött a Fertőben: „Áttekinték Balfra s önnek képét varázsolá előmbbe fantáziám.”²¹⁵⁽²¹⁵⁾

Miként nézett ki maga a fürdő? „A bozi fürdői alapítványhoz a fürdőház, úgy a parti kunyhók és zászlókkal bekerített sík víz tartozik.”²¹⁶⁽²¹⁶⁾ A központi létesítmény a Fertő vizében álló fürdőház volt, amiről az alábbi leírás maradt ránk: „... a Fertő tavában mint egy 60 ölnyi távolságra egy csinos fürdő ház deszkából, hova mintegy egy öl szelességű hídon lehet menni.”²¹⁷⁽²¹⁷⁾

A fürdőháztól nyugatra és keletre száz-száz öl távolságra tilos volt a vízbe menni: a területet a tóban levert karókra tűzött zászlók határolták. Nyugat felé a zászlóktól újabb száz öl távolságra húzódott az a partszakasz, ahol egy krajcár ellenében lehetett a partról a vízbe gázolva fürödni, ennek másik határát szintén zászlók jelölték. Itt a part mentén nádkunyhók és gyékények szolgálták a vendégek kényelmét, illetve tették lehetővé a ruhaváltást. A zászlókon túl, Balf felé jelölték ki azt a partszakaszt, ahol a vendégek állatait (lovak, kutyák) lehetett fürdetni, illetve a kocsikat lemosni.

Kelet felé, Boz falu végénél, a zászlókon túl ingyenes volt a fürdés. Ugyancsak a Fertőben leszúrt karókra tűzött zászlók mutatták azt is, hogy a tó vizében meddig biztonságos 402a fürdés, jelezve, hogy a megjelölt helyek egyikén sem haladja meg a négy öl mélységet a tó vize.²¹⁸⁽²¹⁸⁾

A fürdő működését a látogatottság dacára kezdetektől ellenszenv kísérte Sopron vármegye részéről. Már 1839. július 1-jén szóvá tette Bognár Lajos tiszti alügyész a vármegye közgyűlésén,²¹⁹⁽²¹⁹⁾ hogy a bozi parasztság korábban bárhol szabadon fürödhetett, de az uradalom kitiltotta őket a fürdőház közeléből, nehogy „botránkoztató meztelenségük” a fürdővendégeket zavarja, míg a haszonbérlő a szabad vízben való fürdésükért egy krajcár ezüstpénzt követel.²²⁰⁽²²⁰⁾ A vármegye bizottságot hívott életre, hogy vizsgálja meg, „a Fertő tavában hol és minő helyeken tiltatott el a szabad fürdés? Vannak-e azon helyeken a fürdők kényelmekre és bátorságokra tett intézetek? Engedtetik-e a szabad fürdésre elegendő és alkalmas hely?”²²¹⁽²²¹⁾

Július 4-én megjelent a fürdőn Lunkányi, valamint Darás Sándor uradalmi ügyész kíséretében a

vármegye két megbízottja, Kulcsár István főszolgabíró és Bognár Lajos. Megállapították, hogy a fürdésre elegendő hely van, továbbá azt is, hogy a bozi jobbágyok nemhogy károsulnának, hanem anyagi haszonra tesznek szert a fürdővendégek számára kiadott épületeik bevételeivel: „Hogy ezen intézetből [...] a jobbágyoknak tetemes hasznuk legyen, tapasztaltuk.”²²²⁽²²²⁾ Végül javasolták, hogy a vármegye ne tiltsa el az uradalmat a fürdőházon túli területen fürdőzőktől elkért egy krajcár szedésétől, hanem tegye azt kötelezővé akkor is, ha a kunyhókat és gyékényeket nem használják.²²³⁽²²³⁾

A bizottság állásfoglalása kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a vármegye megváltoztassa álláspontját. Július 31-én a közgyűlésen az a határozat született, hogy a fürdőháztól keleti és nyugat irányába egyaránt száz-száz öl elég a fürdő számára, ezeken túl mindenhol szabad legyen a fürdés. Ez tehát csökkentette a fürdő egyébként is csekély bevételeit. 1839. augusztus 6–7-én ráadásul a Fertő fölött zivatar dühöngött, de a fürdőépület ezt átvészelte, és továbbra is szép számmal fogadott vendégeket.²²⁴⁽²²⁴⁾ A következő nyáron azonban már nem volt hangos a fürdőzőktől a bozi tópart: a novemberi vármegyei közgyűlésen az alábbiakat iktatták a jegyzőkönyvbe: „Bozi helységben a cenki uraság által felállított fertői fürdő érdemében Kulcsár István főbíró úr szóval jelentette: hogy a fürdőintézet az uradalom által megszüntnek nyilatkozottván, a kijelölés szüksége is megszűnt.”²²⁵⁽²²⁵⁾

Bár a vármegye kétségkívül szerepet játszott a fürdő csődjében, nem feledkezhetünk meg egy jelentősebb súllyal latba eső tényezőről: a fürdő veszteséges voltáról. Lunkányi 1839. évi főpénztári kivonatából kiderül, hogy a fürdőre összesen 1705 forintot és 18 krajcárt adott ki az év folyamán a cenki uradalom, döntően a fürdőház 403 felépítésére, valamint a fürdővendégek által bérelt jobbágyházak felpadlózására.²²⁶⁽²²⁶⁾ Lunkányi 1839. július 4-én ezt írta: „Hogy a Fertőben és kivált Bozon egy célirányos fürdőnek fölláttatása mely tömérdek nehézségekkel van összekapcsolva, azt az alulírt nem akarja hosszasan előadni, és csak azt kívánta megjegyezni, hogy midőn a füredi fürdők, melyek a Balatonra épültek, az északi szelek ellen a közel lévő hegyek sora által fődve és takarva vannak, a bozi fürdőházra Nezsideről 4 mérföldre a sík vízen minden akadály nélkül rohanik az északi viharok dühe, abban örökké sok károkat fog tenni, és sok költségekre okot nyújtani.”²²⁷⁽²²⁷⁾

A fürdőház építésének pontos költségeit 5680 forintban állapította meg a jószág-kormányzó, ennek éves kamata 340 forintra és 48 krajcárra rúgott. Ezzel szemben a bevétel rovatba csupán 666 forint és 40 krajcár volt várható. E számok tükrében Lunkányi józan tárgyilagossággal állapította meg: „Azonban noha ezen fürdői alapítvány mind a köz egészségre igen hasznos, mind pedig a jobbágyokra nézve is igen pénznyerő, mégis, mivel nem hogy nem kamatol, hanem még esztendőnként nevezetes pótolást kíván is, tartós nem lehet, hacsak még valamely bővebb jövedelmi források meg nem nyílnak.”²²⁸⁽²²⁸⁾

A bozi fürdő később – ugyancsak rövid időre – immár az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc után ismét újjáéledt. Ehhez már nem volt köze a Döblingben élő megroppant Széchenyinek (feleségének és birtokai kezelőjének azonban igen), és nem is magánkezdeményezés volt, hanem szigorúan üzleti alapokra épülő vállalkozás. A fürdő újbóli használatba vételét 1852-től számíthatjuk. 1854-ben alakult meg részvénytársaságként az ún. Bozi Fürdő Intézeti Egyesület (Hollinger Bade-Anstalt Verein).²²⁹⁽²²⁹⁾ Az *Oedenburger Intelligenz- und Anzeige-Blatt* 1855 szeptemberében írta meg, hogy a Boz melletti halászkunyhók mellett gyűltek össze azok a vendégek, akik kénytelenek voltak a szabadban vetkőzni, ha élvezni akarták a Fertő nyújtotta örömeit:²³⁰⁽²³⁰⁾ a társulás ezt tapasztalva vágott bele a fürdő kiépítésébe. Azt, hogy többen láttak az ötletben komoly üzletet, bizonyítja az előljáróság veretes névsora is. Az igazgató Simon Nepomuk János, soproni megyefőnök volt (Sopron vármegye 1848. évi első alispánja²³¹⁽²³¹⁾), a másodigazgató Flandorffer Ignác, a harmadik igazgató pedig Hajnik János, Lunkányi utódja a jószágkormányzásban Széchenyi birtokain. A mintegy 700 részvényes között volt többek között Batthyány Fülöp herceg, de Széchenyi István gróf felesége vagy éppen Schey Fülöp is.²³²⁽²³²⁾

A társaság Fertőbozon új fürdőt épített, amelynek megnyitása 1855. július 8-án volt. Nem véletlenül ekkor: ugyanis újra tartósabban magas volt a vízállás.²³³⁽²³³⁾ A célközönség ezúttal is főleg Sopron polgársága volt, akiknek kényelmét az utazás biztosítása ⁴⁰⁴is szolgálta „a fürdő kényelmes használata céljából Sopron és Boz között naponként háromszor forduló bérkocsinak (omnibus) felállítását és a fürdődíjnak lehető legjutányosabb szabályozása által könnyítessék, azon kívül pedig a fürdővendégek igényeinek egy odarendelt közismeretszerű jó vendéglő és annak pontos szolgálata által a lehetőségig elég tétessék.”²³⁴⁽²³⁴⁾

A látogatottságra nem lehetett panasz eleinte, hiszen 1852-ben 150-en, 1853-ban 120-an, 1854-ben 213-an, 1855-ben 323-an, 1856-ban 356-an időztek Bozon fürdővendégként, ami gyors fellendülést mutat. 1857-ben már bécsi és pesti vendégek is felkeresték Bozt.²³⁵⁽²³⁵⁾ 1858-ban Széchenyi Ödön gróf így írt apjának: „Az eső ellenére a tó egyre kisebb lesz, Bozon a fürdőházat 43 öllel beljebb kellett vinni a vízbe. A cölöpök, amelyek még megmaradtak a valaha Általad épített fürdőházból, tegnap óta először vannak szárazon. Az alacsony vízállásra való tekintet nélkül sok fürdővendége van az idén Boznak. [...] Növekszik Bozon az élet eleganciája, Somogyi grófnő minden kedden szalonjába gyűjti Sopronból az előkelő társaságot és szórakoztatja őket muzsikával és bőséges tánccal. Holnap jönnek Sopronból a Pallaviciniek és Széchenyi Kálmán; és Lózsáról az egész Zichy familia.”²³⁶⁽²³⁶⁾

Nem tévedtek hát nagyot a részvénytársaság alapítói, mikor üzletet szimatoltak a bozi fürdő felélesztésében. Ám hosszú távon mégsem jött be számításuk, 1862-ben már bántóan alacsony volt a vendégek száma: „Közvetlenül előttünk a mocsár közepett csinos fürdőépület van, jobbra pedig a dombláncolat oldalában szép új épület áll a fürdővendégek számára, melyet azonban ezek nem igen használnak.”²³⁷⁽²³⁷⁾ A Fertő vizének további visszahúzódása hozta el a végzetét: hamarosan a bozi fürdőélet ismét visszaesett, majd megszűnt létezni.²³⁸⁽²³⁸⁾

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Katona Csaba: Ember és környezet a 19. században: a Fertő / A balfi fürdő

A balfi fürdő

Boz mellett, mint már esett róla szó, a több évszázados múltra visszatekintő Balfot emlegették gyakorta fertői fürdőként.²³⁹⁽²³⁹⁾ 1862-ben például a *Vasárnapi Újság* tette ezt, amikor cikket közölt *Két fürdő a Fertő partján* címmel: „Ezen tó vizének sajátosságai, különösen sós vize már régen felébresztették az orvosok figyelmét s napjainkban mindig nagyobb mértékben használtatik gyógycélokra a partjain épült fürdőintézetekben, melyek kettejét itt rajzban mutatjuk be olvasóinknak.”²⁴⁰⁽²⁴⁰⁾ Balf azonban, ahogy már említettük, nem tóparti fürdőhely volt, hanem gyógyvize tette igazán ismertté. Azonban ez némiképp hátrányára is válhatott, mert a szabad vízi fürdőzés népszerűségét jelzi az alábbi adat: Balfon 1858-ban 245 állandó és 140 átmeneti vendég bukkant fel, míg a frissen újjáalapított Boz 1856-ban már 356 állandó ⁴⁰⁵vendéget fogadott.²⁴¹⁽²⁴¹⁾ David Wachtel orvos 1859-ben megjelent német nyelvű könyvében írt Balfról: megemlíti, hogy a nem éppen megfelelően felszerelt fürdőben út vezet a tóhoz, vagyis a balfi vendégek is szívesen időztek a Fertő partján. Sopron közelsége ellenére a fürdőt a város lakói a megközelítési nehézségek miatt is kevésbé látogatták, mint Bozt. Ráadásul a fürdő rossz állapota is szerepet játszott ebben, mert naponta csak kétszer közlekedett egy társaskocsi Sopron és Balf között.²⁴²⁽²⁴²⁾

Az állapotok még a 20. század elején sem voltak túl kedvezőek. 1915 augusztusában bizonyos Max (Miksa) Kupelwieser így írt fertői levelében egy hölgyismerősének: „Balf fürdő bizonyos tekintetben nagyon kezdetleges. [...] A külvilágtól elzárva van egy, a fürdőtelephez tartozó intézmény, epileptikus

személyek számára. Kíváncsi vagyok, mit hoz itt számunkra az idő. Egyáltalában nem leszünk itt elkényeztetve.” A levélrészlet a balfi viszonyokat is megvilágítja, számunkra azonban nem ez az érdekes, hanem az, hogy az „epileptikus személyek” számára szolgáló épület eredendően a Fertő partján volt fürdőház, ahonnan 1900 körül vitték át Balfra, ahol előbb kávéház volt, majd utóbb alakították át a levélben említett célra.²⁴³⁽²⁴³⁾

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Katona Csaba: Ember és környezet a 19. században: a Fertő / Összegzés

Összegzés

A fentiekben arra tettünk kísérletet, hogy legalább nagy vonalakban megvilágítsuk, hogy a 19. században az ember miképp viszonyult a Fertőhöz, milyen „csatornákon” érvényesült ez a viszony, mik voltak azok az érintkezési pontok, ahol az embernek a vízhez való kötődése tárgyiasult. A Fertő hasznosításának legintenzívebb korszaka azonban a 20. század: e téma azonban már önálló tanulmány(oka)t követel meg.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely

406 Műhely

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Az 1850-es évek kataszteri felmérései mint helyismereti források

Horváth László: Az 1850-es évek kataszteri felmérései mint helyismereti források

Ismeretes, hogy az 1848-as tavaszi országgyűlés határozatot hozott a köztelherviselés bevezetéséről, vagyis a nemesek addig élvezett adómentességének megszüntetéséről és az úrbéri viszonyok felszámolásáról, azaz a jobbágyfelszabadításról. E határozatok eredményeképpen gyökeresen megváltoztak az addigi ingatlanulajdonlási viszonyok. Többek között ezért is válhatott szükségessé, hogy az 1850-es években egy az egész országra kiterjedő ingatlanfelmérést hajtsanak végre. Ennek eredményeképpen megszülettek a magyarországi települések részletes és mai mértékkel is nagyon pontos, naprakész kataszteri térképei, valamint az ingatlanok adatait rögzítő kataszteri iratok. A Sopron városára illetve a történeti Sopron vármegyére vonatkozó térképszelvények S 78, míg a kataszteri iratok S 79 jelzetszámon állnak a kutatók rendelkezésére a Magyar Országos Levéltárban, Budapesten. (Más megyék anyagát esetenként a helyi levéltárak őrzik.)

A történeti Sopron vármegyéből összesen 126 helység térképszelvényei és iratai kutathatók, Acsalaggal kezdődően egészen Zsebeházáig. A térképek az 1851 és 1857 közötti években készültek. Egyes települések esetében néha több – felvételi időben elkülönülő – térképet is találhatunk. Előfordulhat, hogy egyes települések neve a levéltári katalógusban nem található, ugyanakkor azonban készült róluk térképszelvény és kataszteri adatfelvétel. Ezt tapasztaltam pl. Petőháza esetében, amely Fertőendréd

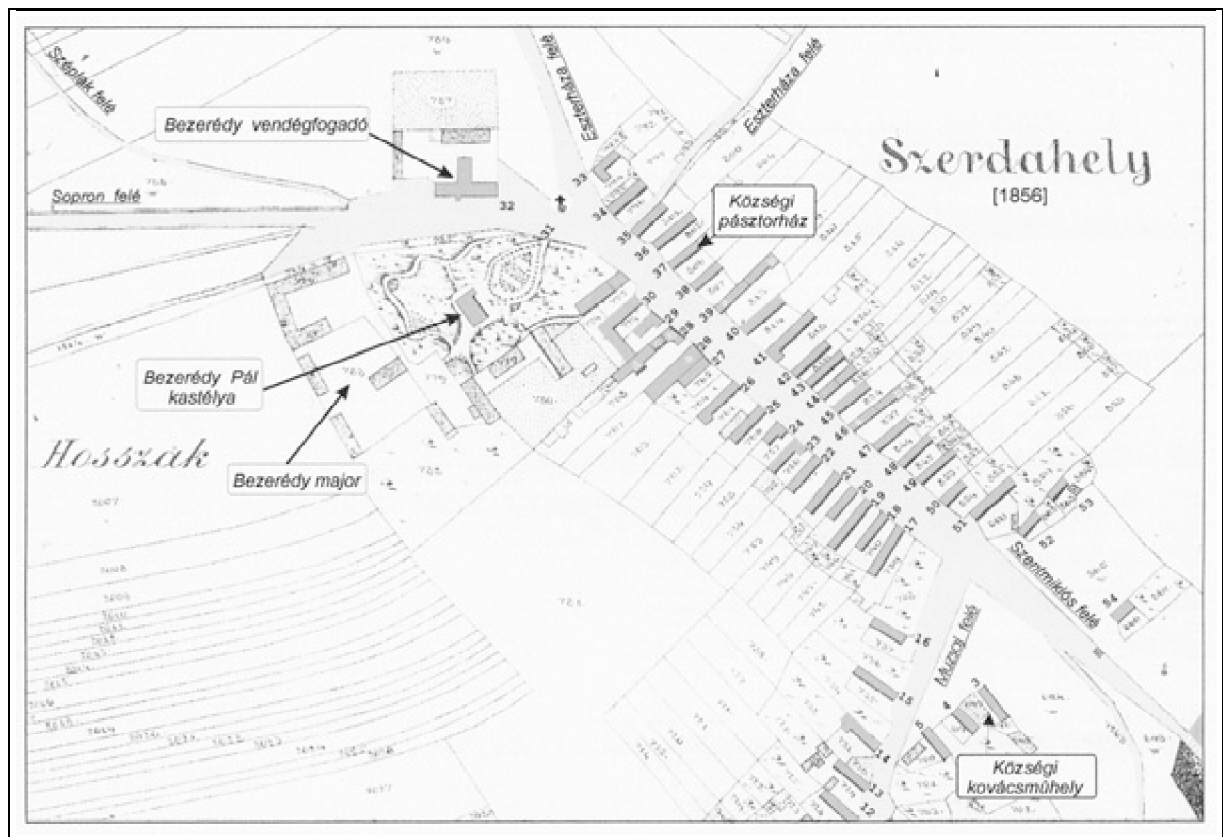
térképszelvényén szerepel.

A települések belterületi részét ábrázoló térképszelvényekre felvették, illetőleg bejelölték a helységeken áthaladó közutakat, hidakat, a helyi utakat, a lakó- és gazdasági épületeket, valamint a közösségi épületeket (templom, vendégfogadó, postaállomás, stb.), továbbá az emlékoszlopokat, kőkereszteket, a közösségi gémeskutakat. A kataszteri felmérést végző osztrák földmérők gondos térképszerkesztésének köszönhetően a nagyobb udvarházak vagy kúriák díszes kertjének, udvarának korabeli kialakítása, elrendezése is jól követhető.

Mind a belterületi, mind pedig a külterületi térképszelvényeken valamennyi parcella helyrajzi számmal szerepel; az ott folytatott mezőgazdasági művelési ágat betűrövidítéssel vagy piktogramokkal jelezték.

A kataszteri iratok az alábbi adatcsoportokat tartalmazzák:

– az ún. „*Parzellen-Protocoll*” növekvő helyrajzi számsorrendben adja meg minden egyes parcella adatát, nevezetesen a tulajdonosának nevét, helybeli vagy vidéki lakóhelyét és házszámát, a parcella területét holdban és négyszögölben (ahol 1 hold = 1600 négyszögöl), az ott folytatott művelési ágat (szántó, rét, kert, gyümölcsös, szőlő, erdő, kavics- vagy homokbánya, belterületi udvar) továbbá a dűlő nevét, amelyben a parcella található.

4072. kép. Szerdahely (ma Fertőszentmiklós része) 1856-os belterületi kataszteri szelvényének szerkesztett változata (eredeti szelvény: MOL S 78, szerkesztette a szerző)

408– felsorolják házszámzási sorrendben a háztulajdonosok nevét, és azoknak a földtulajdonlási hierarchiában elfoglalt helyét és esetenként foglalkozását, a volt földesurat vagy birtokost „*Grundbesitzer*”-nek, a volt jobbágyot „*Landmann*”-nak, a volt házas zsellért pedig „*Häusler*”-nek jelölve. Egyes települések esetében a német nyelvű háztulajdonosi lista mellett létezik magyar nyelvű is, melynek nagy értéke, hogy azon általában a volt jobbágyok esetén az „egy telkes” vagy „fél telkes”,

vagy „negyed telkes”, stb. megjelölést adták meg, ami alapján következtetni lehet, hogy mekkora földterületen gazdálkodott a nevezett személy. A háztulajdonosok listáját az illetékes adóhivatal állította össze.

– a parcellák területének összesített adatait egy külön e célra felfektetett, ún. számítási adatlista tartalmazza („*Berechnungs-Protocoll*”).

– esetenként határleírás („*Gränzbeschreibung*”) is található a kataszteri iratok között. Ez az irat a – szomszédos települések önkormányzati képviselőinek (bíró, esküdt), jegyző-notariusának és esetenként egy uradalmi tisztségviselőnek aláírásával jóváhagyott – közös határjelzések helyét írja le.

– a kataszteri iratokhoz tartozik a településhez tartozó földterületek összesített kimutatása is (*Ausweis über Benutzung des Bodens für ...*). Ebben felsorolják a település teljes földterületének nagyságát, továbbá megadják, hogy abból a szántó-, legelő-, kert-, szőlő-, rét- és erdőterület, a nem művelt földterületek (utak, közterek, folyók, építési- és udvar területek) mekkora felületet képeznek.

Tapasztalatom szerint ezek térképek és adatok az egyes települések helyismereti adatainak gyűjtésében, vagy azok kiegészítésében, egyértelmű azonosításában igen jól hasznosíthatók. A külterületi térképek alapján például információkat kaphatunk a mára már talán elfeledett nevű, vagy e térképek nélkül topográfiailag ma már pontosan nem azonosítható dűlőkről. Elsősorban a háztulajdonosok felsorolásánál, de másutt is, érdemes figyelemmel kísérni az esetenként az iratanyagokban található megjegyzéseket, házzámozásokat, miután ezek fontos információkat is tartalmazhatnak. (Például így módon sikerült egyértelműen azonosítanom a szentmiklósi iskola, vámórház, mészárosház, postaállomás, orvoslakás és a szerdahelyi községi kovácsműhely helyét és házzámát. Ugyancsak ennek a kataszteri felmérésnek alapján sikerült a szentmiklósi szőlőhegyek birtokosainak listáját és birtokterületük nagyságát összeállítani.) A helység beépülésének változásait kutató történészek szintén jól hasznosíthatják ezeket a térképeket.

A térképszelvények és a hozzátartozó iratanyagok adatai alapján – számítógépes eljárással – többek között szerkeszthető olyan aktualizált térkép, amelyen például a házzámozás is megjeleníthető. Ugyanakkor ehhez a térképhez csatolható a háztulajdonosok házzám szerinti felsorolása és így a mai leszármazottak elődeik belterületi ingatlanának, házának helyét, nagyságát, településen belüli elhelyezkedését megismerhetik vagy pontosíthatják.

Egy lehetséges kivitelezési példaként mellékelten bemutatom a ma már Fertőszentmiklóshoz tartozó Szerdahely község 1856. évi belterületi térképrészletét. A település egyes – általam meghatározónak ítélt – épületeinek kiemelését, valamint a házzámokat számítógépes eljárással vittem fel a szelvényre.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Szabó Levente*: A Soproni Sakk-kör története

409 Szabó Levente^{*(244)}: A Soproni Sakk-kör története

„Egész arabs kávéház! 4 tábla is. Sokan fiatalok, késő délutánig. Senki sem tagadhatja, hogy érdekes szórakozás a sakk. De nem nyárára való időtöltés. Főleg pedig nem való a város közepében elterülő sétahelyre. Mit szól hozzá az idegen, aki a vasútról jön. Azért hát csak hátrább – a sakkablákkal!”²⁴⁵⁽²⁴⁵⁾

Ez a kis írás tisztelgés az elődök tevékenysége előtt, akik munkájukkal hozzájárultak ahhoz, hogy elmondhassuk: Sopronban pezsgő sakkélet volt, jelenleg is az jellemzi a várost, és remélhetőleg a

jövőben is az lesz.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Szabó Levente*: A Soproni Sakk-kör története / A Soproni Sakk-kör megalakulásának története

A Soproni Sakk-kör megalakulásának története

Mielőtt a sakk-kör történetével foglalkoznánk, röviden néhány szót szeretnék szólni a Sopron városi sport kezdeteiről, ahogy benyomásként az a helyi újságokból kitűnt. Az első sporttal kapcsolatos közlések a *Soproni Újság* „Hírek” rovatában jelentek meg. Ezek az itt állomásozó katonaság miatt az elsősorban a lósporttal foglalkoztak. Később – ebben a sorrendben – a kerékpársport, tornasport, korcsolya, tenisz és labdarúgás jelent meg a lapok hasábjain. A „Sport” rovat csak a századfordulón különült el. Ennek kialakulását követően a sporthírek a „Hírek”, vagy a „Sport” rovatban láttak napvilágot, de a labdarúgó események csak a „Sport” rovatban jelentek meg.²⁴⁶⁽²⁴⁶⁾ Ismert, hogy Sopronban 1904-ben Sopronban egy Általános Sportegyesületet szerettek volna létrehozni, ami miatt az akkor működő összes sportegyesületet összehívták. A tervből nem lett semmi. Az akkor nyilvántartott és működő klubok az alábbiak voltak: korcsolyázó, torna, két kerékpáros egyesület, vívó, turista és labdarúgó klub.²⁴⁷⁽²⁴⁷⁾ A *Soproni Napló* 1914. július 15-i mellékletében ismét foglalkozott Sopron sportjával, megállapítva: nagyobb összefogás és támogatás szükséges a sport megfelelő műveléséhez. Ez a probléma visszatérő téma a soproni napilapokban. A korábbi kezdeményezés után 1923-ban szintén központi egyesületet kívántak létrehozni „Soproni Sportkedvelők Köre” néven, de ez sem sikerült.²⁴⁸⁽²⁴⁸⁾ Ez a szervezett sportélet jelentette a sakk-kör egyfajta keretét.

Magyarországon a 19. század második felében kezdett egyre inkább elterjedni a sakkjáték. A sakkozás kezdetben a városokban a kávéházakban, kaszinókban, míg a falvakban az olvasóköri és házi összejövetelek keretei között honosodott meg, terjedt el.²⁴⁹⁽²⁴⁹⁾ 410 Az 1860-as években különböző helyi központok alakultak, melyek nem csak a sakkjáték kedvelőit vonzották, hanem jelentős propagandát fejtettek ki a játék terjesztése érdekében is.²⁵⁰⁽²⁵⁰⁾ Ilyen sakk-központok a 20. század első éveiben, jelesen 1906 és 1914 között, Győrben, Budapesten, Kecskeméten, Debrecenben, Székesfehérváron, Szegeden, Komáromban alakultak ki.²⁵¹⁽²⁵¹⁾ Sopron e téren jelentősen elmaradt, a városi sakk-körök jelentős része korábban alakult meg. Így Székesfehérvárott 1899-ben, Győrben 1902-ben, Gyulán 1911-ben, Békéscsabán 1912-ben, Körmenden 1921-ben, Zalaegerszegen 1922-ben, Mosonmagyaróvárott 1923-ban alakultak sakk-körök.²⁵²⁽²⁵²⁾ Véleményem szerint az időbeni késés oka Sopron akkori, erőteljesen konzervatív jellege volt.

A Soproni Kaszinóban minden bizonnyal ismerték a sakkjátékot mint szórakozást, ezt bizonyítja az is, hogy az első sakk-kör versenyhelyisége a kaszinóban volt. A Magyar Sakkszövetség 1911. január 15-én alakult meg, alakuló ülésen soproni sakkozó nem vett részt.²⁵³⁽²⁵³⁾ A *Soproni Napló* pedig már az 1908. évben cikket jelentetett meg e sportról „A sakkról” címmel: „Köztudomású, hogy a sakk a játékok legnemesebbike. Városunkban, de vidéken is sokan hódolnak e nemes játéknak, azért azt tartjuk, hogy csak kedves szolgálatot teszünk a közönség tekintélyes részének, ha lapunk vasárnapi számában állandó helyet nyitunk a sakk számára.”²⁵⁴⁽²⁵⁴⁾ Ezt a sakkrovatot Bella Lajos állami főreáliskolai tanár vezette, de sajnos a rovat csak öt alkalommal jelent meg, utána megszűnt.²⁵⁵⁽²⁵⁵⁾

Nyugodtan kijelenthető: Sopronban ebben az időben szervezett sakkéletről még nem beszélhetünk. E sport a városban, mint akkoriban minden újdonság, elsősorban a diákság körében terjedt el. A sakkozás egyik központja abban az időben (1911) a Laehne-féle nevelőintézet volt, amely 1918-ig működött. Az intézmény évről évre megrendezte bajnokságát és rendszeres sakkélet folyt falai között.²⁵⁶⁽²⁵⁶⁾ Bár a

soproni újságok ezen versenyek eredményeit nem közölték, a *Magyar Sakkújság*ban két év versenyeredménye megtalálható. Az 1913–1914. évről a fenti újságban Sopronból nincs több sakkhír, nincs több fellelhető adat. A jelzett versenyek végeredménye a következő:

Az 1911 évben²⁵⁷⁽²⁵⁷⁾

1. Fitz Jenő	15 pont.
2. Tihamér Gida	13 pont.
3. Zatézoló Ivo	11 pont.
4. Körfy József	10 pont.

Az 1912 évben²⁵⁸⁽²⁵⁸⁾

1. Fitz Jenő	20 ~ pont.
2. Kovács Zoltán	18 ~ pont.
3. Intze József	18 pont.
4. Premron Vladimír	16 ~ pont.

A *Magyar Sakkújság* olvasói rovatában először 1912. február 10-én jelent meg Soproni sakkozóval kapcsolatos üzenet Cz. E., Laehne Gimnázium részére. Bizton állítható: ⁴¹¹Sopronban a sakkjáték az ország többi városához képest igen későn nyert polgárjogot, a sakkélet kialakulása és fellendülése hosszú, fáradságos munka eredménye volt. Hosszú idő telt el a századfordulón irt újságírói idézettől a Laehne-féle gimnáziumi versenyekig.

A következő évtizedet már más tendencia jellemezte. Dr. Winkler Elemér főreáliskolai tanár előkészítő munkája alapján a városban az 1920-as évek elején már pezsgő sakkélet folyt. Winkler Elemér Székesfehérváron Exner Győző tanítványa volt, itt kapott kedvet és támogatást a sakkjátékhoz.²⁵⁹⁽²⁵⁹⁾ Midőn a Magyar Sakkszövetség másodszor és véglegesen 1921. november 6-án Budapesten megalakult,²⁶⁰⁽²⁶⁰⁾ ez a vidéki városoknak is igen nagy lökést adott. Mindenütt fellendült a sakk iránti érdeklődés, Sopronban is előtérbe került a városi sakk-kör megalakításának szükségessége.

A soproni újságok a sakkal igen mostohán bántak, városon belüli hírek, eredmények ritkán jelentek meg bennük, és az országos híreket is csak késve adták le, valójában e tudósítások rapszodikusak voltak. A *Sopronvármegye* 1924 júliusában adott először hírt a városi sakk-kör megalakulásáról és kísérte a megalakulásig figyelemmel a sakkozók tevékenységét. „Sakk-kör alakul Sopronban” című írásában: „A sakkolimpiászon nagyszerű eredményeket érő magyar sakkbajnokok az emberek széles rétegének figyelmét a sakk felé, a kedvelt, nagy szellemi tartalommal rendelkező játék felé fordították. Sopronban néhány kitűnő, országos viszonylatban is jó játékos van. Amint most értesültünk, mozgalom indult meg, hogy egy életre való sakk-kör megalakításával összegyűjtsék a soproni sakkozókat.”²⁶¹⁽²⁶¹⁾

Augusztus elején Winkler Elemér felhívást adott ki az újságban: Chalupetzky Ferenc Sopronba jövelele miatt az érdeklődők jelentkezését kérte a „Chalupetzky Ferenc sakkmeister Sopronba jön” című cikkben: „Chalupetzky Ferenc sakkmeister úr a verseny előtt általános tájékoztatást fog adni mindarról, ami egy sakk-egylet megalakításához feltétlen szükséges, alapszabályokat hoz magával és azt hiszem, az Ő nagy sakkműltján alapuló tanácsai az alakulóban lévő, de eddig még soha meg nem született „Soproni Sakkegyletnek” nagyon hasznosak és értékesek lesznek.”²⁶²⁽²⁶²⁾ Augusztus végén az alábbi tagsággal szervezőbizottság alakul a sakkmeister fogadására: Dr. Winkler Elemér tanár, Tombor Gyula nyugalmazott főjegyző, Csath István idegenforgalmi tisztviselő, Schulz Ferenc erdőmérnökhallgató.²⁶³⁽²⁶³⁾ 1924. szeptember 14-én a soproni sakkozók meghívására a Győri Sakk-kör főtitkára, Chalupetzky Ferenc előadást és szimultánt tartott a városban (+23-1=4) eredménnyel: Schneider Ernő nyert, míg Csath István, Fuchs Rezső, Jurovics Hugó és Molnár József döntetlent értek el.²⁶⁴⁽²⁶⁴⁾ A szimultánon a sakkmeister ellenfelei – akik feltehetően az akkori soproni sakkozók legjobbainak sorából kerültek ki – a következők voltak: Fuchs Rezső, Preisz Roland, Preisz Guidó, Molnár József, Molnár Zoltán, Gabnai Lajos, Fograscher János, Egresits János, Schneider Alfréd, Schneider Ernő, Kovács Kálmán, Kreuzer Jenő, Schranz Mihály, Marusák István, Nikolics Milivoj,

Csath István, Winkler Elemér, Schmied Gyula, [412](#)Jurovics Hugó, Tóth Jenő, Rupprecht Kálmán, Szüsz Károly, Barta Miksa, Barta Ferenc, Scwabbauer Ottó, Schwabbauer Alfréd, Gesellmann István, Tombor Gyula. [265\(265\)](#)

A szimultán során és az azt követő előadáson Chalupetzky Ferenc egy soproni sakk-kör megalakulásának szükségessége mellett agitált. E napon elvben kimondták a Soproni Sakk-kör megalakulását, és megalakították a sakk-kört előkészítő bizottságot, amelynek elnöke Nikolics Milivoj lett, tagjai pedig dr. Winkler Elemér, Jurovics Hugó, Csath István voltak. [266\(266\)](#)

A tényleges alakuló közgyűlésre 1924. szeptember 28-án került sor. [267\(267\)](#) Az első vezetőség tagjai a következő személyek voltak: [268\(268\)](#)

Elnök: Dr. Király Jenő kormányfőtanácsos, kórházi igazgató főorvos
Alelnök: Nikolics Milivoj gyógyszerész
Főtitkár: Dr. Winkler Elemér tanár
Titkár: Csath István tisztviselő
Pénztáros: Kovács Kálmán könyvelő
Ügyész: Dr. Márkus Ferenc ügyvéd

A Soproni Sakk-kör megalakulásakor a kör taglétszámára vonatkozóan nincs pontos adat. Egyes források szerint 50–60 taggal alakult meg, [269\(269\)](#) más források az alakuló taglétszámot 80 főben adják meg. [270\(270\)](#) A sakk-kör taglétszáma ugrásszerűen emelkedett; két év alatt 200 fős létszámgyarapodást regisztráltak. [271\(271\)](#) A Soproni Sakk-kör megalakulásakor a Soproni Kaszinó cári szobájában működött, amely 1924. november 2-án nyílt meg. [272\(272\)](#)

A Soproni Sakk-kör megalakulása után rögtön anyagi gondokkal küzdött, többször kérte a város polgárait, hogy segítsenek. „A kör azzal a kéréssel fordul a város polgáraihoz, hogy belépésükkel, közreműködésükkel, járuljanak hozzá a Soproni Sakk-kör felvirágzásához.” [273\(273\)](#) A Soproni Sakk-kör megalakulása után 1924. december 28-án újra megjelent a *Soproni Naplóban* a sakkrovat, de az csak kétszer jelent meg, majd megszűnt.

1924. október 16-án Maróczy Géza is meglátogatta a frissen megalakult Soproni Sakk-kört, ahol szimultánt is adott (+36=2 eredménnyel). A nagymester ellen Marusák István mérnök és Bartha Ferenc diák ért el döntetlent. A szimultán lefolyását részletesen ismertette és a résztvevők teljes névsorát is közölte a *Sopronvármegye*. [274\(274\)](#)

A Sakk-kör megalakulása után az év végén megrendezték az első soproni sakkturnát is, melynek 1925-ben lett vége. A verseny létrehozásának méltatását és [413](#) résztvevőinek névsorát a *Sopronvármegye* részletesen közölte. A cikkből egy részletet idézek, annak bizonyítására, hogy voltak, akik felismerték a sakkjáték értékeit. „Az első soproni sakkversenyre sokkal nagyobb számban jelentkezték, mint azt vártuk és így városunk jelenleg egy nagyszabású sakkturna színhelye. A kör vezetőségét tehát elismerés és dicséret illeti, mert a sakk-kör létrehozásánál és a verseny fáradságot és időt nem kímélő megrendezésénél felismerte azt, hogy a legintelligensebb játéknak, a sakknak intenzívebb kultiválása társadalmi szükségletet képez. B.” [275\(275\)](#)

A Soproni Sakk-kör megalakulása nagy lendületet adott a város sakkéletének. Sopron a térségében

fekvő városokkal is felvette a kapcsolatot és megkezdődtek a városok közötti versenyek, ahol a vidéki egyesületek összemérték erejüket. Így komoly versenyek alakultak ki Szombathely, Körmend, Nagykanizsa és Győr egyesületeivel. A soproni sakkozók erejét bizonyítja, hogy Gyórt kivéve az összes többi sakk-kör ellen nyertek, ami késői megalakulásukat tekintve komoly sikernek számított. [276\(276\)](#)
Néhány városok közötti verseny és azok eredménye: [277\(277\)](#)

1924. december 14.	Győr – Sopron	7 : 2
	Győr – Sopron	6 " : 1 "
1925. július 05.	Győr – Sopron	12 : 10
1925. január 13.	Szombathely – Sopron	15 : 9
1925. március 24.	Sopron – Szombathely	16 : 10
1925. július 05.	Győr – Sopron	12 : 10
1926. március 03.	Győr – Sopron	12 : 8
1926. május 08.	Győr – Sopron	13 " : 8 "
1926. június 08.	Sopron – Győr	6 : 11
1926. szeptember	Sopron – Körmend	7 " : 3 "
1928. február	Sopron – Szombathely	5 : 8
1928. április 15.	Sopron – Szombathely	5 : 5
1932. június	Győr – Sopron	13 " : 2 "
1932. augusztus 15	Győr – Sopron	8 : 3

1932. november 6-án a Soproni Sakk-kör az osztrák bajnokcsapattal, a bécsi Schachverein Hietzing sakkegyesülettel játszott és 11 " : 4 " arányban kikapott. A soproni csapatból Grossmann, Hacker, Bleyer, Dobránszky nyert, míg döntetlent játszott Grünfeld, akinek az ellenfele Grünfeld német nagymester volt. A verseny érdekességét jelentette, hogy az osztrák csapatban játszott a hírneves bécsi sakkozó, Frau Reichner. [278\(278\)](#)

A Körmendi Sakk-kör jubileumi sakkversenye a Dunántúl bajnoki küzdelme volt 1926-ban, melynek végeredménye a következő volt. Ez volt Grünfeld Ernő első komoly sikere. [279\(279\)](#)

4141.–2. Chlaupetzky Ferenc (Győr) és Grünfeld Ernő (Sopron)

3. Marusák István (Sopron)

A Soproni Sakk-kör házi bajnokai a következők voltak a fellelhető adatok alapján: [280\(280\)](#)

Csath István 1925, 1928, 1929, 1930

Vitéz Vasváry Húgó 1926, 1935, 1943

Breuer Ernő	1941, 1942
Grünfeld Ernő	1927, 1933
Schwabbauer Erik	1936, 1940

Mind a városban, mind a város középiskoláiban pezsgő sakkélet élet indult meg. Ez a kezdeti lendület Sopronban is létrehozott egy elit versenyzőgárdát, így Csath István, vitéz Vasváry Hugó, Marusák István és Kaprinay személyében kitűnő amatőr játékosok fejlődtek ki. Az ekkor kezdődött ifjúsági versenyek során tűnt fel Grünfeld Ernő, aki később az első soproni mester lett. Sajnos Sopronnak mestererejű játékosa azóta sem volt.²⁸¹⁽²⁸¹⁾

Sopronban az 1924. évtől kezdődtek meg a középiskolai bajnokságok a Széchenyi Reálgimnáziumban. Az 1925. évben a soproni középiskolás csapat 4 : 3 arányban győzött a győri középiskolás csapat ellen.²⁸²⁽²⁸²⁾ Dr. Winkler Elemér tanár halálát követően, az ő emlékére, 1929-től kezdődően több mint tíz éven át középiskolai csapatversenyt rendeztek öt középiskola között. Az iskolai versenyek meghatározó intézményei a következők voltak: a Széchenyi Reálgimnázium, az Evangélikus Líceum, az Evangélikus Tanítóképző, az Állami Felsőkereskedelmi és a Bencés Gimnázium.²⁸³⁽²⁸³⁾

A sakkozás terén bekövetkező nagy fellendülés a kezdeti jó eredmények után visszaesett, a lendület megtört, a problémák sokasodtak. A sakk-kör létszáma is csökkenni kezdett. Komoly veszteség érte a sakk-kört, amikor létrehozásának „szülőatyja”, Winkler Elemér tanár 1928 decemberében tragikus körülmények között, vérmérgezésben elhunyt, Dr. Király Jenő pedig hivatali elfoglaltságára hivatkozva lemondott a sakk-kör vezetéséről.²⁸⁴⁽²⁸⁴⁾ A sakk-kör fellendülése akkor kezdődött újra, amikor Kövessy Antal főiskolai, majd később egyetemi tanár vette át a vezetést. 1933. január 1-én a sakk-kör új állandó helyiséget kapott az Iparosok Székházában,²⁸⁵⁽²⁸⁵⁾ amely a sakkélet és a létszám új fellendüléséhez vezetett. Ebben az időben az elnökség a következő tagokból állt:²⁸⁶⁽²⁸⁶⁾

Elnök:	Kövessy Antal
Alelnök:	Molnár Zoltán
Főtitkár:	Dr. Batta József

Grünfeld Ernő 1932-ben szerezte meg a mesteri címet.²⁸⁷⁽²⁸⁷⁾ Még ebben az évben megnyerte a Magyar Munkás Sakk-kör februári versenyét.²⁸⁸⁽²⁸⁸⁾ A *Sopronvármegye* című lap 415 1932-ben sakkrovatot indított, de az sajnos csak kétszer jelent meg.²⁸⁹⁽²⁸⁹⁾ E sakkrovatot Grünfeld Ernő mint okl. sakkmester jegyezte. Grünfeld Ernő később Gereben Ernő néven ismert nemzetközi mester lett.²⁹⁰⁽²⁹⁰⁾

1933 évben Dunántúlon négy csapat megalakította a Magyar Sakkszövetség dunántúli kerületét. Sopron levélben jelezte, hogy csatlakozik a dunántúli kerülethez, azonban ez később nem történt meg.²⁹¹⁽²⁹¹⁾

A sakk-kör megalakulásának 10. évfordulóját ünnepélyes külsőségek között jubiláris sakkverseny rendezésével ünnepelte a tagság. A verseny szervezését már két évvel korábban elkezdték. A versenyről részletes tornakönyv készült. Ezen a versenyen indult és lett hatodik az ifjú Szabó László, a későbbi nemzetközi nagymester. A versenyt – amely a Lőver szállóban zajlott le 1934. szeptember 3–14. között – Spielmann nyerte meg, Szabó László a 6. helyen végzett.²⁹²⁽²⁹²⁾

A sakk-kör megalakulásának kerek évfordulóját még egyszer, az 1944. évben ünnepelte meg. Ekkor július 3–11. között kisebb meghívásos verseny megrendezésére került sor, melyen a dunántúli

sakk-körök éljátékosai vettek részt. E versenynek nem volt országos, vagy nemzetközi visszhangja, mint az 1934-ben rendezett versenynek.²⁹³⁽²⁹³⁾ A verseny végeredménye a következő volt:

1. Szijjártó Szabó Benjámin (Győr)

2. Hornyák János (Tatabánya)

3. Balázs András (Sopron)

1943-ben a Soproni Sakk-kör új vezetőséget kapott, ekkor köszönték meg Kövesi Antal több mint húsz éves vezetői munkáját. Az új vezetőség az alábbi volt:²⁹⁴⁽²⁹⁴⁾

Elnök: dr. Czápos Ferenc

Alelnök: Molnár Zoltán

Főtitkár: Dr. Sütő János

A háború befejezése után nehezen szerveződött újjá Sopronban a sakkélet, és az akkori problémák miatt a városi sakk-kör megalakulásának évfordulóit nem tartották meg, később pedig feledésbe merült a megalakulás időpontja és története. Az a Soproni Sakk-kör, mely több mint nyolcvan éve alakult, a jelenlegi soproni sakkélet elődje. A megalakulás és az utána következő fellendülés a város sakkéletében biztosította, hogy Sopron sakkélete a háború befejezése után is folytathatta elődei megkezdett munkáját és már az 1950-es évek elejére sikerült megfelelő sakkéletet kialakítani a városban. Sajnálatos azonban, hogy a megalakulás nevezetesebb időpontjait napjainkig sem ünneplik meg hagyományos mesterversennyel, amelynek az alapító emlékére akár a „Dr. Winkler Elemér emlékverseny” nevet is lehetne adni.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Reischl Ferenc –Becher Nándor: Vasfüggöny az Alpok lábánál²⁹⁵

416 Reischl Ferenc –Becher Nándor: Vasfüggöny az Alpok lábánál²⁹⁵⁽²⁹⁵⁾

A „vasfüggöny” kifejezés Winston Churchill volt brit miniszterelnöktől származik. Az Egyesült Államokbeli Fultonban, a Westminster Főiskolán elmondott beszédében jelentette ki, hogy vasfüggöny húzódik keresztül Európán. A vasfüggöny kiépítését a Szovjetunió vezette szocialista tömb kormányai az alábbiakkal igyekeztek megindokolni:

- a hidegháborúval,
- egy esetleges imperialista behatolás védelmével,
- a külső- és belső ügynöki mozgás megakadályozásával,
- a nyugatra szökés lehetetlenné tételével. (Tulajdonképpen ez volt az elsődleges cél.)

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Reischl Ferenc –Becher Nándor: Vasfüggöny az Alpok lábánál²⁹⁵ / A magyarországi vasfüggöny rövid története

A magyarországi vasfüggöny rövid története

A határőrizetet 1947-től – a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségben – a Határőr Parancsnokság irányította. Ez 1950-től az Államvédelmi Hatóság kötelékébe tartozott. A magyar–osztrák határon 1949-től – az illegális határátlépések megakadályozására – elaknásított drótkerítést hoztak létre. A nemzetközi politikai enyhülés következtében 1955-ben megkezdték az aknamezítését. Az aknazár 1956 őszére gyakorlatilag megszűnt. A forradalom leverése után, 1957 márciusában a kormány határozatban rendelte el az aknák újratelepítését. Az elavult, nemzetközileg is kifogásolt aknamezők helyett, 1965-től szovjet S-100-as mintájú elektronikus jelzőrendszert (EJR) telepítettek, amit 1968-ban korszerűsítettek. A rendszer azonban az 1980-as évek végére már elavult, és az esetek kétharmadában vadállatok, vagy rossz időjárás miatt riasztotta a határőröket. A felújításra – paradox módon – rozsdamentes drótot nyugati importból szereztek be. A határőrség már 1987-ben javasolta az EJR megszüntetését, amit az MSZMP politikai bizottsága 1989. február 28-i ülésen fogadott el. A bontás május 2-án kezdődött meg és 1989. június 27-én fejeződött be, amikor a magyar és osztrák külügyminiszter a Fertőrákoshoz közeli határon – a sajtó képviselői előtt – vágta át az utolsó szakaszon megmaradt drótkerítését.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Reischl Ferenc –Becher Nándor: Vasfüggöny az Alpok lábánál²⁹⁵ / A vasfüggöny kiépítése a déli és a nyugati (Sopron környéki) határszakaszon

A vasfüggöny kiépítése a déli és a nyugati (Sopron környéki) határszakaszon

1948-ban először a 16 m magas őrtornyokat készítették el (1. kép). A magasfigyelőkre télen felmenni életveszélyes volt, ezért a járőrök a fémből készült létrafokokat ronggyal tekerték be. 1949 kora tavaszán megkezdték a drótakadályok építését. Az osztrák határon 356, a jugoszláv határon 630 km hosszan egy- és kétsoros drótakadályt építettek. A határ akadályjellegének fokozására 1949-től a nyugati, 1950 nyarától a déli szakaszon aknamezőket telepítettek. 1950 végére a két határszakaszon kiépítettek ⁴¹⁷megközelítőleg 1000 km drótakadályt, melyből 871 km-t elaknásítottak, és megépítettek 291 magasfigyelőt. A védelmi munkákra fordított költség közel 7 milliárd forint volt. A megromlott jugoszláviai viszony miatt délen sűrűbben telepítettek aknákat, és érintő repeszaknákat is alkalmaztak.

1. kép. Magasfigyelő őrtorony

Amikor 1949-ben Sopron körül is elkezdődött a műszaki zár kiépítése a határon, az sokszerűen érintette a lakosságot, hisz korábban szabadon lehetett átjutni osztrák területre, még az erdei utakon is. 1950 végére – miután Sopront az osztrák határ zsákszerűen vette körül – sok magasfigyelőt építettek, beleértve a Fertő körüli megfigyelőket is. Sopront és környékét hermetikusan elzárták Ausztriától. Rokonokat, ismerősöket szakítottak el egymástól, és megszűnt a szabad turizmus is. A soproniak kedvenc kiránduló hegyei: Rax, Schneeberg, Hohe Wand, és a szomszédos burgenlandi falvak hosszú évtizedekig elérhetlenné váltak, Bécsről nem is beszélve. [418](#) Azokat a családi, baráti kapcsolatokat, mint amilyen például Brennbergbánya, Fertőrákos, Harka, Ágfalva és a közeli burgenlandi falvak között mindig is megvolt (hisz 1921-ig hazánkhoz tartoztak), a rendszer szétzúzta.

Az emberi találékonyság azonban talált néha kommunikációs megoldást. Amikor a brennbergbányai Ilona aknánál a nyomsávot tisztítottak a brennbergi asszonyok, nyugdíjasok, az osztrák határon felsorakoztak a rokonok, ismerősök. Miután beszélgetni nem volt szabad, énekléssel álcázva mondták el, amit akartak. A brennbergi lakosok többsége német anyanyelvű volt, s így kölcsönösen megértették

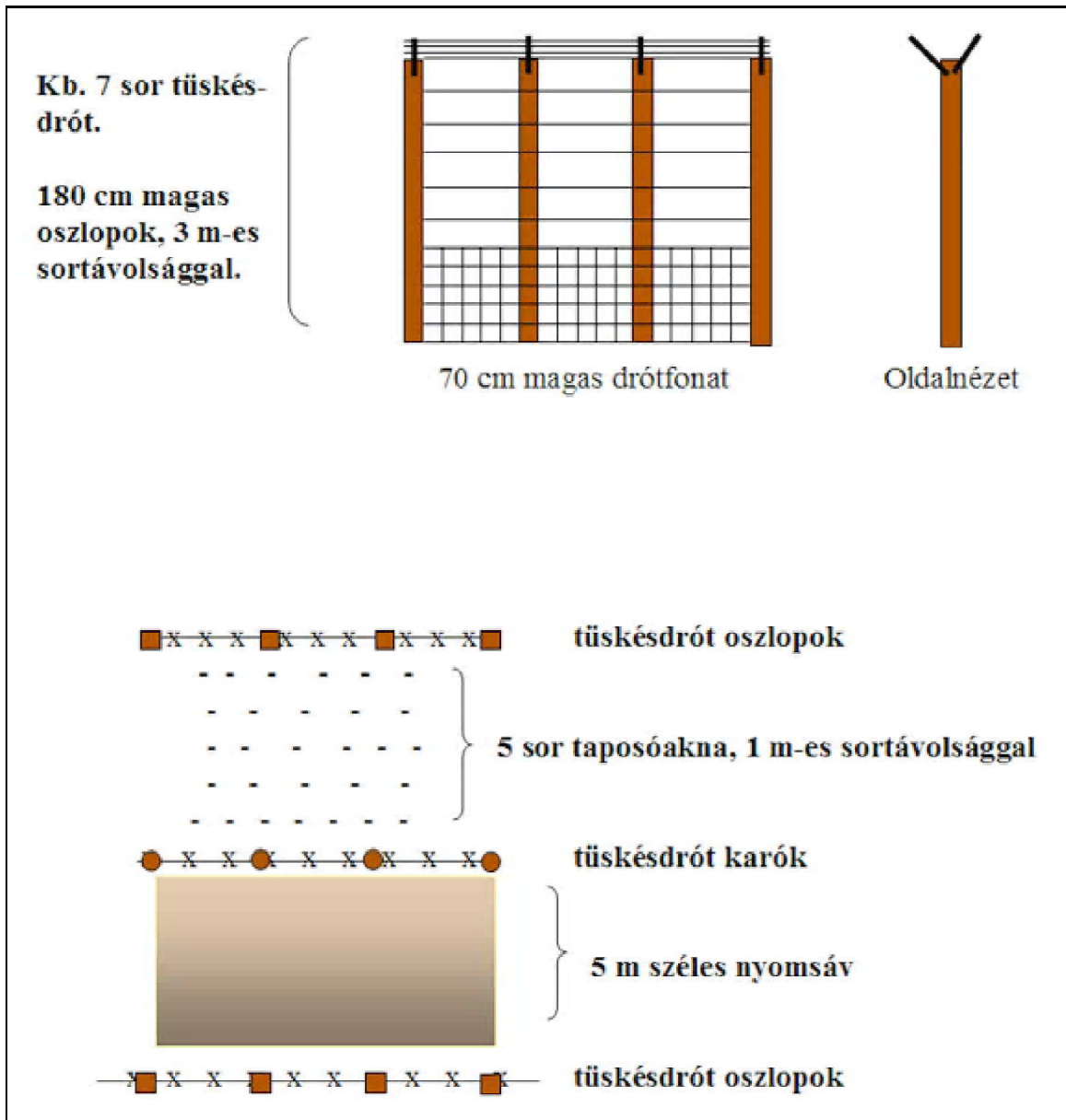
az énekelve elmondott híreket.

2. kép. Határsáv-igazolványok

Abban az időben bűnnek számított minden nyugati kapcsolat. Sokan letagadták, vagy elhallgatták a nyugati rokonokat. Sopron és a környék falvai, települései határsávnak minősültek, és csak BM engedéllyel lehetett beutazni. Még a soproniaknak is határsáv-igazolvány kellett ahhoz, hogy kijussanak a Fertőre, vagy határ közeli falvakba, mint amilyen Brennborg is volt (2. kép). A kilépő kapuknál le kellett adni a személyi igazolványt, és amennyiben sötétedés előtt nem jött érte a tulajdonos, riadóztatták az őrsöt. Már a vonaton, buszon is igazoltatták a határőrök és civil nyomozók az utasokat. Akiknek nem volt engedélyük a beutazásra vagy nem tudták igazolni, hogy a térségben laknak, azokat leszállították a vonatról, járművekről és elvitték őket a soproni határőr-laktanyába kihallgatásra.

A brennbergi erdős, dombos határon már 1949/50-ben kiépült az elaknásított tüskésdrót-kerítés. Az erdei utakat járhatatlanná tették úgy, hogy keresztben mély árkot ástak és 50 cm magasságban buktató drótot feszítettek ki, és nyomjelzőket is telepítettek. 419A határőrség megbízásából a Soproni Hegyvidék Erdőgazdaság dolgozói kezdték el a munkát az EJR nyomvonalának kiépítéséhez – hegyen-völgyön át – azzal, hogy a megjelölt fákat kivágták a műszaki zár szélességében. A nyomvonalnak teljesen fa- és bokormentesnek kellett lennie (3. kép). Abban az időben a fakivágás még kézi erővel történt, ami nehezítette a munkát, ezért a határőrség is erős munkagépekkel vett részt a munkában. A tuskókat buldózerrel nyomták ki a földből, vagy kirobbantották. A nyomsáv karbantartásához a helyi lakosságot is igénybe vették. Ezek javarészt nyugdíjasok és háziasszonyok voltak, akik havonta tíz műszakot dolgozhattak. Napi 8 órai munkáért 50 Ft-ot kerestek, ami a lakosságnak jó kereseti lehetőség volt.

3. kép. Az 1949/50 évi műszaki határzár felépítése (nem méretarányos)

A bányászfalut 1950-ben meg akarták szüntetni. A többségében német nyelvű lakosságot Sopronba kívánták áttelepíteni, amit lakáshiány miatt nem tudtak végrehajtani. A német nemzetiségűeket 1946-ban telepítették ki Nyugat-Németországba. A házakat buldózerrel akarták letarolni. Csak a határórség maradt volna ott. 1986-ban a [420](#)határórség Új-Hermesben egy teljesen új épületet kapott. A görbehalmi műszaki záron kívül Brennbergnél is kiépítették az EJR-t. Az egész település úgy nézett ki, mint egy munkatábor. A munkások munkahelye, tavasztól ősziig, a Hermes őrtől a Bányászkeresztén és a Büdös-forráson keresztül az Istenszékeig tartott. Feladatuk a nyomsáv kapálása, fűnyírás és a bokrok eltávolítása volt. Az Új-Hermes felé vezető út nagyon közel volt Ausztriához, ezért itt kutyákkal is őrizték a határt. A görbehalmi tó felett a régi vasút nyomvonalát követte a műszaki zár, ahol Ágfalva irányában a dombok közti bevágás annyira keskeny volt, hogy oda reflektorokat is felszereltek. (Amikor a bánya még működött, a szenet vasúton szállították az ágfalvi állomásra.)

Ellenőrzést már a műszaki zár előtt is végeztek. Míg az egyik határőr az igazolványokat vizsgálta, a másik fegyverrel biztosította katonatársát. Az oszlopsoron kiépített telefonvonalakról elágazással a

fatörzsekre felszerelt konnektorok segítségével gyorsan kapcsolatba tudtak lépni az őrssel.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Reischl Ferenc –Becher Nándor: Vasfüggöny az Alpok lábánál²⁹⁵ / Aknák

Aknák

A fából készített taposóaknák a brennbergi dombos területen sok gondot okoztak, mert a víz néhányat kimosott és átvitt osztrák területre. 1965-ben például a Pinka patak áradása vitt át aknákat Ausztriába, ahol azok felrobbantak. Két ízben csonkulást és egy gyermek halálát okozták, amiből nemzetközi bonyodalom származott. A taposó aknákon kívül botló aknákat is telepítettek, ami kb. 50–70 cm magasan robbant fel és okozott maradandó sérüléseket. Az aknamezőkről készült ugyan térkép, de az elmosott vagy földmozgás miatt összezsúszott aknákat nehezen találták meg az aknamentesítéskor. A felrobbant aknákat is pótolni kellett. Mindezek a veszélyes feladatok okozták a legtöbb sérülést. Az aknákat sakktáblaszerűen rakták le 5 m szélességben, 365 km hosszan. Az aknasorok közt 1 m volt a távolság. Először fadobozban, később műanyagdobozban helyezték el az aknákat, amit 40 kg-os nyomásra állítottak be, hogy kíméljék az esetleg odatévedt gyermekeket, kisebb súlyú állatokat. Az elaknásított határzár áldozatainak számát még most is homály fedi.

A nemzetközi politikai enyhülés és az 1955-ös osztrák államszerződés megkötésének hatására 1955 októberében, a magyar kormány döntése alapján, megkezdtek a határzárak eltávolítását. Az aknák hatástalanítása aknataposó harcokcsival nem vált be, azért a munka csak 1956 májusában folytatódott. A nyugati- és déli határszakaszon az aknamentesítési munkák 1956 októberében fejeződtek be. Az 1000 km-es határszakaszon 700 000 taposóaknát hatástalanítottak és szedtek fel.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Reischl Ferenc –Becher Nándor: Vasfüggöny az Alpok lábánál²⁹⁵ / A második „Vasfüggöny” a nyugati határon, a forradalom leverése után

A második „Vasfüggöny” a nyugati határon, a forradalom leverése után

Az 1953-mal kezdődő politikai enyhülés az 1956-os forradalom leverésével véget ért. Most már az osztrák határszakaszt tartották veszélyesnek. A feltételezett fegyveres konfliktus iránya délről nyugatra – Ausztria felé – tolódot. (Ez éppen olyan érthetetlen, mint az osztrákok félelme, hogy Magyarország felől éri őket szovjet támadás. Az 1955-ös államszerződés megkötése a négy nagyhatalom által biztosított volt, hogy tiszteletben tartják az osztrák semlegességet, amire az osztrákok is nagyon ügyeltek az 1956-os magyar események során.)

4214. kép. Az elektromos jelzőrendszer (EJR) távlati képe

5. kép. Vasfüggöny az Alpok lábánál

422A Munkás-Paraszt Kormány 1957. március 2-i határozatával elrendelte a nyugati országhatár újbóli – műszaki – lezárását. Még szigorúbb ellenőrzésre, hatékonyabb határzár kiépítésére került sor. Kezdetben szovjet járőrökkel is kiegészült a meggyengült magyar állomány. A határőrök egy része ugyanis hazament, leszerelt és 126 szolgálatban levő katona disszidált. Rechnitz (Rohonc) közelében november 23-án két szovjet katona menekülőket üldözve osztrák területre tévedt, ahol az egyiket az osztrák határőrök agyonlőtték.

Győr-Sopron és Vas megyében feltöltötték a rendőri állományt. A leszerelt határőrök pótlására a honvédségtől 1339 főt vezényeltek át a határra, és folyamatosan érkeztek az újoncok is. A második „vasfüggöny” határsávval, őrtornyokkal, fegyveres és kutyás határőrsők láncolatával és aknákkal zárta el Magyarországot a nyugattól. Lovas határőrök is teljesítettek a határon szolgálatot és terepjáró gépjárművekkel is járőröztek. A Fertőn légszűrő csónakot használtak. Az újraaknásítást a műszaki alakulatok 1957. áprilisától június 30-ig végrehajtották. Megépítettek 356 km kétsoros tüskésdrótkerítést. 243 km négyesoros, 107 km ötsoros gyalogság elleni aknamezőt is telepítettek, benne 800 000 taposóaknával. A karbantartás állandóan folytatódott, mert pótolni kellett a drótakadályt és a felrobbant aknákat. Magasabbra építették a drótkerítést és megerősítették érintő aknákkal. Bukató drótokat is alkalmaztak. Az osztrák határszakasz műszaki zárának korszerűsítését 1963-ra fejezték be. Megépítettek 282 km új típusú műszaki drótakadályt, és 1 124 900 aknát telepítettek. A négy évre tervezett költség 37 millió forintot tett ki. A karbantartásra továbbra is szükség volt. (Időjárás, vadak mozgása, határsértők miatt.) Már 1957-ben felvetődött egy még korszerűbb határőrizet megteremtése, de várható magas költségei miatt erre csak 1964-ben tértek vissza. A határőrség parancsnoka a kevésbé hatékony műszaki zár helyett a Szovjetunióban alkalmazott SZ-100-as elektromos jelzőrendszer bevezetését szorgalmazta. (Nehezen érthető, hogy a szocialista táboron belül is kiépült a műszaki

határvonal.) Az SZ-100-as elektromos jelzőrendszer (EJR) a nyugati határszakasz legfontosabb irányainak lezárására 10 őrterületén épült fel és 1965. december 15-én kapcsolták be a határőrizetbe. Az EJR rendszert már 1957-ben alkalmazták Csehszlovákiában. Magyarországon pénzhiány miatt 8 éven át maradt a régi rendszer, emberéletek kioltását és súlyos sérüléseket okozva.

Az EJR megépítése 20 millió forintba került. A munkában közel 3000 fő vett részt. Az EJR további kiépítése miatt el kellett távolítani az aknákat és a korábbi drótakadályokat. Egy 8–12 m széles nyomsávot kellett létrehozni. A műszaki alakulatok 1965-ben 318 km-en végeztek aknamentesítést és 300 000 aknát távolítottak el. Kiépítettek 248 km elektromos jelzőrendszert, amit 1968-ban korszerűsítettek a Belügyminisztérium Határőrség Parancsnokság terve alapján. Ennek az elektromos határvonalnak szélessége már 18 m volt. A 185 cm magas oszlopok 3 m távolságban voltak egymástól, 24 db sima- és tüskésdrót sorral (4. és 5. kép). A műszaki zárba 24 voltos jelzőrendszert is beépítettek. Egy km szakasz megépítése 600 000 forintba került. A jelzőrendszer nyomvonalának létrehozása nagy mezőgazdasági földterület kisajátításával járt, aminek a költsége megközelítette a 25 millió forintot. A rendszer kiépítését végső soron az SZKP és főtábornok, Leonid Brezsnyev döntötte el.

423A jelzőrendszer 35 oldalas műszaki leírása többek között ezt tartalmazta: „Az SZ-100-as elektromos jelzőrendszer rendeltetése, hogy segítséget nyújtson a határőrizeti feladatok végrehajtásához, a határsértési kísérletekről időben és térben jelzéseket adjon, és ellenőrzés után megmutassa a határsértő mozgási irányát. A jelzőrendszer a határvonaltól számítva 500–2000 m vagy ettől nagyobb távolságban épül, s így lehetőséget nyújt – időben történő felfedés esetén – a határsértő elfogására szükséges intézkedések foganatosítására, illetve megtételére.” (6. kép).

6. kép. A Vasfüggöny nyomvonala Sopron körül

Ez a műszaki leírás és műszaki rajz pontos, részletes utasítást adott a hidak, vasúti útkereszteződések kialakítására, töltések bevágások készítésére, vízátereszek csöveinek vasrácsos (jelzőrendszeres) lezárására, amire azért volt szükség, hogy ott se lehessen átjutni osztrák területre. Az állománnak évente átlagosan 1500–4000 esetben kellett a jelzésekbe (eseményekbe) beavatkozni, aminek 2/3 része vadmozgás miatt fordult elő. További gondot jelentett az is, hogy az EJR egyes szakaszainak 500–2000 424m-en belül kellett volna lenni az őrstől, ami néhány helyen nem volt megoldható, ezért járőrházakat építettek.

Az 1970–80-as években Magyarország nyugati határőrizeti szíve volt az EJR. A jelzőrendszer egyre fokozódó zavarai miatt a drótcseréhez szükséges rozsdamentes drót nyugati importból származott, ami megterhelte a magyar devizagazdálkodást. Az 1980-as években bekövetkezett nemzetközi enyhülés és a hazai politikai helyzetben bekövetkezett változás miatt egyre többször vetődött fel az elektromos jelzőrendszer feleslegessége. A bontás hivatalos megkezdését 1989. május 2-án jelentette be az országos parancsnok- helyettes. (A próbabontás, 1989. április 18-án, a magyar–csehszlovák határon történt meg.) Ezt követte a magyar–osztrák határ műszaki zárának lebontása. Amikor a bontásra vonatkozó kormányhatározat 1989. május 18-án megszületett, már 150 km-es szakaszon megtörtént a felszámolás. 1989 augusztusára a vasfüggöny végleg leomlott.

Csíkszentmihályi Péter: Villa sor 22. A 2008-ban Winkler Oszkár-díjjal kitüntetett épület²⁹⁶⁽²⁹⁶⁾

Sopronban, a Villa sor 22 számú lőver felújítása befejezést nyert, újra eredeti szépségében látható. Az esemény érdemes arra, hogy nemcsak megemlítsük, hanem méltassuk, értékeljük azt a tevékenységet, melynek eredményeként városunkban új építészeti érték született. Olyan érték, mely nemcsak építészeti örökségünk megőrzését bizonyítja, hanem egyben a civil társadalom erejét és eredményességét is közvetíti számunkra.

A Soproni Városszépítő Egyesület hagyományai szerint évenként elismerésben részesít egy, az adott évben befejezett, kiemelten példamutató, a város szellemiségéhez, természeti és épített környezetéhez illeszkedő épületet. Az egyesület építészeti bizottsága javaslatára az idei év elismerése a Villa sor 22 szám alatti lőver épületet illeti (1. kép). A Soproni Városszépítő Egyesület a tulajdonosok hozzájárulásával Winkler Oszkár-emléktáblát helyezett el a házban, amellyel a város közössége számára is nyilvánossá teszi az elismerést (2. kép).

Mielőtt az épületet méltatnám, szükségesnek tartom, hogy az értékelés szempontjából két lényeges kérdésre hívjam fel a figyelmet. Először is: egy történeti épületet, esetünkben e soproni lővert, egy építész vagy építőmester alkotásaként tart nyilván az utókor. A ma látható épület építészeti minősége is elsősorban az eredeti építész alkotói minőségének függvénye. E régi-új épület esetében azonban felmerül a kérdés, hogy mit is értékeljünk? Az újra eredeti pompájában láthatóvá vált lőver építészeti megjelenését, az egykori eredeti alkotást, vagy azt az építészeti tettet, mely a hajdani funkcióit régen elvesztett lővert új tartalommal töltötte meg anélkül, hogy az eredeti alkotás bármit is veszített volna egykori megjelenéséből? Remélem, olvasóim is egyetértenek abban, hogy ez utóbbi értékelésünk tárgya.

Másodszor: el kell gondolkodnunk azon, hogyan húzható párhuzam az elismerő emléktábla névadó építésének, Winkler Oszkárnak a szellemisége és a soproni lőver ⁴²⁵megújulása között? Mennyire lesz érthető, hogy e tábla nem az eredeti alkotást méltatja, hanem annak a buzgalomnak szól az elismerés, amellyel a mai tulajdonos és az építész, a további szakértők és kivitelezők közreműködésével, a megújulást véghezvitte? Úgy gondolom, a helyreállítás építészeti minősége példaszerűen követi Winkler Oszkár szellemi örökségét, mely szerint az építésnek fel kell vállalnia a saját korának létformáiból levezethető építészeti megoldásokat. Tudjuk, hogy Winkler Oszkár alkotásai a modern soproni építészet első példái voltak.

1. kép. A Villa sor 22. felújított épülete. Fotó: Juhász Márton

És most térjünk vissza a Villa sor 22. számú épülethez és idézzünk fel Kubinszky Mihály professzor gondolatait: „A Villa sor építése építészeti és urbanisztikai tekintetben egyaránt az Alsólőver koncepciózus, nagyszabású bővítését jelentette. A Város-ligeti utat követő szakaszon, [...] az egykori agyagbánya pereme mögött, épült fel a mai napig szemgyönyörködtető villák sora. Összesen tizennégy épült, ezen kívül a sorukba illesztett Városligeti vendéglő. A város felőli lejtőre akkor még csak egyetlen ház épült. Mind a városra tekintettek és a nyaraló igényeit meghaladva az állandó lakás lehetőségét is biztosították. Az újonnan parcellázott löverek a régiekhez képest viszonylag szerény méretűek voltak: 21–24 méter szélesek, mélységük 92–102 méter. Az összes épületet – egy kivételével – 1893-ban kezdték építeni, az egész sor két év után készen állt. Ez a szabadon álló családi házas löver-építkezések történetében egyedülálló teljesítmény és esemény a polgárság fénykorára utal és a városfejlesztésnek [426](#)szép példája maradt. [...] Nemzedékünk feladata ennek a páratlanul szép eredménynek lehető eredeti formában való megőrzése. [297\(297\)](#)”

Sajnos, a Villa sor 22. számú ház múltjáról, alkotójáról ismereteink hiányosak. A levéltári kutatások ellentmondó eredményt mutatnak. Kubinszky Mihály professzor „A régi soproni löver” című könyvében a ház építtetőjeként Erhard Sydoniát nevezi meg. [298\(298\)](#) Winkler Gábor professzor szakértői véleményében [299\(299\)](#) az eredeti tervek szerzőjeként Johann Schillert mint építőmestert (Baumaister) nevezi meg, azzal a megjegyzéssel, hogy az épület nem pontosan a tervek szerint épült fel. Józsa Dávid építész, a jelenlegi felújítás tervezője, levéltári kutatásai eredményeképpen megállapítja, hogy a ház eredeti tervei a Soproni Levéltárban nem kerültek elő, mivel azokat 1913-ban kivették a mappából, s azóta hollétük ismeretlen. Megjegyzi viszont, hogy a szomszédos házak helyszínrajzain feltüntetett adatokból feltehető, hogy az épület tulajdonosa és építője Boór Károly volt. [300\(300\)](#) A tulajdonosokra is

vár tehát a feladat, hogy az immár a figyelem középpontjába került épület múltját egyértelműen tisztázzák.

Tény, hogy az épület a Villa soron nevezetessé vált 14 löver egyike, azokkal egy időben, 1893-ban épült, s hogy e villák szellemi azonosságot és határozott formai rokonságot is mutatnak. A villák ismert tervezői: Schármár János, Schiller János, Bernard Vencel és Boór Károly építőmesterek voltak.

A második világháborút követően a soproni Löver üdülő funkciója kiüresedett. Az épületek és a híres löveri kertek gazda és gondozó híján rohamos pusztulásnak indultak. Az épületek karbantartását az igények szűkülése, és az anyagi források hiánya máig is nehezíti. Évtizedek múltak el, míg a löverek sajátos építészeti arculata újra a figyelem középpontjába kerülhetett. Köszönhető ez azoknak a kutatásoknak is, amelyek elsősorban Kubinszky Mihály és Winkler Gábor építész professzorok nevéhez fűződnek. Az egyetemi kutatási programokon keresztül mára számos épület szakszerű felmérése, dokumentálása, publikációja készült el, majd pedig az egész, építészeti és táji egységet képviselő Villa sor helyi védelmet kapott. Szabadjon itt a civil szervezetek tevékenységére, elsősorban a Soproni Városszépítő Egyesület évtizedes munkálkodásának eredményeire emlékeztetni. S végül, de nem utolsósorban üdvözlünk kell a Löverekben megjelenő, a régi építészeti értékeket felismerő, azokkal együtt élni képes új lakókat, akik nem kevés anyagi áldozatot vállalnak e nemes cél elérése érdekében.

Nézzük, mit is jelent az együttélés a múlt építészeti örökségével? Az építészeti karakter egy meghatározott korban és környezetben az ott élők életmódját tükrözi, fizikai és eszmei értelemben egyaránt. Amennyiben valamelyik összetevő megváltozik, szükségszerűen változik az építészeti karakter is. Védett tájegységeink építési szabályzatai az eredeti jellegzetességek átmentését igyekeznek biztosítani, s ebből számos ellentmondás, kényszerhelyzet és ellenállás születik. Vajon található-e maradéktalan megoldás? Közelítünk-e ehhez akkor, ha nem az építészeti vetületre, hanem az ott élők életmódjára koncentrálunk elsősorban? Hogyan segíthet a város, a szabályozás abban, hogy a száz évvel ezelőtti Löver építészeti karakterét kialakító soproniak és a 427ma itt élők életvitelét, szellemiségét közelítse egymáshoz? Arra kell törekedni, hogy az épített környezetben, tájban ne keletkezzen egyensúlyzavar, ne váljék sem rommá, sem holt múzeummá, sem kényszerű ódon lakhelyé, hanem a továbbélést, az identitást és a jelen kihívásait is felvállaló, azokkal élni tudó soproniak egyik kiemelten értékes, példamutatóan hű és korszerű lakhelye lehessen.

2. kép. Az épületen elhelyezett emléktábla. Fotó: Juhász Márton

Valószínű, hogy ez nem a város, és nem a szabályozások feladata. Az emléktábla elhelyezésének ünnepe jó példája annak, hogy Sopronban megvan ez a szellemiség, megvan az a tulajdonosi identitás, megvannak az anyagi erők és azok a szakemberek, építészek, kutatók, kivitelezők és szakmákhoz értő mesterek, akik biztosíthatják, hogy az építészeti örökség műszakilag megújuljon, egészséges belső tartalommal egészüljön ki, amely méltó és használható keretet nyújt egy mai, modern életet élő család számára. Hogyan jellemezhetnénk néhány közelítő fogalommal ezt a mintegy 100 évet áthidaló szellemi azonosságot, a mely a Lővert újra életre keltheti? Mindenekelőtt a következő fogalmakat tartom igen fontosnak: Identitás, helyismeret, tenni akarás, szerénység, igényesség, racionalitás, bensőségesség, a természet és a szépség szeretete...

Végül engedjék meg, hogy név szerint is megemlítssem a résztvevőket, akik munkájából, szakértelméből, áldozatvállalásából a mű létrejöhett: az építető tulajdonosok: Lakatos Judit és Domonkos Szilárd; az építész tervezők: Józsa Dávid és Papp Zoltán; szakértői vélemény: Winkler Gábor; szerkezettervező: Sebestyén Tamás; gépészeti terv: Kadnár Béla; elektromos terv: Schlosser Kurt. Ki kell emelnünk a kivitelező partnerek együttműködési készségét az eredeti szerkezetek és technológiák megőrzésében, felkutatásában és alkalmazásában. Mindannyiuknak gratulálunk!

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Szarka László: Sopron és a tudományos konferenciaturizmus

428 Szarka László: Sopron és a tudományos konferenciaturizmus

Sopron rendelkezik a közepes és nagy méretű (néhány száz – néhány ezer fős) nemzetközi tudományos kongresszusok megrendezéséhez szükséges feltételekkel. A meglévő termek alkalmi, a tudományos rendezvények igényeihez igazodó rendszerbe állítását jelentő belvárosi konferencianegyed („*Sopron Downtown Convention District*”) meghirdetése esetén a magyar kutatási intézmények szívesen hoznának Sopronba 1–2–3 ezer fős nemzetközi kongresszusokat.

Sopronban a konferenciaturizmusnak már vannak hagyományai, de komoly nemzetközi konferenciaturizmus Sopronban csak akkor bontakozhat ki, ha a fejlesztések pontosan igazodnak a nemzetközi tudományos konferenciák elvárásaihoz. A dolgozat a Soproni Városi Kereskedelmi és Iparkamara 2008 júniusában megrendezett gazdaságfejlesztési konferenciájára készült. Az ott elhangzott szakvélemények szerint Sopron turisztikai mutatói hosszú évek óta vészesen romlanak. A soproni konferenciaturizmus valódi lehetőségeinek újratárgyalása ezért ma sokkal sürgetőbb, mint valaha is volt.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Szarka László: Sopron és a tudományos konferenciaturizmus / A tudományos konferenciák lényege

A tudományos konferenciák lényege

A konferencia szó az „egybegyűjtést”, „összehordást”, illetve átvitt értelemben „összehasonlítást”, „elemzést” jelentő latin „*confero*” szóból ered. A tudományos konferenciákon („*academic conference*”) a kutatók – sajátos szabályok szerint – ismertetik és megvitatják eredményeiket. A néhány tíz fős műhelykonferenciák mellett („*workshop*”-ok), ahol egyetlen szűk terület kérdéseit tárgyalják meg, az elmúlt évtizedekben a néhány száz fős szakterületi, sőt a több ezer fős átfogó rendezvények („*general assembly*”-k) rendszere is kialakult. Az Amerikai Geofizikai Unió (AGU) 2007. decemberi tudományos seregszemléjén például a résztvevők száma meghaladta a tizenötezeret. Az Európai Földtudományi Unió (EGU) legutóbbi éves konferenciáján, Bécsben a regisztrált résztvevők száma nyolcezer volt.

A kutatók (különösen az alapkutatással foglalkozók), ha tehetik, nagyon szívesen beterveznek éves programjukba egy-két nemzetközi tudományos konferenciát, mert az ilyen fórumokon mindig találkozhatnak szakmabelikkel és a rokonterületek művelőivel. Lemérhetik otthoni előrehaladásukat, és új inspirációkat is kapnak.

A nagy konferenciák – sportanalógiával élve – első közelítésben atlétikai világversenyhez hasonlítanak, ahol például a rúdugróknak és a súlylökőknek nem sok közük van egymáshoz. (A plenáris összejövetelnek itt is, ott is jobbra csak protokolláris jelentősége van.) A lényeg az, hogy a tudományos rendezvényeken az egyidejű szekciókban tartott szóbeli előadások és az ún. poszterelőadások pontosan, menetrendszerűen peregjenek, és az egyik szekcióból percek alatt át lehessen érkezni bármelyik másikba.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Szarka László: Sopron és a tudományos konferenciaturizmus / Konferencia-szervezési szempontok

Konferencia-szervezési szempontok

A konferencia-szervezők elhatározásának illeszkednie kell a kialakult rendszerbe: egy 1–2, esetleg 4 évente megrendezett rendezvénysorozatba. Ad hoc szervezési ötleteknek – 429 kivételes esetektől eltekintve – nincs helye. (A sportban sem érdemes alternatív Európa- vagy világbajnokságot kezdeményezni: a hivatalos bajnokságok rendezési jogát kell elnyerni.)

A konferencia-helyszínek kiválasztási szempontjai két csoportra oszthatók. Az anyagi-kényelmi jellegű szempontok a következők: a város könnyű elérhetősége, jó szálláslehetőségek (elegendő számú, széles skálájú: az egyetemi kollégiumi férőhelyektől a luxusszállodai szintig terjedő kínálat), kellemes éghajlat, turisztárványosságok és tudományos érdekességek. Összességében a résztvevők számára az a legfontosabb szempont, hogy (a regisztrációs díjat, az utazási, szállás-, ellátási költségeket és egyéb programokat figyelembe véve) mennyire éri meg eljönni.

A szakmai szempontok közül kívánalom, hogy elfogadhatók legyenek a konferencia-jellemzők (azaz, hogy van-e elegendő számú és nagyságú – legalább mintegy 80–100 fős – előadóterem, vannak-e poszter-termek, milyen az internet-elérhetőség, stb.), a helyi szervezőbizottságnak legyen szakmai kompetenciája, és végül az is jó, ha a rendező országban vannak konferencia-támogatók. A konferenciák egymásutánosságában természetesen figyelembe veszik a földrajzi kiegyensúlyozottságot, és időnként egyéb más szempontok is előtérbe kerülhetnek.

A közepes és nagy tudományos világkonferenciák a rendező ország számára jelentős anyagi haszonnal járnak. Ami a közvetlen bevételt illeti: a közvetlen konferenciaköltségeken (terembérek, konferenciaanyag, és hasonlók) túlmenően (amit a részvételi díjak és az esetleges támogatások fedeznek), a rendező városban egy egyhetes rendezvény alatt minden résztvevő legalább 500 eurót költ (elsősorban a szállodákban és a vendéglátóhelyeken). Egy 1000 fős konferencia esetén ez az összeg mintegy félmillió euróra rúg. A nagyrendezvények közvetett haszna a város és környékének, a régióknak, az országnak a megismertetése, megszerettetése. (A rendező ország tudományos közösségének szakmai haszna sem elhanyagolható, bár ez a nagyközönség számára kevésbé érzékelhető.) A tudományos világkonferenciák résztvevőinek turisztikai szempontból közös jellemzője, hogy bár nem tartoznak a legköltekezőbb turisták közé (meglehetősen racionálisan, nagyjából a nyugat-európai átlagpolgár szintjén bálnak a rendelkezésükre álló összeggel), odahaza – a véleményformáló értelmiségként – igenis hatással vannak Magyarország imázsának alakulására.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Szarka László: Sopron és a tudományos konferenciaturizmus / Konferenciaközpontok a világban

Konferenciaközpontok a világban

A kisebb, néhány száz fős rendezvények mellett jelentős számban rendeznek a világban 1–3–5 ezer fős, sőt 8–10 ezer fős nagy konferenciákat is. A legkisebb műhelykonferenciák infrastrukturális követelményei szerényebbek: akár egyetlen szállodában is elférnek. A nagyobbak megrendezéséhez azonban nagy létesítmények: konferenciaközpontok épültek. Sok ország felismerte a tudományos konferenciaturizmus jelentőségét. Magyarország sajnos nem tartozik ebbe a körbe: a Budapesti Kongresszusi Központ – mint ahogy Sopronban a Liszt Ferenc Konferencia- és Kulturális Központ – önmagában nem tudja kielégíteni a nagyobb tudományos konferenciák elvárásait, mert nincs elegendő számú és megfelelő méretű előadóterme. (Budapesten jobbra legfeljebb az egyetemi városnegyedekben lehetséges efféle rendezvényekben gondolkodni.)

430 Gazdagabb nyugat-európai városok 2–3 ezer főt befogadni képes, mindenféle konferenciák lebonyolítására alkalmas konferenciaközpontot is építettek, ilyen például Toulouseban a *Pierre Baudis Konferenciaközpont* (franciául: *Centre des Congrès*, angolul: *Convention Center*, a honlapja megtekinthető az alábbi címen: <http://www.centre-congres-toulouse.fr/english/english.html>). Hazánkban egyedül Debrecen tett említésre méltó lépéseket ezen a téren (<http://portal.debrecen.hu-/turizmus/konferenciaturizmus>).

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Szarka László: Sopron és a tudományos konferenciaturizmus / A soproni konferencianegyed ötlete

A soproni konferencianegyed ötlete

A közepes méretű világkonferenciák elnyerhetősége Sopron számára bizonyított tény: az MTA Geodéziai és Geofizikai Kutatóintézet geofizikusai 2005-ben elnyerték szakterületük négyévenként sorra kerülő világkongresszusának (az *IAGA 11th Scientific Assembly*) 2009-es rendezési jogát. 2009 augusztusában hatvan országából mintegy ezer fő érkezik városunkba. Egy hét alatt mintegy 600 szóbeli előadásra, és ugyanennyi poszter-előadásra kell felkészülni. Pályázatunkban eleve figyelembe vettük a Liszt Ferenc Konferencia- és Kulturális Központ körüli lehetséges előadótermeket (a Szín-házon és a Festőtermen kívül a pedagógus szakszervezeti művelődési házat, a NYME KTK Erzsébet utcai új termeit, a Pannonia Med-Hotelt, a Líceum és a Széchenyi dísztermeit, és legalább egy tucat más teremben is jártunk). Nem mellékes, hogy nagy területű kiállítótermekből (ún. „poszter-termekből”) is van elegendő a belvárosban: középiskolai tornatermek, KTK Aula, és hasonlók. Amikor 2006 szeptemberében az IAGA svéd főtárgya itt, a helyszínen aziránt érdeklődött tőlünk, hogy Sopronban milyen gyakran szerveznek efféle kongresszusokat, be kellett vallanunk, hogy világkonferencia szinten ez lesz az első. Ekkor született meg bennünk az ötlet, hogy felajánljuk a Városnak: vegye fel kínálatába, és hirdesse a kidolgozott rendszert, Soproni Belvárosi Konferencianegyed („*Sopron Downtown Convention District*”) néven. Ezt az ötletet az éppen akkor megválasztott Fodor Tamás polgármester is örömmel fogadta.

Sopron anélkül képes közepes méretű (1–2 ezer fős) tudományos konferenciák megrendezésére, hogy ehhez bármit is építenie kellene. Egy kis felújítás (sötétítő függöny, meszelés, néhány új mellékhelyiség kialakítása) mellett a technikai berendezések beszerzése, megfelelő informatikai hálózat kialakítása esetén már elmondhatnánk, hogy Sopron rendelkezik egy belvárosi konferencianegyeddal, amit méreteiben ésszerű határokig, minőségében pedig folyamatosan lehetne fejleszteni. 1–2 éven belül akár egy toulouse-i méretű „egy fedél alatti” konferenciaközpont minden lényegi funkcióját elvégezni képes konferencianegyed („*Sopron Downtown Convention District*”) alakulhatna ki Sopron történelmi belvárosában.

Az alapötlet értelmében a termek az év nagy részében szokásos rendeltetésüknek megfelelően üzemelnének, csak a konferencia idejére állnának össze rendszerré. Évente egy vagy két nagyrendezvény soproni megszervezése tartható reálisnak.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Szarka László: Sopron és a tudományos konferenciaturizmus / Érvek Sopron mellett

Érvek Sopron mellett

Sopron adottsága e szempontból Magyarországon a legkiválóbb: elérhető közelben van a világ egyik legjobb nemzetközi repülőtere, vendégfogadó kapacitása jelentős és 431 változatos (ma már elegendő

számú olcsó kollégiumi szálláshellyel is rendelkezik), Sopron környékének természeti és kulturális értékei egyediek. (A mintegy 4–5 ezer fős szálláskapacitás természetesen ésszerű felső határt jelent az elvállalható konferenciák vonatkozásában.) A kutatók a nagyvárosokról mindig szívesen lemondanak egy megfelelő konferencia-infrastruktúrával rendelkező, emberi léptékű (Sopronnyi méretű) városért. Akik a világban sokfelé jártak tudományos konferencián, azok mind megerősíthetik, hogy Sopron lehetőségei e vonatkozásban ideálisak.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Szarka László: Sopron és a tudományos konferenciaturizmus / Teendők

Teendők

Ha az elhatározás megszületett, azonnal hozzá kellene kezdeni az országos ismertetéshez, hiszen a komoly konferenciák helyszínét a megrendezés előtt már 3–4–5 évvel eldöntik (a 2009-es IAGA-konferenciáét például 2005-ben eldöntötték). Ahhoz, hogy 2009 után Sopron – mondjuk – 2012-ben újra rendezvényhelyszín lehessen, a város jövőbeni alkalmasságát már az idén tudomására kell hozni a potenciális szervezőknek: a hazai egyetemeknek, kutatócsoportoknak, a Magyar Tudományos Akadémiának (esetleg kérve az MTA vezetésének támogatását és védnökségét) és a legnagyobb konferenciaszervező cégeknek.

Egy részletes programismertetésben már összefoglaltuk az általunk javasolt műszaki teendőket. Az első lépésben véleményem szerint néhány terem rendbehozásával és egy informatikai hálózat kialakításával szükséges kezdeni. Nagyon fontos, hogy ami készül, az tapasztalt kutatók megkérdezésével készüljön, mert a kutatók tudják leginkább az ide érkező külföldiek szemével megítélni a fejlesztéseket. Egyetlen példa: a nemzetközi nagyrendezvényeken a munkanyelv olyannyira az angol, hogy drága tolmácsberendezésre nincs szükség, mert az angol nyelv ismerete a világban már elvárt követelmény lett. (Inkább a helyiek angol nyelvismeretének növelését kellene szorgalmazni.) 2007-ben – Simon István alpolgármester úr támogatásával – tanulmányutat szerveztünk soproni hivatalnokok számára a bécsi Austria Convention Centerbe, ahol a soproni delegáció egy épp ott folyó tudományos kongresszuson ismerkedhetett e műfaj részleteivel. Ott meg lehetett bizonyosodni afelől, hogy a turizmus eme nagy szeletéből akkor tud Sopron valamennyire részesedni, ha alkalmazkodik a tudományos konferenciák kifinomult elvárásaihoz.

Érdemes ugyanakkor azt is szem előtt tartani, hogy minden konferencia egyedi, továbbá, hogy a konferencia vendéglátó oldalát – a mindenkori résztvevők kívánságának megfelelően – mindig az illetékes szervezőbizottság, és nem a konferencianegyed gazdája alakítja ki. Erről a részről tehát a konferencianegyed-projektnek – véleményem szerint – nem kell szólnia. Elég, ha a technikai berendezések (Internet, vetítők, klíma) észrevétlenül, azaz megbízhatóan működnek. Vannak, akik a luxust, vannak, akik a szerényebb körülményeket szeretik, és a helyi vállalkozók segítségével könnyen megoldható a résztvevők igény szerinti ellátása. A város persze tehet figyelmes gesztusokat, gondolva arra, hogy az ide érkezők a világ minden részébe elviszik jó (netán rossz) hírünket. Nagyon kifizetődő például a konferenciák idején kulturális és gasztronómiai rendezvényeket szervezni.

Ezt a városfejlesztési projektet is teljes politikai egyetértésben érdemes végigvinni. Egy 2007. januári, az MTA Geodéziai és Geofizikai Kutatóintézetben tartott megbeszélésen [432](#)különböző kötődésű soproni parlamenti képviselők egymás mellett ülve nyilvánították ki, hogy a konferencianegyed ügye megér egy „kiskórháznyi” összefogást.

Sopron közgyűlése 2007. április 26-án elfogadta a konferencianegyed (épületek nagyfelújításával kiegészített) ötletét, de azóta nem értesültünk új fejleményről. Talán érdemes visszatérni az eredeti

ötlethez, amely egyszerűen a rendelkezésre álló előadóterem időnkénti (szükség szerinti) rendszerbe állítását, a rendszerbe állíthatóság meghirdetését jelentette.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Szarka László: Sopron és a tudományos konferenciaturizmus / Összefoglalás

Összefoglalás

Sopronban sokan tettek már a konferenciaturizmus meghonosításáért (2002–2006 között Walter Dezső polgármester is), és sokszor kialakult egy olyan látszat, hogy mindez már meg is megvalósult. A siker azonban – 2008 őszén – még igen nagy jóindulattal sem nevezhető átütőnek. Ez a dolgozat szemléletváltozást sürget: a tudományos konferenciák kifinomult elvárásaihoz való igazodás fontosságát és az eredeti ötlethez való visszatérést hangsúlyozza. Annak érdekében, hogy a 2009-es IAGA-konferencia ne csak egyszeri tudományos világrendezvény legyen a városban, a rendelkezésre álló előadóterem listáját és rendszerbe állíthatóságukat mielőbb meg kellene hirdetni.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni Arcok

433 Soproni Arcok

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni Arcok / Turbuly Éva: Kismesterségek vonzásában. A 80 éves Domonkos Ottó köszöntése³⁰¹

Turbuly Éva: Kismesterségek vonzásában. A 80 éves Domonkos Ottó köszöntése³⁰¹⁽³⁰¹⁾

Ottó bácsit Sopronba kerülésem óta jól ismerem. Ő volt az, aki nyugdíjas múzeumigazgatóként, aktív kutatóként Környei Attilával együtt fontosnak tartotta, hogy minél előbb személyesen is megismerjem a „szomszédvár”, a múzeum valamennyi munkatársát és kutatási területüket. Gyakorlatilag azóta is napi kapcsolatban vagyunk. Először az MTA Kézművesipartörténeti Munkabizottságának szervezési feladataiba vont bele, az elmúlt években pedig a soproni várostörténeti monográfia sorozat előkészítése, szerkesztése kapcsán találkozunk heti rendszerességgel. A Soproni Szemle szerkesztése ugyancsak mindkettőnk szívügye. Az elmúlt 16 év sokféle változást hozott, köztük súlyos egészségügyi problémákat is. Ezeket nagy akaraterővel és fegyelmezettséggel mindig sikerült felülkerekednie. Ahogy a beszélgetésünk során mondta: „Amikor belekerültem egy-egy betegségbe, mindig tudtam, hogy valahogyan ki fogok majd menni belőle.” Nem változott azonban a szakma iránti elkötelezettsége, kitartó szorgalma, aktív közéleti jelenléte, amelynek célja mindig a jobbító szándék, a szűkebb és tágabb közösség érdekeinek védelme.

Kezdjük a családdal és a gyermekkorral. Olvastam valahol és beszélünk is róla, hogy felmenői több generáción keresztül tanítók, kántortanítók voltak.

Ez így van. A család történetére vonatkozó iratokat Franciaországba került, sajnos már meghalt idősebb bátyám családjának a kérésére szedtem össze. Ott talán még nagyobb divat a genealógia, mint

nálunk. Könnyű dolgom volt, ugyanis apámnak mint tanítónak a zsidótörvények miatt több generációra visszamenően össze kellett gyűjtenie a származási papírokat. Mindkét ágon az 1830-as évekig tudtam visszamenni az időben. A család tagjai 4-5 generáción keresztül tanítók voltak, még nagyapám apósa, és a felmenői is. Dőrön tanított, Perepatics Jánosnak hívták. Apai nagyapám Soboron volt kántortanító (1. kép), de akadt a családban győri gimnáziumi tanár is.

Mikor született az édesapja?

1899-ben. Korán elárvult, nagyapjához került, aki Debrecenbe adta, a tanítók árvaházába. A piaristákhoz járaták, majd később visszakerült a Dunántúlra, Pápára. Ott végezte el a tanítóképzőt. Rövid katonáskodás után 1919-ben kapta meg a diplomáját és a kinevezését Nagyvázsonyba. Itt ismerkedett meg édesanyjával, akit 1921-ben vett feleségül. Nagyobbik bátyám 1923-ban született. Anyai nagyapám két gyerekes özvegyként a közeli Márkóról hozott magának feleséget, aki még hat gyereket szült neki. 15–16 holdon gazdálkodott, ebből kellett a nagy családot eltartania. Egy ideig bíró is [434](#)volt a faluban. Második felesége a kis Veronika születésébe halt bele. Őt szegényt a család táplálta, nevelgette, amíg a torokgyík el nem vitte két éves korában.

Anyám a kor falusi szokásainak megfelelően hat elemiit végzett. Tanító férje mellett és később barátok segítségével olvasott, érdeklődő asszonnyá vált. Hatvanban már ő kérdezte ki gimnazista fiai leckéit apám helyett. A családi szájhagyomány szerint fiatal lányként majdnem Amerikába került. Legjobb barátnője ugyanis, aki kivándorolt, pénz és útlevelet is küldött neki, de az apámmal való ismeretség közbeszólt, itthon maradt.

1. kép. Domonkos József nagyapám és családja. Sobor, 1905.

Ha jól tudom, Ottó bácsi már nem Nagyvázsonyban, hanem az Alföldön, Orgoványon született.

Igen. Apámat 1925 körül helyezték át. Ennek az egyik oka Trianon volt, el kellett helyezni a sok menekülő értelmiségit. A másik az a szokás, hogy a fiatalokat szétszórták a távol eső, kisebb helyekre, aztán ahogy felnőttek a gyerekek, továbbléphettek egy-egy városba, vagy annak a közelébe, ahol volt gimnázium, képző. Ez a tendencia a mi életünkben is érvényesült. A gimnáziumot már Hatvanban kezdtük, a Klebelsberg által építtetett jó tervezésű, modern épületben. Életem első 9 évét mindenesetre az Alföld közepén éltem le, aminek az emléke máig erősen bennem él. Szoktam emlegetni [435a](#) családnak az ottani élményeket, meg is mutattam nekik a falut a 60-as években, Gyulára menet. Mintha üvegharang alatt lennénk, az ég körben leért a látóhatár széléig. Lehetett élvezni a távoli zivatart, anélkül, hogy bennünket vert volna, a finom homokot, éjszakánként a csillagos eget. A varázsuk máig megmaradt. A homokban nagyon szerettünk mezítláb futkosni. Egy nagy veszélye volt, a királydinnye négyágú, csillag alakú tüskéje. Aki egy lábon kezdett ugrálni, arról tudtuk, hogy belelépett. Szép emlék a cserkészkedés is. Egyik nyáron szabadságra ment a plébánosunk. Egy fiatal káplánt küldtek helyette Hatvanból, aki farkaskölyök csapatot szervezett belőlünk. Kedvcsinálónak elsőként az indiánüvöltést tanultuk meg. Mesélt a cserkészletről, sokat énekeltünk, játszottunk. Itt, Orgoványban találkoztam a lelengyerekek szomorú sorsával is. A szomszédban lakó özvegyasszony vett magához nyaranként két kislányt havi öt pengőért. Ez, meg a vitéz férje után járó kis kegydíj volt a létalapja.

Milyen volt egy falusi tanító családjának az élete akkoriban?

Szépen éltünk, de nem bővelkedtünk az anyagi javakban. A tanítói fizetésből nem volt könnyű a megélhetés. A ruhát-cipőt egymástól örököltük. Apám mezőgazdasági tanfolyamokra járt Jászberénybe, ahol selyemhernyótenyésztésre, gyümölcsstermesztésre tanították. Az ott szerzett ismereteket az ismétlő iskolában adta tovább. Emellett az iskolához egy holdas mintakert tartozott a gyakorlati ismeretek elsajátítására. Ennek a művelését is az apám irányította. Itt próbálták ki például, hogyan lehet a ku-koricát feltöltés nélkül művelni. Akkoriban sok vita folyt erről. A faluban bőven volt eperfa, így a selyemhernyótenyésztésbe is belevágtunk. Kikeltettük a petéket, tőlünk kerültek tovább a falusiakhoz. Származott belőle egy kis jövedelem.

Néhány év után Orgoványban apám lett az iskola igazgatója, így beköltöztünk a tanterem melletti szolgálati lakásba. Az épület Petőfi korában állítólag kocsmá volt, azt bővítették ki, alakították át iskolává. A szájhagyomány szerint az előszobánk volt a söntés, ahol a költő egy verset is írt. Köztudott, hogy a tanítók dolga volt akkoriban a „közművelődési” feladatok ellátása. Apám már Nagyvázsonyban bekapcsolódott ebbe a munkába. Színdarabokat rendeztek, Orgoványból a téli vetített képes előadásokra emlékszem. Villany hiányában a szükséges fényt dinamóval állítottuk elő. Az első évben Gárdonyi Göre Gáborát vetítette édesapám. Sokan voltunk, nem csak gyerekek. Dőlt a nevetéstől mindenki, én is nagyon élveztem. A szöveget anyukám olvasta fel egy kis paraván mögött, a petróleumlámpa fényénél. A következő évben a Toldi került sorra. A képek 6 × 6-os üveglemezek voltak, azokat kellett cserélni.

Hogyan és mikor kerültek el Hatvanba?

1937-ben, protekcióval. A 4. elemi már itt végeztem, utána pedig a gimnáziumot 1938-tól 1946-ig. A Vakok Intézete igazgatójának volt a faluban pár hold barackosa, meg egy nyári háza. A felesége művészettörténetet tanított a pedagógiai főiskolán. Rendszeresen lejárta, ismeretséget kínáltak a családnak. Ahol tudtak, segítettek. Mária néni látta, hogy eszes édesanyám. Irányította az olvasásban, könyveket kölcsönzött, Móriczot, Gárdonyit, Mikszáthot adott a kezébe. Példát mutattak az életmódban, lakberendezésben is. A hatásukra rendelték meg a szüleim az Új Idők Lexikonát, a 100 kötetes Jókai sorozatot, amit anyám végigolvasott. Mikor kétszer is műteni kellett, ők [436](#)helyezték el a Bethesda kórházban Budapesten, mivel reformátusok voltak. Ők jártak közben, hogy Hatvanba

kerüljünk, mire a gyerekek elérik a gimnazista kort. Itt persze beosztott lett apám, nem volt szolgálati lakás. A már említett kispap a lakásszerzésben segített. 60 pengőért béreltünk egy házrész a káplán barátjáéktól. Az új hely új élményeket kínált. Mellettünk volt a piac, ahol hatalmas kirakodó vásárokat rendeztek. Itt láttam kézzel való foghúzást, fogó nélkül.

Hogyan teltek a gimnazista évek? Kik voltak a kedves tanárai?

Gyorsan teltek az évek. A gimnáziumban kiváló tanári kar működött, amely magáénak érezte a népi írók mozgalmát. Ebben a szellemben folyt a regős-cserkész munka Horváth Lehel latin–olasz szakos tanárunk vezetésével. A benne való részvétel a későbbi pályaválasztásomat is befolyásolta. Az iskola vezetése fontosnak tartotta az oktatás magas színvonalának fenntartását. Ezt bizonyítja, hogy az 52 elsősből 38-an szereztünk érettségit és 22-en egyetemi diplomát. A történelmet Farkas László, a földrajzot Igácz Béla kiváló módszereinek köszönhetően kedvenc tárgyakként szerettem meg. A térképek, a vaktérképek rajzolását és használatát a publikációkban ma is szorgalmazom, javasolom a fiataloknak. Munkám során a térképeket magam is állandóan, máig alkalmazom. Az utolsó évekre már rányomta bélyegét a háború. Leventekiképzésre, légőgyeletbe jártunk. 1941-ben súlyosan megbetegedtem. Skarlátot kaptam, heteket töltöttem a járványkórházban.

Hogyan élték át a háborús időket? Édesapját gondolom nem hívták már be.

A II. világháborúban csak rövid ideig szolgált katonaként. Mi, a gyerekei azonban nem úsztuk meg, így, vagy úgy, mind a hármunkat elvittek. 1944 októberében bombázták a várost, ezért levágtuk a két disznót és a szüleim elhatározták, hogy az oroszok elől Nagyvázsönyba megyünk a rokonokhoz. Két fuvar terveztek, minket el is vitt apám, de a front gyors mozgása miatt már nem tudott visszamenni anyámért, aki így egyedül maradt Hatvanban. Az oroszok elfoglalták a házat, a bútorok felét eltüzelték, az élelmiszerkészletet felélték, ő pedig a szomszédban lakó idős házaspárhoz költözött. A nagyobbik bátyám Veszprémben, egy hadiüzemben dolgozott. Kivitték őket Németországba, ahol amerikai fogságba került. A kisebbik bátyámat egy csendőr rokonunk vitte magával Siófokra, hogy elkerülje a behívást, 1945 februárjában mégis bevonultatták Tapolcára. Karpaszományosként esett orosz fogságba a zalai olajmezőkön. Egészségügyi alakulatnál szolgált, és amikor látszott, hogy elkerülhetetlen a fogság, egy orvos tanácsára magához vett némi gyógyszert. Bajára került, onnan vitték a transzportokat Foksaniba. Az összeállításuk előtt mindig bevett egy kis hashajtót, így nem vitték el, hátramaradt a gyengélkedőn. Végül június körül elengedték. A hiányos táplálkozás miatt farkasvaksággal tért haza.

Engem 16 éves leventeként, nyilas kísérettel vittek el 1945 februárjában Nagyvázsönyből. Két hétig tartott az út vonattal Németországba. Német parancsnokság alatt, német repülő egyenruhában dolgoztattak bennünket. Fegyvert szerencsére nem kaptunk. Münchentől délre géppuskaállásokat, bunkereket, meg kifutót építettünk gyepetglákból. Egy tornacsarnokban aludtunk, 800-an szorongtunk az emeletes ágyakon, ketten alul, ketten felül. Később erdőt irtottunk fent a hegyekben, egyik reggel arra [437](#)ébredtünk, hogy 60 cm-es hóban állnak a sátrak. Végül májusban eresztettek szélnek bennünket, ahogy közeledett a front. A falubeliek, ismerősök összetartottak. Szabályos alakzatban vonultunk az Inn partjáiig, komppal akartunk átkelni a túlsó partra és elindulni hazafelé. Ott fogtak el bennünket az amerikaiak, miután a komp a második fordulóra már nem ért vissza. A „vicces” a dologban az volt, hogy amikor a túlsó partról lőni kezdtek bennünket, a legközelebbi fedezékbe ugorva kiderült, német és amerikai katonákkal osztoztunk rajta.

Az elfogást követően nem volt könnyű megmagyarázni, hogy a német egyenruha ellenére magyarok vagyunk. Szerencsére előkerült néhány kanadai magyar, akik segítettek helyzetünk elmagyarázásában, kaptunk tőlük egy kis csokoládét, élelmiszert. A táborban elsősorban a karpaszományos őrmesteri rangban lévő tanítók gondoskodtak rólunk, a tisztek nem foglalkoztak velünk. Szerencsénkre rövidesen falusi gazdákhöz helyeztek ki bennünket dolgozni, ahol egy asztalnál ettünk a családdal, nem éhezünk.

Egy idő után elindultak a transzportok Magyarországra. Szeptember 20-án kerültünk sorra, két napig tartott az út.

2. kép. Domonkos Ottó érettségi előtti fényképe

Mi várta otthon?

Ami a legfontosabb, a család már együtt volt. A ház persze kifosztva, élelem semmi, de mindannyian éltünk. Alig ismertek rám otthon, 20 cm-t nőttem a távol töltött idő alatt. Az iskolában fél év lemaradásom volt, de megengedték, hogy decemberben magánvizsgát tegyek a 7. osztályos tananyagból. Közben jártam a nyolcadikba. Így a bátyámmal együtt érettségiztem a tanév végén (2. kép). Ez sem ment könnyen. Az érettségi díja nyolc kiló kukorica volt, fele a tanárok, fele az elnök járandósága. Édesapám bement az igazgatóhoz, aki a kollégára való tekintettel lemondott a tanároknak járó 438-ról. A fennmaradó kétszer 4 kilót kölcsönbe sikerült megszereznünk. Az érettségi tehát megvolt – egymás mellett ültünk az írásbelin –, de az egyetemről akkor szó sem lehetett. Alkalmi munkákat vállaltunk, főként fafűrészélést, krampácsolni jártunk a vasúthoz, ahol még számfejtetem is.

Egy szezon a hatvani cukorgyárban húztam le.

Végül 1947-ben sikerült bekerülnöm a szocdem kollégiumba Budapesten. A volt Kilián laktanya épületében helyeztek el bennünket. Az ellátás nagyon puritán volt, negyvenen aludtunk egy szobában. UNRA csomagokon éltünk, a szalmazsákokat is nekünk kellett beszereznünk. Egyszer Csepelre mentünk romeltakarításra. Ez két dolog miatt is emlékezetes maradt számomra. A munka fejében babgulyást kaptunk, és néhány vaságyat, amiből nekem is jutott.

Tanító-gyerekként első elképzelésem a történelem–földrajz szak volt. Felmerült az orvosi pálya gondolata is, de ott a tandíjon felül laboratóriumi és műszerhasználati díjat is kellett volna fizetni, ami számomra reménytelen dolog volt. A bölcsészkaron az első félévben a jó rendű érettségire fél tandíjas voltam, később a tanulmányi eredményeim alapján már nem fizettem. Végül néprajz–muzeológia szakon diplomáztam. A bátyám jogra ment.

Hogyan választotta végül is a néprajzos–muzeológus pályát?

Ebben szerepe volt a véletlennek, a gyermekkorig visszamenő élményeknek, az egyetemi gyakorlatoknak is. Ebbe az irányba terelgetett atyai jó barátom, Némethy Endre, a Néprajzi Múzeum adattárának akkori vezetője. Vele még Hatvanban ismerkedtem meg, amikor az apósánál napszámosként dolgoztunk. 40–50 kaptár méhet vittünk teherautóval Kókára és vissza. Közben megismerkedtünk a csipések mellett a méhészet alapjaival is. Nagy hasznát vettem, amikor egyik első vizsgámon ebből a témából kollokváltam. Az ismeretségből Némethy Endrével életre szóló barátság lett, nagyon sokat köszönhetek neki. A másik szál a gyermekkori élmények. Az orgoványi farkascsapatról már esett szó. A gimnáziumban is jelentkeztem a cserkészcsapatba, ahol az ügyességi és egyéb gyakorlatok mellett jelentős szerepet kapott az éneklés. Egy év szorgalmas tanulás jutalmaként bentlakó regős táborba küldtek bennünket Eger mellé, ahol Rajeczky Benjámint, akkor még pásztói piarista volt az énektanárunk. Kedves dalaimat még ott tanultam. Béni bácsival később, egyetemistaként is találkoztam. Hatvanban, a Teleki uradalomban gyűjtött egy kanász asszonytól, és Némethy Endrének köszönhetően én is elkísérhettem. Az akkor már ritkaságszámba menő viaszhengeres fonográfjával jött és rezzenéstelen arccal jegyezte fel a leginkább vasorrú bábához hasonlító Mari néni trágár nótáit.

A pásztói emlékszobában én is jártam néhány évvel ezelőtt. Megmaradt bennem a hangulata. Egy ember személyiségéről mindig árulkodik a környezet, a tárgyak, amikkel körülveszi magát. Ott arra gondoltam, nagyon művelt, kiegyensúlyozott ember otthonát látom.

Víg kedélyű ember volt, erős baritonnal. Panaszkodni soha nem hallottam, pedig lett volna rá oka. Amikor a rendeket feloszlatták, sokáig nem volt állása. Egyetemistaként a Néprajzi Múzeum zenetárában szoktunk találkozni, ahol alkalmi megbízással Kodály 439 és Bartók viaszhengeres felvételeit jegyezte le. Így kereste a kenyerét. Később a Zenetudományi Intézethez került, idővel az igazgatója lett.

Visszatérve a néprajz iránti elkötelezettségre, a regős múlt, a tábor hangulata mélyen megmaradt bennem. A háború előtt két-három évig kijártunk falura előadásokat tartani, balladákat adtunk elő a már említett Horváth Lehel vezetésével. Előfordult, hogy a bicikli vázán vitt ki a 10 kilométerre lévő faluba és közben még a repertoárt is átismételtette velem. Zsúfolásig megteltek az iskolák termei, a hangulat az orgoványi vetítésekre emlékeztetett.

Nyolcadik gimnáziumban tanultunk egy kis néprajzot is. A kismesterségek egy részével pedig már gyerekként személyes ismeretségbe kerültem. Volt a rokonságban szabó, lakatos, a közelben kovácsműhely, ahova rendszeresen átjártunk. A méhészetet már említettem. A gyakorlóév során a múzeumi műhelyek, raktárak világával ismerkedtem meg. A lényeg, hogy a néprajz az évek során

főszakká lépett elő. Ortutay Gyulához, Tálasi Istvánhoz jártam, utóbbihoz írtam a szakdolgozatomat is.

Úgy tudom, egyetemista korában súlyosan megbetegedett, hosszú időt töltött szanatóriumban.

Az első évet még rendesen befejeztem. Ősszel derült ki, hogy térdizületi tbc-m van. Kilenc hónapot töltöttem Mátraházán gipszben. Utána is sokáig mankóztam, két évig járógépet használtam, műtöttek. A betegség a sok gond és baj mellett arra jó volt, hogy megismertem néhány embert, akik emberséggel segítettek, mellém álltak ebben a nehéz helyzetben. Ilyen volt Ortutay Gyula is. Miniszterként is tanított, balladákat adott elő. Az Egyetem téri nagy előadóból kellett átérni az órájára a Puskin utcába. Járógéppel, félkezes bottal persze lassabban ment, mint a többieknek. A második késés után megszólított óra után, kérdezte, honnan jövök. Mondtam, nagyon sajnálom, Professzor úr, de nem tudok az Egyetem térről hamarabb ideérni. Ettől kezdve 10–15 perccel később kezdte az előadásait...

Nem kellett évet halasztania?

Szerencsére nem. A másodéves beiratkozáson még ott voltam, az aláírásokat a barátom gyűjtötte be helyettem. A második félév óráit is ügyesen felvetette az indexembe. Amikor visszajöttem, jelentkeztem a tanulmányi osztályon, ahol megengedték, hogy letegyem a 2. év végi alapvizsgákat. Az első félév vizsgáit elengedték. Közben jártam a harmadéves órákra, tehát hasonló volt a helyzet, mint amikor az érettségire kellett felkészülnöm. Negyedéven műtöttek. A gyakorló ötödévet a Néprajzi Múzeumban töltöttem le. 1952-ben végeztem, ahogy már említettem, néprajz–muzeológia szakon.

A lába a sok megpróbáltatás után nagyon szépen rendbejött.

1950-ben műtöttek, majdnem 60 éve. Igaz, minden évtizedben volt vele valami. 1962-től jöttek az érgyulladások, tíz év múlva kaptam az első mélyvénás trombózist. A betegségem tulajdonképpen beleszólt a további szakmai fejlődésembe is. A barátom, Némethy Bandi tanácsolta, jobb lenne, ha a kismesterségekkel foglalkoznék, mivel az állapotom miatt nem fogok tudni rendszeresen terepre kijárni. Így kezdtem még 1950 telén, járógéppel Szentendrén mézeskalácsosságot gyűjteni. 1951/1952 telén írtam [440a](#) szakdolgozatomat Tálásnál. Különleges ember volt, atyai jó barátomnak tarthattam később is. Szakdolgozati témának a magyar méhészeti irodalom néprajzi vonatkozásainak a feldolgozását adta, pontosan azért, mert tudta, nem nagyon fogok terepre járni. Összességében nehéz időszak volt számomra az egyetemen töltött öt év. Minden időmet a tanulás és a betegség töltötte ki.

Hogyan került Sopronba?

A barátom akkor már a minisztériumi főosztályon dolgozott a néprajzi terület referenseként. Körülnézett, hol helyezkedhetnék el, ahol jelentős kisipari gyűjtemény van. Sopronban adott volt a jó anyag, a szubalpin levegő és Csatkai Endre személye, akiről azt mondta, igen jó, rendes ember (3. kép). Elővettem az Új Idők lexikonát, amit, mint később kiderült, Zádor Anna szerkesztett. Megnéztem, benne van-e. Amikor Bandi bácsi kérdezte, kitől hallottam róla, mondta, olvastam a szócikket a lexikonban. 1952. július 15-ével neveztek ki Sopronba, ahol addig még soha nem jártam. Augusztus 1-jén álltam munkába.

3. kép. „Komaságba” kerültem Csatkai Endrével és Stánitz Józseffel. Sopron, 1960. április 30.

Hányan dolgozok akkor a múzeumban? Milyen feladatok várták Sopronban?

Nováki Gyula régésszel, akit még az egyetemről ismertem, hárman voltunk. Ő 1951-ben került ide és 1965-ben ment tovább a Mezőgazdasági Múzeumba. Bandi bácsi ak-koriban teljes erővel a műemléki topográfián dolgozott. Erre kapta meg a kandidátusi címet. Garas Klára opponensként nem éppen kesztyűs kézzel bánt vele, de a munka jelentőségét ő sem vonhatta kétségbe. Próbáltuk mentesíteni a napi rutinfeladatok alól. [441](#)Felajánlottuk, hogy havi váltásban átvállaljuk tőle a gazdasági adminisztrációt. Jellemző az akkori állapotokra, hogy a múzeumnak nem volt fényképezőgépe, írógépe is csak egy öreg Kappel, amin Bandi bácsi dolgozott. Később, a sakkbarátság révén sikerült magnót szerezni, meg egy nagy Continentalt, amin kartont is lehetett gépelni.

Nováki Gyula sokat ázott, az államosítással az illetékességi körünk az egész egy-kori Sopron megyére kiterjedt. Az emeleti néprajzi szobákat részben raktárakká kellett alakítanunk, a régészeti anyag a padláson zsúfolódott. A szomszédos épületbe restaurátorműhely került. Az 50-es évek közepén sikerült megszerezni a Lábasházat. Ablaka, ajtaja sem volt. A falakat a tégláig leverték, a homlokzatot egy méterrel megemeltette Füredi Oszkár 1959-ben, hogy eltakarja a mögötte álló házak tűzfalait. A kisipari gyűjtemény került ide, 1956 áprilisában nyitottuk meg „A soproni vasipar története” című állandó kiállítással. A városban folyó műemléki rekonstrukciós program kapcsán nyílt lehetőség a Fabricius-ház megszerzésére, a felújítás során már figyelembe vették, hogy a múzeum régészeti gyűjteménye fog idekerülni. Az iparos emberekkel én mindig könnyen megértettem magamat, ennek a sorozatos felújítások, átalakítások során jó hasznát vettük. Lassan a létszám is gyarapodott. A fotóműhelyt 1958-ban alakítottuk ki, Dóri bácsit [302\(302\)](#) restaurátorként foglalkoztattuk. Sokat

repróztunk a levéltárban, külföldön én magam is, elsősorban Pozsonyban és a Felvidéken.

Bandi bácsi nagy hangsúlyt fektetett az iskolákkal való jó kapcsolattartásra. Tanulmányi versenyeket rendezett, több alkalommal tartott továbbképzést a tanároknak. Sok közülük az egyes tanórákhoz kapcsolódva, célirányosan hozta a gyerekeket, kérve, hogy előtte hétvégén a családdal is jöjjenek el. Ezt a metódust később, Környei Attilával is folytattuk, akiben volt tanári véna. Bekértük a tanmeneteket, aminek alapján ajánló irodalmat állított össze. 10 tablót készítettünk a várostörténet korszakairól, amiket albumba fotóztunk, és ezekből küldtünk az iskoláknak. A határzár megszűnésével a turisták is megjelentek. Az éves látogatószám 1960 körül elérte a 20.000 főt.

Hogyan állt fel az akkori múzeumi szervezet? Gondolom, a levéltárhoz hasonlóan minisztériumi irányítás alá tartoztak.

Így van. Az 1950-es államosítást követően a minisztérium múzeumi főosztálya alá tartoztunk szakmai és gazdasági szempontból egyaránt. Velük Némethy Endre és a sakkbarátság révén mindig jó volt a kapcsolat, amit kértem, előbb-utóbb megkaptam. 1962-ben kerültünk tanácsi irányítás alá, ami sok tekintetben megnehezítette a dolgunkat. A szakmai irányítás továbbra is a minisztérium felügyelete alá tartozott, ahogy ma is. Gazdasági szempontból azonban a megyei szervezetbe osztottak bennünket, megszüntették az önálló számlaszámot. Az éves költségvetésben rovatonként elkülönítettek ugyan bennünket, a mindennapok során azonban akadtak nehézségek. Győr a tűzhöz közelebb lévén egy kicsivel mindig többet akart magának kicsikarni. Akkoriban készült az új állandó kiállítás, 800 m²-t kellett felújítani, központi fűtést szerelni. Utóbbihoz a minisztériumtól sikerült céltámogatást szerezni.

442 *Az új kiállítást már igazgatóként rendezte Ottó bácsi, ha jól tudom.*

Igen. Csatka Bandi bácsi nyugdíjba készült, Nováki Gyulának nem voltak vezetői ambíciói, így én lettem a Bandi bácsi és a minisztérium által is támogatott utódjelölt. Ez persze nem ment olyan könnyen. Győrben éppen a „visszabeszéléim”, a gazdasági csatározások miatt nem kedveltek. Végül ideiglenesen, egy évre bíztak meg 1963-ban azzal, hogy akkor válik véglegessé a kinevezés, ha addig nem nyilatkozik ellenkező értelműen a főhatóság. A teljesen kész szolgálati lakásba sem engedtek hosszú hónapokig beköltözni, a beteg gyerekekkel egy vizes albérletben kellett laknunk.

Visszatérve az új kiállításra, 1964-ben bontottuk le a régit. A barokk-rokokó tapétákat fehér fal váltotta fel, a vitrineket újra cseréltük. A forgatókönyvbe már az egyetemről frissen kikerült Környei Attila is bedolgozott. Gimnazistaként a líceumba járt, ő is egyike volt Bandi bácsi „csiszoltjainak”. Kicsit tartottam attól, hogy elődömnök rosszul esik a régi kiállítás lebontása, ezért őt kértük fel az új forgatókönyvének lektorálására.

Sajnos, személyesen nem ismertem, de a munkái, a róla hallottak, illetve a levelei alapján, amiket a Soproni Szemle újrindulásának 50. évfordulója kapcsán írott cikkemhez néztem át, a kiváló tudós rendkívül nyitott, színes egyéniség volt, igazi polihisztor, hatalmas munkabírással, széles érdeklődési körrel.

Ez így van. Darufalván született, az apja orvos volt, aki a GYSEV-nél is dolgozott. Az ő nevéhez fűződik a „zöldkereszt”, a csecsemőgondozás soproni bázisának kialakítása. Bandi bácsi művészettörténészként végzett az egyetemen. Azt biztosan tudja, hogy 1926-tól 1938-ig ő volt a Wolf Gyűjtemény gondozója, gyarapítója Kismartonban, amiből végül is kinőtt a Burgenlandi Tartományi Múzeum és a Könyvtár. Az Anschluss előtti este jött át a határon. Utána szabadúszóként dolgozott. Rengeteg újságcikket írt, útikönyvet, bibliográfiát készített. Amikor be kellett költöznie a gettóba, többen szövetkeztek a megmentésére: Tárczy-Hornoch Antal, Vendel Miklós, Házi Jenő, aki később a házassági tanúja is lett. A katolikus temetőbe rendelték ki utat söpörni, így legálisan lehetett viszonylag

védett helyen. A munkaszolgálatot végül nem tudta elkerülni, ottani „élményeit” a Soproni Szemle közölte.

Később, múzeumigazgatóként bejárt a Líceumba, iskolatörténeti kiállítást rendezett, múzeumbaráti kört tartott, ahova egyetemisták, többnyire volt licisták is jártak. Ebből a körből kerültek ki a „csiszoltak”. Közéjük tartozott Csapody István, Verő József, Ádám Antal, Wallner Ákos. Hetente egy délután zenehallgatásra várta őket az otthonában. A mikrobarázdás lemezek meghallgatása előtt rövid ismertetőt tartott a hallgatómúró, a zeneszerzőről. Ambicionálta, hogy hangversenyekre járjak, amelyekre előző nap, vagy hétvégén felkészített: beszélt az előadott művekről, zongorán részleteket játszott belőlük.

Diavetítéssel, városi sétával összekötött művészettörténeti kurzusokat tartott. Rendkívül szívesen csinálta ezeket a dolgokat. Kirándulásokat szervezett, még a háború előtt, például Olaszországba. Egy ilyen kiránduláson ismerte meg későbbi feleségét, Sattinger Erzsébetet, Bözsi nénit, aki a GYSEV-nél dolgozott adminisztrátorként. A háború után házasodtak össze, gyermekük már nem született.

443*Hogyan élte át Ottó bácsi az 1956-os soproni történeteket?*

Az egyetemre szocdem kollégistaként kerültem, 1948–50 között népi kollégista voltam Fiala értelmiségiként azonban nekem is szembesülnöm kellett a visszasságokkal, a gyűjtőutak során (4. kép) megtapasztaltam a falu problémáit, az „aktatáskás” emberekkel szembeni ellenérzéseket. Sopronban tovább rontotta a helyzetet a város 1945 óta tartó folyamatos megaláztatása, a tanácsrendszer bevezetését követően a megyeszékhelyi rang elvesztése, a teljes alárendeltség Győrrel szemben. Erről beszéltem 2006. október 24-én, a Nemzeti Tanács emléktáblájának leleplezése alkalmával mondott beszédemben. A levéltárban gyakornoki idejét töltő Kecskeméti Károllyal együtt³⁰³⁽³⁰³⁾ – akinek az édesapját Bandi bácsi jól ismerte – sokat füstöltünk. Azt is érezni lehetett, hogyan változnak, mozdulnak a dolgok, itt, Sopronban. Fellángolt a Győr–Sopron vita, újraindult a Szemle, Peéry megírta iránymutató cikkét a Csillagba, viták folytak a METESZ-ben, a TIT Klubban, beindult a 100 éves munkaközösség. Részletesen írtam erről „A Soproni Szemle ötven éve” című cikksorozat első részében.³⁰⁴⁽³⁰⁴⁾ A forradalom kitörése mégis váratlanul ért bennünket. Takáts Endrével, a levéltár vezetőjével, a Nemzeti Tanács vezetőjével jó barátságban voltam, a forradalom idején azonban alig láttam, nagyon elfoglalt volt. Azt is tudom, hogy egészen januárig félig-meddig hivatalban maradt. 1957 elején aztán megérkeztek Győrből a rendcsinálók, az exponált embereket begyűjtötték. Bandi bácsi többeknek üzent március 15. előtt, hogy tünjenek el otthonról. Ő maga engem kért meg, nem tölthetné-e nálam az éjszakát.

4. kép. Köteles műhely filmezése K. Kovács Lászlóval. Keszthely, 1953.

444 *Ottó bácsi igazgatósága alatt jelentősen megnőtt a kiállítóhelyek és a kiállítások száma, munkatársaival együtt tudatosan törekedett a megélenkülő turizmus lehetőségeinek kihasználására.*

Nagy hangsúlyt fektettünk az életmódkutatásra és alapkonceptió volt, hogy a város különböző társadalmi rétegeinek az életét lehetőleg a helyszínen kell bemutatni. Így nyitottuk meg 1968-ban az ország első Patikamúzeumát és a brennbergi Bányász Múzeumot, amit Környei Attila hozott tető alá. Lakáskiürítési gondok voltak, ezeket végül sikerült megoldani. A berendezéshez özvegyasszonyokat keresett fel, végül az örökösöktől sikerült egy komplett lakásberendezést megvenni. A következő nagy áttörés 1973–77 között volt, amikor sokéves előkészületek után sikerült megnyitni a Tűztornyot, a Pékmúzeumot, a Fabricius-ház lakáskiállításait, az új régészeti kiállítást, az Új utcai Ózsinagógát és a megújult Lábasházat, amely az országos érembiennálék helyszíne is lett. A polgári lakások berendezése már Askercz Éva nevéhez fűződik. Ak-koriban két-három évig ezek berendezésére fordítottuk a műtárgyvásárlási hitelkeretet. Ennek a munkának mintegy az előkészületeként bíztam meg Tirnitz Józsefet a levéltárban a hagyatéki leltárak felkutatásával és átírásával. A Pékmúzeum épületét 60.000 forintért vette meg a város, a teljes körű felújítás az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) segítségével történt. Igazgatója, Mendele Ferenc támogatta a helyszínen való megtartást. A fertőszéplaki házakat is a műemlékesek állították helyre, a múzeum „csak” a vitrineket és a kiállítást adta. A felelős Kücsán József volt. A hollókői minta követése volt a koncepció. Az átadásra 1982-ben került sor. A szakmai siker óriási volt.

A felújításoknál nagy nyereség volt Dávid Ferenc, aki 1960 körül került Sopronba Tóth Sándorral együtt. Óriási szerencséje a városnak és a múzeumnak, hogy ők itt voltak. Feri jó barátságban volt Sedlmayr Jánossal, aki az OMF tervosztályát vezette, és Entz Gézával. Az ő közös munkájuknak köszönhetően újultak meg a belváros házai. A belvárosi rekonstrukciós helyreállításokért kapta meg Sopron 1975-ben az Európai Műemléki Aranyérmét. A Storno-házat a vásárlás és a teljes felújítás után 1987-ben nyitottuk meg. Végül 800 m²-en 1989 szeptemberében adtuk át a Deák téri anyaházban az új néprajzi kiállítást Kézművesség–népművészet címmel, amit teljes egészében házilagos kivitelezésben

oldottunk meg (5. kép). Olyan sűrű volt éveken át a munka, hogy szinte nem is volt időnk a siker kiélvezésére, a szakmai öröme, a pihenésre.

Ottó bácsi életművének egyik fele tehát a múzeum fejlesztéséhez kapcsolódik. Az igazgatósága alatti években a nehézségek ellenére soha nem látott fejlődés, terjeszkedés történt az intézmény életében. A látogatószám folyamatosan emelkedett. A 125 éves Soproni Múzeum című kiadványban olvastam Környei Attila tollából, hogy 1968-ban csaknem 58.937, míg 1987-ben 475.898 fő látogatta a múzeum kiállításait. Ezek a számok, különösen az utóbbi akkor is szinte hihetetlen számomra, ha tudom, hogy „benne van” a Várostorony, a Storno-ház újbóli megnyitása, és ekkor indultak el a legtöbben Sopronon keresztül, itt megszállva Ausztria és Bécs megismerésére. Ugyanilyen fontosnak gondolom azonban Ottó bácsi tudományszervezői és kutatói munkásságát. [445](#) Szinte hihetetlen, hogy a hivatali teendők, az általam is jól ismert „problémamegoldói” feladatkör mellett ezekre maradt ideje.

5. kép. Kézművesség – Népművészet kiállításunk tőzsgárdája a megnyitó után.

Jobbról balra: Kücsán József, Gabrieli Gabriella, Nemes András, Domonkos Ottó és felesége, Kiss János, Környei Attiláné, Környei Attila, Tóth Imre, Hidasi Zsolt. Adorján Attila felvétele, 1989. szept. 22.

Valóban, időm jelentős részét töltöttem tudományszervezéssel, amit nagyon fontosnak tartok. A céhkataszter, a limitáció(árszabás)-kataszter, a kézműves bibliográfia, ezek alapdolgok. Az előbbit Nagybakay Péterrel és Éri Istvánnal csináltuk. Éri volt a főnök, rám jutott a hajcsár hálátlan szerepe. A limitációknál Kiss Mária segített sokat. A munka kapcsán felmértem a múzeumokban, levéltárakban lévő gyűjteményeket, forrásokat. Rengeteg emberrel kerültem kapcsolatba. Sokat dolgoztam a VEAB Kézművesipartörténeti bizottságában. Jól sikerült, sok szakembert mozgósító konferenciáink voltak, az elhangzott előadásokat megjelentettük. A fent említetteknek is köszönhető, hogy kutatóhellyé minősítették bennünket nyolc muzeológussal, ami nagy megbecsülés volt. Az országban összesen nyolc múzeum kapta meg ezt a minősítést. A soproni munkákkal párhuzamosan néprajzi gyűjtéseim során több vidéki múzeum anyagát is gyarapítottam kézműves műhelyek vásárlásával. [305\(305\)](#) Segítettem a

pápai Képfestő Múzeum létrehozását 1962-ben, 1963–67 között másodállásban dolgoztam ott a Textilkutató Intézet megbízásából. Faller Jenő váratlan halála után 1967–1977 között vezettem a Központi Bányászati Múzeumot, ugyancsak másodállásban. A pápaiakkal azóta is folyamatos a tanácsadói kapcsolat. Az ő kiadásukban jelent meg az 1981-ben kiadott „A magyarországi képfestés” című kötetem angol változata 2007-ben.

446 Ami a kutatásokat illeti, volt idő, amikor ezek háttérbe szorultak. A saját céduláimat évtizedekre is félreraktam. Amikor jött a betegség, akkor döböntem rá, mennyi mindennel adós vagyok még.

Mikor szerezte meg a kandidátusi fokozatot?

1981-ben. A kisdoktorimat (1961) a nyugat-magyarországi képfestésből írtam, a kandidátusi, ennek a témának a kiterjesztése, az országos monográfia. Sokat kutattam Pozsonyban, a Felvidéken és a Bécsi Városi Levéltárban. Az anyacéhe sok céhnek Bécsben volt, később Pozsonyban, Kassán, vagy Lőcsén.

Hogyan sikerült akkoriban külföldre kijutni?

Ausztriába kétszer is hivatalosan, minisztériumi kiküldetésben, Csehországba a Textilkutató Intézet révén kerültem ki. Az akkori NDK-ban Chemnitzben, Drezdában, Erfurtban, Lipcsében és Berlinben dolgozhattam. Nagy segítségemre volt Chemnitzben Helmut Bräuer levéltárigazgató a kitűnő kapcsolataival.

Hol tanult meg ilyen jól németül?

A gimnáziumban kezdtem, még a gótbetűs írással, a háború alatt is ragadt rám. Aztán az ember fokozatosan beletanult. Részt vettem külföldi konferenciákon Csehországban, Münchenben, Bécsben. Folyamatos munkakapcsolat alakult ki az ottani kollégákkal, 1973-tól a burgenlandi múzeummal is. 1976-ban vittük ki az első, mézeskalácsos kiállítást karácsony előtt, aminek nagyon jó visszhangja volt. Közös katalógust jelentettünk meg. Aztán következett a győriekkel közösen rendezett kézműves kiállítás Kismartonban (1987), majd a schlainingi (szalónaki) várban az 1900 körüli népelet bemutatása. Ezeknek köszönhetően kaptuk meg a 80-as évek közepén a burgenlandi nagy érdemérmes Dávid Lajossal, aki a megyei igazgató volt Győrben. A közös munka kapcsán jó barátságba kerültem Wolfgang Gürtlerrel, akivel máig rendszeres kapcsolatban vagyunk. Engem az Osztrák Néprajzi Társaság választott levelező tagnak 1987-ben, őt a magyar.

A nagydoktori védésére már én is emlékszem, 1991 körül volt. A disszertáció anyaga a Magyar Néprajz III. kötetében került publikálásra.

Igen, tíz szerzőtárssal készült el a több, mint 800 oldalas kötet.³⁰⁶⁽³⁰⁶⁾ Nagy eredmény volt, hogy a Magyar Néprajz sorozaton belül a kézművesség önálló kötetet kapott. Ebbe annál inkább belementek a szerkesztők, mert más kötetek elmaradtak, lassabban álltak össze, ez meg ment. Előbb is jelent meg, mint a II. kötet. Három éves megfeszített munkát jelentett az elkészítése, hetente jártam Pestre a megbeszélésekre. A szerkesztés során vetődött fel, hogy – mivel jelentős új eredményeket, hoz, ami az elfogadás feltétele – csináljam meg az általam elkészített részt nagydoktorinak. Balassa Iván volt az, aki rendszeresen „piszkált”, adjam be. Akkoriban készült a Deák téri kézműves kiállítás is, tehát minden téren nyakig ültem ebben a témában. A disszertációt már 1989-ben leadtam, de elkeverték, úgy kellett megkerestetni. Az Akadémia akkor alakult át, emiatt elég nagy volt a kavarodás. A címe „A kézművesség szerepe a falu 447 anyagi kultúrájának alakításában”.³⁰⁷⁽³⁰⁷⁾ 30 mesterségre vonatkozó anyagot gyűjtöttem össze benne. Azt gondolom, előnyére vált a sok térkép a vándorutakról, a külföldi kapcsolatokról. Magukért beszélnek. A térképeket – ahogy már említettem – gyerekkorom óta szerettem, az egyetemen földrajzusként indultam, így kézenfekvő volt, hogy felhasználom őket.

6. kép. A Sopron Város Díszpolgára oklevél átvétele. Sopron, 2003. december 13. Jobbról balra: Walter Dezső polgármester, Hruby József alpolgármester és Domonkos Ottó a Városháza dísztermében.

A disszertációt követően 4–5 kötetnyi anyagom maradt, amiket addig még nem dolgoztak fel monografikus igénnyel. Mindenképpen meg szerettem volna csinálni őket, ezért is mentem nyugdíjba a korhatár betöltését követően, bár a kandidátusi miatt legalább öt évig maradhattam volna. Ráadásul 1991-ben kiderült, leukémiám van, nem lehetett tudni, mennyi időm marad a terveim megvalósítására. Attila felajánlotta, nyugdíjas tanácsadóként otthon dolgozhatok. A jelentéseket a munka haladásáról leadtam és feszített tempóban dolgoztam, különösen az első években, amikor még nem lehetett tudni a betegségem kimenetelét. Időközben felvettem egy ritmust, fejlődtek a számítógép adta lehetőségek, két évente az asztalra tudtam tenni egy-egy kötetet. Én magam sajnos megmaradtam az írógépnél, de a kollégák, különösen Szigethi Béla, Dominek Gyöngyi sokat segítettek. A munka pedig a gyógyulásban segített. [308\(308\)](#)

448 *Ottó bácsi a város egyetlen bölcsész akadémiai doktora, sokáig dolgozott a Veszprémi Akadémiai Bizottság kézművesipartörténeti szekciójában. 70 évesen kollégái kötetben köszöntötték, a város díszpolgára. Mindent elért, amit ebben a szakmában elérhetett. Milyen terveken dolgozik most?*

A nagy feladatokat, amiket magam elé tűztem, elvégeztem. Sok szakmai kitüntetésben részesültem. Sopron városa Lackner-emlékéremmel, Pro Urbe Sopron díjjal és díszpolgársággal tisztelt meg (6. kép). A meglévő gyűjtéseim, jegyzeteim alapján apróságokat írogatok, többek között a Soproni Szemlébe. Emellett disszertációkat bírálok, a Soproni Tudós Társaság Társadalomtudományi Szekcióját vezetem. A hajtóerőt, ami még működik bennem, erre, és a Sopron monográfia ügyének előremozdítására szeretném fordítani.

Ehhez szeretnék sok erőt és jó egészséget kívánni. Köszönöm szépen a beszélgetést!

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni Arcok / Szála Erzsébet: Sümeghy József (1920. június 2.–2007. március 5.)

**Szála Erzsébet: Sümeghy József
(1920. június 2.–2007. március 5.)**

Sümeghy József evangélikus lelkész Rábcakapin, a Rábaközben látta meg a napvilágot, ám – édesapja révén – a kemenesaljai táj is az otthonát jelentette. Szülei Sümeghy József és Molnár Ilona voltak. Tanulmányait a rajkai evangélikus elemi iskolában kezdte (1923–1929), majd a Tokod-altárói Társulati népiskolában folytatta (1929–31).³⁰⁹⁽³⁰⁹⁾ 1931-től 1933-ig a budapesti fasori evangélikus gimnázium tanulója volt, majd a soproni evangélikus líceumban folytatta tanulmányait a III. osztálytól. Osztályfőnökei, Dr. Róth János, majd az V.–VIII. osztályban Dr. Bácskai János voltak.³¹⁰⁽³¹⁰⁾ Súlyos diákkori betegsége ellenére jól tanult, legfeljebb a mennyiségtan okozott számára gondot, eredményezett gyengébb osztályzatot.

Erősségei közé tartozott a vallás és a történelem. Az 1936/37-es tanévben a hallgatók történelmi pályázatán első díjat nyert „II. Rákóczi Ferenc külpolitikája” című dolgozatával. Az Ifjúsági Magyar Társaság ez évi szavalóversenyén is első helyezést ért el. Már diákkorában szenvedélyesen művelte a gyorsírást: országos versenyeken nyert okleveleket és könyvet. Az 1937/38-as tanévben a Gyorsírókör titkára is volt. 1939. júniusában jó rendű érettségét tett a Kapi Béla püspök elnökletével vezetett vizsgabizottság előtt.³¹¹⁽³¹¹⁾

449Líceumi osztálytársa, Rauwarter (Csulak) Ervin így emlékezik barátjára: „Tüskének, Tüsinék hívtuk Sümeghy Józsefet, ma már nem tudom miért. Kezdetben Jóskát a történelem érdekelte [...] majd ötödikben görögös lett. Ez egyértelműen a papi pályára utalt. Játékos kedvű, rendkívül szerényen viselkedő, mindenkire kedves, barátságos fiú volt, s komolysága ellenére nyoma sem volt benne a magába süllyedt, inkább csak magának élő fiatalembernek. Mozgékony volt, szeretett sportolni, egyszóval minden porcikájával a földön élt. [...] Jóska a Magyar Társaságban is nagyon aktív volt, a vezetőségnek tagja, és ez azért alakulhatott így, mert aktívan dolgozott, minden alkalommal gondos dolgozattal vett részt az év végi versenyeken. Pontosan emlékszem, milyen alaposan foglalkozott az erdélyi magyar irodalommal, és éppen ebben a kérdésben, főleg a nyolcadik osztályban, nagyszerűen megértettük egymást.”³¹²⁽³¹²⁾

A sokoldalú érdeklődésű és erős hittel bíró, evangélikus családból származó Sümeghy József tanulmányait a Soproni Evangélikus Hittudományi Karon folytatta 1939 és 1943 között, s szigorlati bizonyítványát kitüntetéssel szerezte meg 1943. június 10-én. Visszaemlékezésében kiemelte, hogy felejthetetlen emlékei közé tartoznak az ifjúsági kör mozgalmaiban való részvétel esztendei. Ifjúsági kör elnökként találkozhatott Németh Lászlóval, Karácsony Sándorral, Móricz Zsigmonddal és Reményik Sándorral is, aki 1943 tavaszán szállt meg a teológián.³¹³⁽³¹³⁾

Háborús időkben kezdte meg lelkészi pályáját. 1943. július 25-én szentelte pappá Kapi Béla püspök az enyingi gyülekezetben. Siófokon lakva 1943. július 18. és november 30. között megismerhette a Balaton-parti missziói szolgálat minden nehézségét.³¹⁴⁽³¹⁴⁾ 1943. december 1-jétől már a Soproni

Líceumi Diákotthon nevelőlelkésze. Ezt a szolgálatát 1944. május 31-én be kellett fejeznie, mert az intézményt a háborús események miatt bezárták. 1944 júniusától októberéig a Tolna megyei Sárszentlőrincen szolgált. Az új tanév megkezdésekor azonban ismét Sopronba irányította Kapi püspök 450úr, ám, mire – a közeledő front miatt – a városba vergődhetett, a tanévet bezárták. Ekkor a soproni 526. sz. hadikórházban teljesített szolgálatot 1944. december 31-ig. „Szomorú idők fájó emlékei maradtak bennem” – emlékezett vissza erre az időszakra. [315\(315\)](#)

1945 első napjaiban a vadosfai gyülekezet kiskaludi filiájába került segédlelkészként, s egyidejűleg a földbirtokos Ajkay István egyházmegyei felügyelő családjában ellátta a nevelő lelkész feladatát is. A háborús összeomlást és az új történelmi korszak kezdetét Kiskaludon élte át. Több evangelizációs szolgálatban is részt vett ebben a négy évben, 1949. május 18-ig. [316\(316\)](#) 1949-ben hitoktató lelkészként Győrbe került, ahol 1949. május 18. és november 17.között szolgált. Örömmel folytatta a már ismert ifjúsági munkát. 1949 adventjén Thúróczy Zoltán püspök ismét Sopronba helyezte Sümeghy Józsefet, ahol vallásstanári lelkészi állást kapott. (1949. november 18. – 1950. november 30.) Soproni hitoktatói szolgálata mellett a Teológus Otthon igazgatói teendőit is rá bízta Budaker Oszkár otthonigazgató távozása után. Mint írta: „Isten ajándékként megismerhettem közelebbről is a lelkésznevelés gondjait és a még ma is szolgáló lelkésznevezéket.” [317\(317\)](#)

1950. december 1-jétől a győri diakonissza anyaház igazgató lelkészének hívták meg. „Győrben, a diakonissza anyaházi munka mellett konferenciák tartása, valamint a börcsi filia gondozása volt a feladat. Elkezdtem építeni a börcsi gyülekezet Sándy Gyula tervezte templomát.” – emlékezik élete alkonyán. [318\(318\)](#) A diakonissza anyaházat 1951. november 30-án megszüntették. Ezután ismét Kiskaludra került, ahol helyettes lelkészként dolgozhatott 1951. december 1-től 1953. június 14-ig. Ekkor Vadosfa hívta meg rendes lelkészének, s az 1953. évi június 14-i közgyűlés közfelkiáltással, egyhangúlag megválasztotta és június 28-án beiktatták új hivatalába. [319\(319\)](#)

Németh Gyöngyivel kötött házasságát 1955-ben Thúróczy Zoltán püspök áldotta meg a vadosfai templomban. Házasságukból három gyermek született: József, Péter és Gyöngyi. [320\(320\)](#)

Az ősi artikulás helyen, a vadosfai gyülekezetben 44 évig szolgált. E hosszú szolgálat nagyon sok feladatot, s ugyanakkor sok-sok örömet és szeretetet hozott számára. A vadosfai gyülekezethez hat filiális egyházközség tartozott. Voltak esztendő, amikor 480–510 szolgálati utat végzett. Munkáját segédlelkészek is segítették: Szentirmai Miklós három évig, Nagy István egy fél évig, Puskás János négy évig és Szűcs Kálmán 12 évig szolgált Sümeghy József lelkész mellett. Szolgálatának 44 éve alatt évente átlagosan 150–170 gyermek hitoktatását is ellátta az iskolákban. Közreműködésével négy új templom is felépült működésének területén: Potyond (1966), Magyarkeresztúr (1968), Mihályi (1987) és Kiskalud (1997) templomai. [321\(321\)](#) Szolgálatának erőssége az istentiszteleti szolgálatok, az igehirdetések, a családlátogatások, [451](#) a hitoktatás és a lelkipásztori levelezések voltak. Alapelve volt, hogy a szolgálatból hit támadjon!

Hosszú szolgálata alól 1997. július 14-én kapta meg a felmentését Szebik Imre püspök úrtól. 1998. július 1-től viszont – már nyugdíjasként – helyettes lelkészi feladatokkal bízták meg a soproni evangélikus gyülekezetben. E megbízatása alól Zügn Tamás lelkész beiktatásakor kapta meg a felmentését, ám alig fél esztendő múlva, 1999. március 19-én ismét helyettes lelkészi teendővel bízta meg az egyházkerület püspöke, majd kiegészítő lelkészi szolgálatot vállalt. Megbízást kapott a kollégiumi esti alkalmakon való szolgálatra is a 2001/2002. tanévben. [322\(322\)](#)

Nagyon szerette a fiatalokat, a líceum diákjait. Tisztelték és becsülték őt a hallgatói, a tanítványai, akik közül sokakat, de még szüleiket is, ő keresztelt, ő konfirmált. Sümeghy József, az egykori öregdiák és líceumi tanár „írásztalán fogalmazódott meg az első kezdeményezés az újra Evangélikus Líceum

megszervezése mellett”.³²³⁽³²³⁾ A Soproni Nemes Magyar Társaság diákelnöke kedves levélben hívta őt a Társaság alapításának 210. évfordulóján rendezett ünnepségre.³²⁴⁽³²⁴⁾ Megtisztelték azzal is, hogy a líceumi tanévzáró ünnepségeken őt kérték fel a Berzsenyi Díj átadására az arra érdemes diákoknak. Hittan tárgyból – vizsgáztató tanárként – rendszeresen közreműködött a líceum osztályainak érettségi vizsgáján. Több féléven át vállalta az egyetem pedagógiai karán tanuló evangélikus hallgatók hittanórájának, biblia körének megtartását is.³²⁵⁽³²⁵⁾ Sümeghy József óráit, a vele való beszélgetéseket igazán szerették a diákok. Ha tehetett, örömmel részt vett az egyetemi ünnepi programokon is. Nem fukarkodott az elismeréssel, mert mindig és mindenki talált okot a dicséretre. Mindig volt ideje, hogy megálljon és – akár csak röviden is – beszélgessen szolgatársaival, tanártársaival, diákjaival. Rendszeresen hívták és várták az öregdiák találkozókra is.

Rendkívüli munkabírása volt, melyhez hitéből merített erőt. 81 éves korában, a 2001-es esztendőben például 21 istentiszteletet, 3 bibliaórát, 4 ügyeletet, egy esküvőt, négy keresztelőt, négy temetést és 42 gyülekezeti tag (betegek, hívők) látogatását végezte el.³²⁶⁽³²⁶⁾ Az ünnepek, nemzeti és egyházi ünnepek egyaránt fontosak voltak a számára. A hagyományok ápolása, nemzeti nagyjaink emlékének idézése gondolkodásának szerves része volt. Az egyháztörténeti hagyomány, amelyet majd egy fél évtizeden át a vadosfai gyülekezet tudatában ébren tartott, a kuruc tábori lelkész, Áts Mihály (1704–1705), Fábri Gergely püspök (1737–1753) és mások munkálkodásának története, mind példaként szolgáltak számára. „Építő lelkése volt gyülekezetének a szó szoros és átvitt értelmében is. Lelkeket építő lelkész volt. ... Istentől kapott képessége révén név szerint ismerte a több mint ezer fős vadosfai gyülekezet majd minden egyes tagját. Életüket igyekezett mindig nyomon követni, és ha szükség volt rá, minden esetben örömmel és szívesen segítette a gyülekezet tagjait.”³²⁷⁽³²⁷⁾

Sümeghy József 2007. március 5-én, nyolcvanhét éves korában hunyt el. Egy hitben erős, tevékeny élet gondolatait őrzik a *Kisalföld* c. napilapban rendszeresen ⁴⁵²megjelentetett „Heti tünődései”, vagy a Panoráma, majd a Corvinus Rádióban elhangzott „Örömhír” adásai. Évtizedeken át olvashattuk írásait az *Evangélikus Élet*, az *Evangélikus Naptár*, a *Nyugati Kapu* és más periodikák hasábjain.

Sümeghy József mindig és mindenkor, mindenkihez türelemmel és szeretettel szólt, hitelesen élt és hittelt tanított. Gyakran mondta: „ki mint vet, úgy arat.” Sümeghy József aratása bőséges, hiszen tovább él a fiatalok és a szolgatársak lelkében, emlékezetében.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni Arcok / Hegedűs Elemér: A katonai Mária Terézia Rend lovagja, vitéz vihari báró Willerding Rezső gyalogsági tábornok

Hegedűs Elemér: A katonai Mária Terézia Rend lovagja, vitéz vihari báró Willerding Rezső gyalogsági tábornok

A sopronbánfalvi hősi temetőben, az Emlékműtől pár lépésre nyugszik Sopronban nyolcvan éve elhunyt vitéz vihari báró Willerding Rezső gyalogsági tábornok. Az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének egyik nagyon tehetséges tábornoka volt, aki az I. világháború során megkapta a legmagasabb kitüntetést, a katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét.

A Willerding család Poroszországból, Hildesheimből származik, onnan jöttek Magyarországra. Willerding Ágost (Buda, 1808. – Bécs, 1884.) császári-királyi főtörzsorvos, Gyula nevű testvérével együtt 1860. november 7-én kapta meg az osztrák nemességet, ezzel egyidejűleg használhatták a „vihari” nemesi előnevet is. Ezt követően 1877. január 24-én Willerding Ágostot lovagi címmel (Ritter von) tüntette ki az uralkodó, jutalmazva addigi tevékenységét a hadseregben. Felesége a szintén katonai

családból származó báró Saamen Erzsébet (Ossiach, Ausztria, 1821. – Bécs 1914.), esküvőjüket 1860. március 6-án tartották. Ebből a házasságból született Budapesten 1866. január 1-jén Willerding Rezső.

Willerding Ágost főörzsorvos beosztásából adódóan többször költözött új helyőrségbe, így Budapestről Pozsonyba helyezték át. Itt kezdte el iskoláit fia, Rezső. Az elemi után a pozsonyi református gimnáziumban öt osztályt végzett el. Kiválóan tanult az egyházi iskolában. Katonai pályára készült, azért jelentkezett 1880 őszén a császári és királyi katonai főreáliskolába Morva-Fehértemplomban (Mährisch-Weisskirchen). Díjmentes, állami költségű helyen tanult és „igen jó” eredménnyel végzett. Így akadálytalanul lett a császári és királyi Katonai Műszaki Akadémia növendéke Bécsben.

453 Willerding Rezső tábornok
(Az unoka, Willerding Rudolf családi albumából)

Az iskola befejezése után 1886. augusztus 18-án hadnagyi rendfokozatban avatták fel tisztnak. A Losoncon állomásozó császári és királyi 29. tábori vadász-zászlóaljhoz került, itt századbeosztott tisztként teljesített szolgálatot. Három év elteltével, 1889 őszén visszatért Bécsbe, ahol eredményes

felvételi vizsga után a Hadiiskolán kezdett tanulni. Ezt az iskolát szintén „igen jó” minősítéssel végezte el 1891-ben, megszerezve a „zöld attilát”, melyet a vezérkarhoz beosztott tisztek viselhettek a szolgálat teljesítése során. Az iskolán eltöltött idő alatt 1890. május 1-jén főhadnagynak nevezte ki az uralkodó.

Első vezérkari beosztását a császári és királyi 17. gyalogdandár állományába kapta, innen vezényelték Erdélybe, ahol a katonai terepfelvétele végző törzsben működött. Miután 1894. november 1-jén előlépett II. osztályú vezérkari századosná, beosztották Bécsbe a Vezérkari Irodához (Direktions Bureau) szolgálatra.

Willerding Rezső 1896. június 2-án, szintén Bécsben nősült, feleségül vette Maraus Zsófiát (Linz 1868. febr. 29. – Sopron 1952. márc. 29.), aki ugyancsak katonai családból származott. Apja a hadseregben szolgált, bátyja Maraus József, ezredesi rangfokozatot ért el. A katonai hagyományok szerint a vezérkari tisztek századosi rendfokozatban alapítottak családot, és Bécsben, a Helyőrségi templomban tartották az esküvőjüket.

A vezérkari tisztek részére előírták a törzstiszti vizsga előtti csapatgyakorlatot. Ezt Losoncon teljesítette a császári és királyi 29. vadász-zászlóalj állományában. A törzstiszti vizsgát sikeresen letette. A vizsga után a császári és királyi 5. gyaloghadosztályhoz került 1900. november 1-jén, mint vezérkari főnök. Itt lépett elő 1901. május 1-jén vezérkari őrnagyi rendfokozatba.

A szolgálat ezután újra Bécsbe szólította. Mivel egy jó vezérkari tisztől elvárták, hogy át tudja adni ismereteit, és pedagógusként is megállja a helyét, kinevezték tanárnak a [454](#)Hadi iskolába. 1901. november 1-jétől tereptant és katonai földrajzot oktatott a vezérkari tisztjelölteknek. A Ferenc József osztrák császár és magyar király által aláírt parancs alapján 1905. november 1-jén ismét előléptették alezredesi rendfokozatba. A vezérkari testület tisztjei részére kötelező csapatszolgálatot állapított meg a Hadsereg vezetése, ezért 1907. november 1-jén bevonult a császári és királyi 48. gyalogezredhez, melynek törzse és két zászlóalja akkor Sopronban állomásozott. Az ezred parancsnoka Martiny Hugó ezredes (Krainburg, 1860. febr. 13. – Graz, 1940. nov. 30.) volt, akivel a katonasors ezután több alkalommal is összehozza Willerding Rezsőt. Sopronban a császári és királyi 48. gyalogezrednél két évet töltött el mint zászlóaljparancsnok, majd ezredparancsnok-helyettes. Rövid ideig ideiglenesen vezényelte is az ezredet, miután Martiny ezredes a császári és királyi 62. dandár parancsnoka lett. 1909. május 1-jén ezredessé léptette elő Ferenc József, és egyúttal kinevezte a 62. „III. Lajos bajor király” gyalogezred parancsnokának Kolozsvárra. Így újra költözött a család, de a végleges letelepedés ideje még nem jött el. Az eddig töretlenül és szépen ívelő katonai pálya tovább emelkedett, magasabb beosztás és ahhoz magasabb rendfokozat következett.

A következő állomás 1913. május 1-jétől újra Sopron, a császári és királyi 28. gyalogdandár parancsnoki beosztása. A gyalogdandár addigi parancsnokát, Rebracha Károly tábornokot hadosztályparancsnoknak nevezték ki. Helyére került Willerding ezredes, aki egyben átvette Sopron helyőrségparancsnoki tisztségét is. Az első hónap a vármegye és a város vezetőivel történő találkozásokkal, egyeztetésekkel telt. A hivatalos helyeken már ismerősként fogadták. Családja Sopronba költözött, s rövidesen beilleszkedett a város életébe. A Fenyves sor 8. szám alatt lakott, felesége ott teremtett otthon a családnak.

Katonai tevékenységei körébe tartozott a beosztott ezredek ellenőrzése, a gyakorlatok kidolgozása. Ezek mellett a katonák felkészítése is sok munkát adott a parancsnoknak és beosztottainak. A Sopronba 1913. október 1-én áthelyezett Vasúti és távírda- zászlóalj működésének megteremtése, laktanya biztosítása, a helyőrség alakulatainak összevonása számtalan feladatot adott neki. 1914. május 1-jén léptették elő tábornokká. Az előléptetések, kinevezések során több esetben leírták személyi anyagában (lásd: Hadtörténelmi Levéltár VII. Fondfőcsoport. Gyűjtemények. Personalia. 77. Willerding Rudolf altábornagy személyi iratai. 1892–1918.), hogy alapos elméleti és gyakorlati ismeretekkel rendelkezik.

Vezetői tulajdonságai, képzettsége alapján képes nagyobb katonai szervezetek irányítására, kiképzésére, összefogására. Az alárendeltek ismeri, megjelenése, fellépése megfelel a katonai követelményeknek. Minden esetben megállapították, hogy a soron következő rendfokozatra vagy magasabb beosztásra alkalmas.

Az I. világháború harcaiba dandárjával az orosz hadszíntéren kapcsolódott be. A dandár állományába: a császári és királyi 48. „Rohr” gyalogezredet (parancsnoka: kartenfelsi és hegyaljai Pacor József ezredes), a császári és királyi 76. „Salis-Soglió” gyalogezredet (parancsnoka: Boeriu János ezredes), a 19. tábori vadász-zászlóalj (parancsnoka: Ernst Mathes őrnagy), valamint a császári és királyi 5. „Radecky” huszárezred ezredesi osztályát osztották be. A császári és királyi 48. gyalogezredhez főleg Zala, Vas és Sopron megyei, a császári és királyi 76. gyalogezredhez Sopron, Moson és Vas megyei katonákat hívtak be. A tartalékos tisztek között mindkét ezrednél több soproni illetőségű tanár, tanító, ügyvéd, tisztviselő teljesített szolgálatot. A dandár a császári és királyi 14. pozsonyi 455 hadosztályhoz (parancsnoka: malastowi Martiny Hugó altábornagy) és az V. pozsonyi hadtesthez (parancsnoka: brlogi Puhalló Pál altábornagy) tartozott.

A katonasors hamar összehozta volt ezredesével, aki újra előljárója, harctéri parancsnoka lett. A dandár 1914 augusztusa és szeptembere között Polichna, Kranow, Bychawa, Pawlow környékén harcolt és győzelmeket aratott az orosz csapatok felett. Előjárói felismerték, hogy Willerding tábornok alapos harcászati, taktikai ismeretekkel rendelkezik. Jó helyzetfelismerő képességével azonnal reagálni tud a változásokra és kihasználja az ellenfél legkisebb hibáit is. Emellett a rábízott katonákra is vigyázni tudott, céljai elérése érdekében a súlyos veszélyhelyzeteket kerülve vezette győzelemre alárendeltjeit. Ezen képességei később komoly tapasztalatszerzés mellett tovább erősödtek. Természetesen volt olyan helyzet is, amikor nagy erőfeszítést okozott, hogy megfeleljen az előjárói által támasztott követelményeknek. A győzelmek után a parancsnokok magas kitüntetésekben részesültek. Willerding tábornok megkapta a Lipót Rend lovagkeresztjét.

Sopron város vezetői, egyesületei, valamint magánszemélyek is üdvözlő leveleket küldtek az orosz fronton harcoló parancsnokoknak – közte Willerding tábornoknak is – a győzelmekről beszámoló hírek hallatán. A Kaszinó Egylet vezetésének válaszul 1914 decemberében Willerding tábornok megköszönte az üdvözlő levelet, és elsősorban katonáit dicsérte, helytállásukat méltatta: „A soproni katonák a többi ezredbajtársakkal együtt voltak a hősök, akik kívánták a győzelmet, akik túl tudtak lenni a némelykor majdnem emberfeletti megerőltetéseken...” Leírta, tudja, hogy ezután további nehéz idők fognak következni, de katonáival együtt megtesznek mindent a győzelem érdekében.

Megjegyzendő, hogy ugyanezen harcokban tanúsított tevékenysége alapján a császári és királyi 76. gyalogezred parancsnoka, Boeriu János ezredes – majd tábornok – is megkapta a katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét. A császári és királyi 48. gyalogezred parancsnoka, Pacor József ezredes – később altábornagy – pedig a Tiszti Arany Vitézségi Érem kitüntetésben részesült.

A császári és királyi 28. dandárparancsnoki beosztásból Willerding tábornok 1914. december 18-án a császári és királyi 14. gyaloghadosztály parancsnoka lett, helyettesítve malastowi Martiny Hugó altábornagyot, aki kórházi kezelésre utazott. Martiny altábornagy visszatérése után 1915. március 14-én kinevezték ugyancsak az orosz fronton a császári és királyi 32. gyaloghadosztály parancsnokává. Átvéve a hadosztályt Ludwig Goiginger altábornagytól, a 2. Hadsereg IV. hadtestéhez került új környezetbe, új emberek közé. A hadosztályban katonás magatartása, a beosztottak felé kialakított követelménytámasztása, de ugyanakkor humánus emberi jelleme miatt hamar megkedvelték.

Az uralkodó 1916. november 14-én nevezte ki altábornagyi rendfokozatba. Ez az év a császári és királyi 32. gyaloghadosztálynak nehéz esztendeje volt, folyamatos harcokban telt el a támadó orosz csapatok ellen. A Deutsche Südarmerie állományába kerültek, német vezetéssel harcoltak. A

hadosztályhoz a császári és királyi 63. gyalogdandár (parancsnoka: Obauer Rudolf tábornok), a császári és királyi 64. gyalogdandár (parancsnoka: Gralleri Konrád tábornok), valamint a 32. tüzérdandár (parancsnoka: Kreyey Ágoston tábornok) tartozott.

1916 márciusától a front állandó mozgásban volt. A hónap elején Lopienkánál, majd a hó közepétől Japlonki mellett hosszú ideig védték állásaikat, miután Polányig kellett visszavonulni. Április hónapban támadó hadműveleteket hajtottak végre a Kárpátokban. Június, július hónap állásharcokkal, kisebb támadó és védekező hadműveletekkel telt, Lemberg, Niklaszow, Polinice, Ceperov nevű városok mellett. Az év második felében főleg a saját állások védelmével foglalatostkodtak, hosszabb ideig tartózkodtak Kamionknál, majd Choljownál. A Cebron-Worobijowka-i ütközet során megerősítésül rövid ideig a magyar királyi 76. gyalogdandár (parancsnoka: borynai Karleusa Fülöp tábornok) is a hadosztály alárendeltségébe tartozott. E dandár egyik ezrede volt a soproni születésű Lähne Miksa ezredes vezette 24. „brassói” honvéddyalozegred.

Az 1916. év ütközeteiért Willerding altábornagy a II. osztályú katonai Érdemkereszt kitüntetését kapta, hadi ékítménnyel, később kiegészítve kardokkal. Az első győzelmek után a parancsnokok kérhették felvételüket a katonai Mária Terézia Rendbe is. A kérelem alapján, a haditett vizsgálata során a Rend Káptalana azt a döntést hozta, hogy Willerding tábornok érdemes arra, hogy megkapja a katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét. A kitüntetés többedmagával 1917. augusztus 21-én vette át. A Rend szabályzata szerint kérte és megkapta a magyar bárói címet is, melynek bejegyzése a Liber Regius LXXIII. kötet 400. oldalán megtörtént.

A katonai Mária Terézia Rend átvétele után Sopronból üdvözölték, sikereihez és kitüntetéséhez gratuláltak. Willerding tábornok viszonzásul köszönő levelet küldött Töpler Kálmán polgármesternek, melyet a Soproni Napló 1917. szeptember 25-i száma közölt: „Öfelsége a Mária Terézia Rend lovagkeresztjével kitüntetni kegyeskedett, történt ez pedig ama kiváló csapatok hőstette révén, akiket 1914. augusztusában és szeptemberében vezényelni szerencsém volt. Köztük a 11. és 19. vadászok mellett tündököljenek a soproni háziezred, a híres 76-osok, meg a béke idején Sopronban állomásozó remek 48. ezred. Legfelségesebb Urunkhoz, esküjükhöz híven lángoló hazaszeretettel ama nehéz és dicső napokban valódi hősöknek bizonyultak be. Kitüntetésem az Ő érdemük, hátalattal szívvel emlékezem meg róluk, és miután tudom, mennyire szívébe fogadta volt Őket Nagyságod és a város is, kötelességemnek tartom eme érzelmeket Önnel, mint Sopron város érdemteltjes atyjával közölni. Fogadja mélyen tisztelt Polgármester Úr őszinte nagybecsülésem kifejezését, amivel is maradtam igaz híve: Willerding Rezső altábornagy”

A hadosztályparancsnoki beosztása mellett 1917. február 12. és március 24. között a laibachi vezérkari tanfolyam parancsnoki tisztét is ellátta. A Főparancsnokság 1917. év végén újra megalakította a császári és királyi 6. Hadsereget az olasz fronton. A Hadsereg parancsnokává József Ágost főherceg vezérezredest nevezték ki, aki vezérkari főnöknek Willerding Rezső altábornagyot kérte maga mellé. A beosztást 1918 januárjában vette át. A császári és királyi 32. hadosztály parancsnoki tisztségét pedig Karl Bellmond Edler von Aderhost altábornagynak adta át. A 32. hadosztály is az olasz frontra került, a XXVI. Hadtest állományába, és nem a 6. Hadsereghez.

A császári és királyi 6. Hadsereg állományába: a XV. Hadtest (parancsnoka: Rudolf Edler von Steinstätten Stöger-Steiner altábornagy; majd áprilistól Karl Scotti altábornagy), a II. Hadtest (parancsnoka: Julius Kaiser altábornagy; majd áprilistól Rudolf Kraus altábornagy), valamint a XXIV. Hadtest (parancsnoka: Freiherr Karl Lukas altábornagy, majd márciustól Ludwig Goiginger altábornagy) tartozott. A parancsnokok 457 valamennyien sokat próbált és tapasztalt katonák voltak. Új beosztásában Willerding altábornagy előjárójukká lett, akit elfogadtak és tiszteltek.

A parancsnoki váltások után 1918. március-áprilisban kezdték tervezni a nyári nagy offenzívát,

melyben a császári és királyi 6. Hadsereg részére először korlátozott célú, alapvetően védelmi feladatok jutottak. Később a Montello hegyének bekerítése, majd elfoglalása lett a cél. A 6. Hadseregből a XXIV. Hadtest hajtotta végre a terv alapján a feladatot. A támadó hadművelet azonban az egész olasz fronton meghiúsult. A monarchia hadserege a katonák kitartása ellenére sem volt már alkalmas a nagyarányú támadásra. A XXIV. Hadtest által elért eredményt – Montello részbeni elfoglalása – I. Károly osztrák császár (IV. Károly magyar király) főparancsnok utasítására feladták, visszavonultak a kiinduló állásba. A nagy veszteségek után már a védelmet szervezték. A kiértékelés után József Ágost vezérezredes, majd tábornagy vette át a tiroli front parancsnoki tisztét. Vezérkari főnöke 1918 júliusától újra Willerding altábornagy lett. A háborúból hátralévő idő folytonos olasz támadásokkal, védekezésekkel telt el. Lehetőség csak arra volt, hogy minél ütőképesebb alakulatokat hozzanak vissza az országba. A Főparancsnokság hibái miatt sok tiszt és katona került olasz fogságba. Az 1918. novemberi összeomlás után Willerding Rezső altábornagyot december 1-jén nyugállományba helyezték. Visszavonult családjához, melynek tagjai Sopronban tartózkodtak a háború ideje alatt.

A Horthy Miklós által szervezett Nemzeti Hadseregbe 1919 őszén jelentkezett, ahol tapasztalataira, tudására nagy szükség volt. Kinevezték gyalogsági felügyelőnek, majd 1921. január 10-én csapatfelügyelőnek. Ez utóbbi elnevezés két esetben is módosult. Először hadseregfőfelügyelőre, majd Honvédelmi Minisztérium VII. csoportfőnökére, tulajdonképpen a Nemzeti Hadsereg első főparancsnoka volt.

Sopronban báró Willerding Rezső altábornagy előtt tett esküt 1920. április 11-én az újjászervezett magyar királyi 5. gyalogezred, ezt követően tartották a díszfelvonulást és a csapatszemlét.

Az akkor már államfő Horthy Miklós 1921. február 21-én nevezte ki gyalogsági tábornokká (1921. február 1-jétől visszamenőleges ranggal). A Vitézi Rendbe az 1921. augusztus 20-i avatás során első között került be.

IV. Károly „királypuccsa” idején – 1921 októberében – nem akart szembefordulni a volt uralkodóval, kérte a felmentését, hatáskörét nem gyakorolta. Horthy Miklós megbízta Nagy Pál gyalogsági tábornokot a VII. csoportfőnöki teendők ellátásával, aki később utódja lett. Willerdinget hivatalosan csak 1922 januárjában mentették fel.

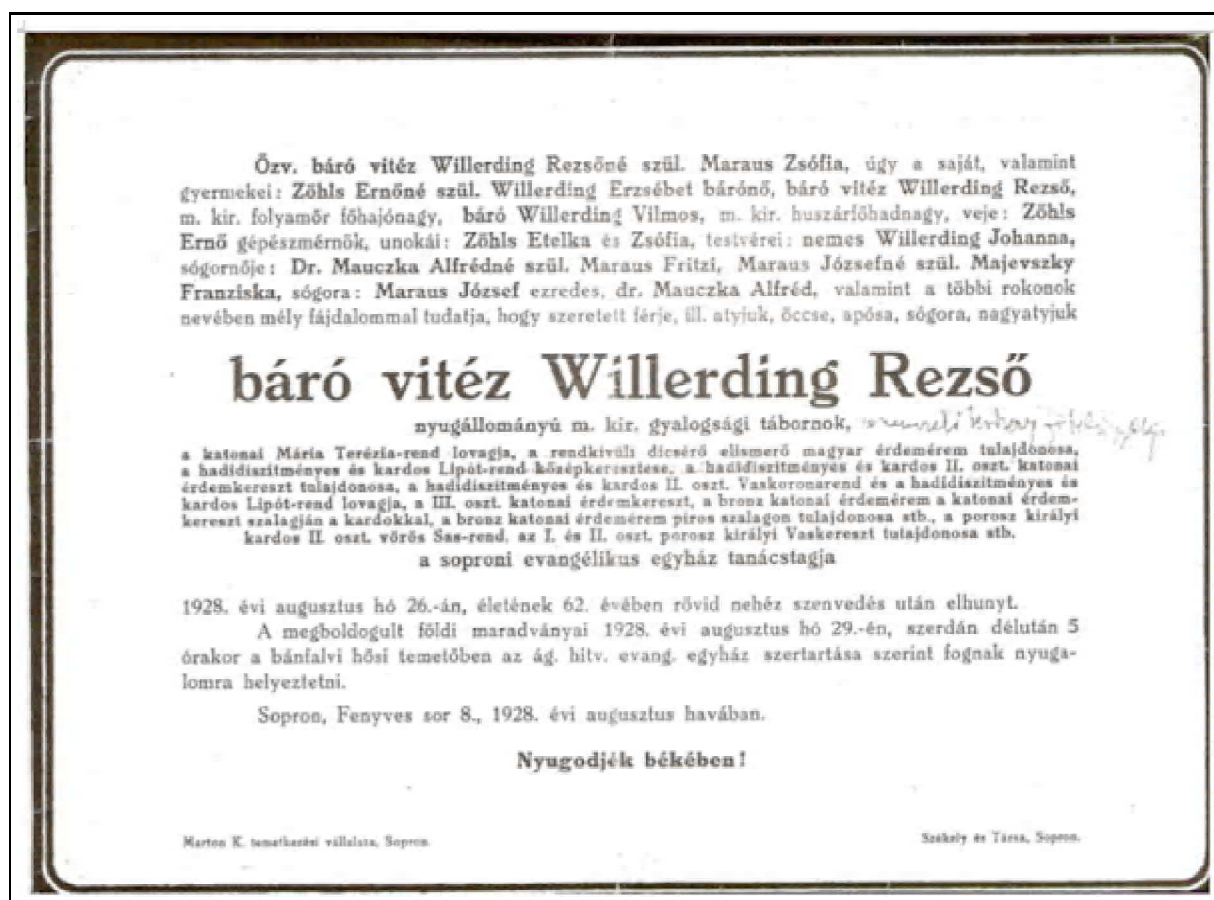
1922. február 1-jén került nyugállományba, ettől az időtől újra Sopronban élt. A városban töltött nyugdíjas éveinek időszakában beilleszkedett a város társadalmába, elvállalta az evangélikus egyháznál a tanácstag – presbiteri – tisztet, valamint a Sopron vármegyei-városi leventék díszelnökségét. Kezdeményezője volt, hogy az I. világháború hősi halottainak emléktáblákat állítsanak. Részt vett katonai megemlékezések szervezésében, az árvák, rokkantak segítésében.

Részt vett a polichnai csata 10 éves évfordulójára rendezett megemlékezés szervezésében. A bánfalvi hősi temetőben lezajlott koszorúzáson is szerepet vállalt. A katonai szervezetek nyugdíjas részlegeiben nem vállalt feladatot, de 1927 augusztusában József Ágost főherceg tábornagy soproni látogatása során tisztelgett egykori parancsnokánál, [458](#)vele együtt helyezett el koszorút a császári és királyi 9. Nádasy huszárok emlékművénel. Egy közös városi séta során idézték fel a múltat, ahol velük volt Szepessy (Bugsch) Aladár altábornagy is.

Nyugdíjas éveiben – elmondások szerint – a ház körül kertészkedett, fát ültetett, rózsát metszett, szerette a növényeket. Fiai szintén katonai pályán helyezkedtek el. Rezső fia (Bécs, 1899. ápr. 16. – 1978. okt. 17.) a fiumei tengerészti iskolán végzett, majd a dunai folyami flottilla tisztjeként teljesített szolgálatot. Vilmos fia (Olmütz, 1902. márc. 21. – Torontó, 1967. márc. 23.) a Ludovika Akadémia után huszártisztként a magyar királyi 3. huszárezred állományába került Sopronba. Lánya, Erzsébet (Bécs, 1897. jún. 24. – Sopron, 1969. ápr. 10.) Sopronban 1925. okt. 21-én feleségül ment

Zöhls Ernő gépészmérnökhöz.

Willerding Rezső 1928. augusztus 26-án halt meg. Temetése augusztus 29-én katonai tiszteletadás mellett történt.

A család által kiadott gyászjelentés

A temetésen Horthy Miklós Kormányzó, a katonai Mária Terézia Rend Kancellárja, a Kormányzó Katonai Irodája, a Hadügyminisztérium, valamint József Ágost főherceg is koszorút küldött. A résztvevő katonai alakulatokat – a huszárezred egy századát és az 5. gyalogezred egy zászlóalját – vitéz Kováts Aladár tábornok, a 3. vegyes dandár parancsnoka vezényelte. Jánky Kocsárd lovassági tábornok, a katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztese képviselte a Hadügyminisztériumot, a katonai Mária Terézia Rend magyarországi lovagjait. A temetésen részt vett a Győrben letelepedett barát, Klempa [459](#)Kálmán tábornok, a katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztese, a soproni nyugállományú tábornoki, ezredesi kar, tényleges tisztek, soproni polgárok, volt katonái, Sopron vármegye főispánja, Simon Elemér és alispánja, Géway-Wolf Lajos. A levonták külön díszszázadot alakítottak ki az elnöküktől való búcsúzásra.

A temetési szertartást Ziermann Lajos evangélikus lelkész, kormány-főtanácsos celebrálta. A sírnál Szepessy (Bugsch) Aladár altábornagy mondott búcsúbeszédet. Idézte Krasznik, Polichna, a Kárpátok, Volhinia, Doberdó csatamezőit, a győztes hadvezér szerepét, aki a háborús, nehéz időkben irányított és kötelességgel szolgálta hazáját.

Az eltelt hosszú évtizedek alatt a sír megrongálódott. Unokái, a Kanadában élő Péter, István, Rudolf és a Budapesten lakó Katalin és Judit 2007-ben rendeztették, felújították.

A sírra táblát helyeztek el, melynek szövege:

„Nagyapánk hazánk honszeretetének
szolgálatában tett példamutató
érdemeinek tiszteletére
a sírt rendbe hozatták unokái
Péter, István, Rudi, Kati és Jutka

Anno 2007”

Willerding Rezső gyalogsági tábornok élete, munkássága városunk hadtörténeti hagyományainak kicsi, de fontos része. Sopron város lakóin a sor, hogy emlékét megőrizzék.

Willerding Rezső gyalogsági tábornok kitiüntetései:

Katonai Mária Terézia Rend lovagkereszt

Lipót Rend középkereszt hadi ékítménnyel, kardokkal

II. osztályú Vaskorona Rend hadi ékítménnyel, kardokkal

II. osztályú katonai Érdemkereszt hadi ékítménnyel, kardokkal

Lipót Rend lovagkereszt hadi ékítménnyel, kardokkal

III. osztályú katonai Érdemkereszt

Bronz katonai érdemérem a katonai érdemkereszt szalagján kardokkal

Bronz katonai érdemérem piros szalagon

Katonai Jubileumi kereszt

Katonai Jubileumi bronzérem

Porosz királyi Vörös Sasrend II. osztálya kardokkal

I. osztályú német (porosz) Vaskereszt

II. osztályú német (porosz) Vaskereszt

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni Könyvespolc

460 **Soproni Könyvespolc**

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni Könyvespolc / Grynaeus András: Gömöri János (szerk.) Az erdő és a fa régészete és néprajza

Grynaeus András: Gömöri János (szerk.) Az erdő és a fa régészete és néprajza

Sopron, 2007.

2005 májusában rendhagyó konferencia színhelye volt Sopron. Régészek és régészekkel együttműködő szakemberek arra tettek kísérletet, hogy az erdőről és fáról szerzett ismereteiket összegezzék. 2007 végén jelent meg a konferencia anyagát közreadó vastkos kötet Gömöri János szerkesztésében.

Ha a Kedves Olvasó egy szokványos konferencia-kötetetre számít, akkor csalódnia kell. Ugyanis a megjelent mű ennél több is, és kevesebb is. Több, mert a szerzők zöme túllépett a konferenciái előadás anyagának, „szerkesztett változat” képében történő publikálásán, és tartalmasabbat, magvasabbat kívánt adni. Egyes esetekben akár egyetemi tankönyv-fejezet formájában is. Ennek oka érthető: egyik oldalról a korlátozott publikációs lehetőségek, melyek éppen az összefoglaló művek készítését akadályozzák, másik oldalról meg az ezek iránti komoly igények rendszeres megfogalmazása.

Ismét a hazai publikációs gyakorlat sajátosságainak eredménye egyes szerzők önisméltése: a török-kori Tisza-hidakról már olvashattuk a tanulmányt a *Műemlékvédelem* hasábjain, a barcsi bődönhajó annak idején jelentős szenzációnak számított, így publikációs lehetőséget is kapott a feltáró régész a *Somogy Megyei Múzeumok Közleményei*-ben. Sajnos ezek az írások nem tesznek hozzá semmi újat a korábbiakhoz, csak ismétlik azokat. Ismerve viszont az átlagolvasó tájékozódási szokásait és szakirodalom-ismeretét, indokoltnak is tekinthetjük ezt a lépést... Illetve egyetérthetünk Magyar Kálmán soraival: „megkísérlem ráirányítani... a szakemberek figyelmét”. Ami a barcsi hajómaradvány esetében a nyitott kapuk döngetésének klasszikus esetét jelenti, mert időközben kéttucatnyi hasonló bődönhajót tártak fel a szakemberek a kötet egy másik szerzőjének (Tóth János Attila) irányításával – a '70-es évekénél jobb és modernebb körülmények és tudományos háttérlehetőségek mellett.

A tanulmányok téma szempontjából is igen vegyesek. Jó pár egy-egy korszak „erdőgazdálkodását”, azaz az adott kor emberének és környezetének kapcsolatát próbálja rekonstruálni. Így T. Dobosi Viola a felsőpaleolitikumét, Jerem Erzsébet a vaskorét, Sz. Jónás Ilona pedig a középkorét. Mások leszűkítették témájukat egy helyre és korszakra, így Medzihradsky Zsófia és T. Bíró Katalin közös tanulmánya a Balaton térségének holocén kori állapotát írja le.

Több szerző az általa kutatott terület általános ismertetésére vállalkozott (főleg ezen részek sikeredtek egyetemi jegyzetszerűre...). Így Morgós András részletekbe menően és más kutatókkal polemizálva ismerteti a dendrokronológiai kutatás lényegét és magyarországi helyzetét. Tóth János Attila a régészeti korok hajóépítési szokásait, Fehér Sándor a Soproni Múzeum leletei ürügyén a fafajmeghatározás mikéntjét tárja elénk. Rudner Edina ugyanezt teszi a faszénmaradványokkal, Morgós András másik tanulmánya pedig a fakonzerválás problematikájával. De ide sorolható Varga [461](#)Tamás értékes tanulmánya is, mely révén a Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Karán őrzött Erdészeti, Faipari és Földmérés-történeti Gyűjteménnyel ismerkedhet meg az olvasó.

Természetesen van néhány olyan tanulmány is a kötetben, amely egy-egy lezárult kutatás friss eredményét mutatja be, ahogy ezt általában teszi egy szokványos konferenciakötet. Így Kern Zoltán a Déli-Bakony és a Balaton-felvidék területén végzett évgyűrűvizsgálatokról számol be. Dávid Szilvia (a Kern Zoltán segítségével végzett) kelet-bakonyi és gerescei hasonló kutatásait és ezek tanulságait ismerteti. E tanulmány külön érdeme, hogy a szerző PhD dolgozatának eredményeit tárja a szakma elé. Gömöri János tanulmánya a soproni faleletekről szintén hiánypótló. Sokan tudtak eddig e leletekről, de érdemi publikációjuk, összefoglalójuk mindeddig váratott magára.

Több tanulmány az újkor időszakából merítette témáját, így szerzői a néprajztudomány eszköztárát alkalmazták kutatásaik során. Témáik szerteágazóak és a kötetben publikáló régészekről (vagy régészekkel együttműködő szakemberekről) eltérően általában erősen leszűkítették, konkretizáltabbak:

Petercsák Tivadar az Északi-középhegység erdei foglalkozásait vette számba, míg Varga Éva Teréz a bakonyi faeszközkészítők anyagválasztását elemezte. Csiszár Attila a Sopron megyei Nagyerdő ládakészítő központját mutatja be, Ozsváth Gábor pedig a 19–21. századi Háromszékre kalauzolja el az olvasót. Szulovszky János nem térben szűkítette le kutatásának témáját, a faipari mesterségeket, hanem időben, és egyetlen esztendő, az 1892-es év forrásait használta. Az időpontválasztásnak természetesen megvan az oka, de ez maradjon a tanulmány titka!

A kötet és magvas tanulmányai felhívják a figyelmet arra, hogy a fától lehet látni az erdőt, és sok kutató dolgozik csendben egy-egy részterületen. Ők, illetve közülük majd kéttucatnyian most szóhoz juthattak. Köszönet érte, és csak remélni lehet, hogy alkalom adtán a többiekre is sor kerül majd...

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni Könyvespolc / Andrassy Péter: Gombocz Endre: A magyar botanika története. Budapest, 1936., reprint Sopron, 2008.

462 Andrassy Péter: Gombocz Endre: A magyar botanika története. Budapest, 1936., reprint Sopron, 2008.

A kiadó intézmény, a Berzsényi Dániel Evangélikus (Líceum) Gimnázium, Kollégium és Szakképző Iskola, amely 2007. őszén ünnepelte fennállásának 450. (!) tanévét, a szép jubileumhoz kapcsolódóan jelentette meg volt növendékének, Gombocz Endrének (1882–1945), az Akadémiai Kiadó által 1936-ben kiadott munkáját. A reprint kiadás tartalmazza a líceum nyugdíjas szaktanácsadó tanárának, Andrassy Péternek: „Emlékezés Gombocz Endrére” című tanulmányát is (KITAIBELIA, VI. évf. 1. szám – Debrecen, 2001.) A tanulmányból az olvasó megtudhatja, hogy Gombocz Endre 1928-tól haláláig volt főszerkesztője a Természettudományi Közlönynek (ma Élővilág) és szerkesztőbizottsági tagja a folyóirat indulásakor, 1937-ben.

Mi a magyarázata a több mint hetven évvel ezelőtt írt tudománytörténeti könyv megjelentetésének? Elsősorban az, hogy ehhez hasonló, a hazai botanika történetének egészét átfogó munka napjainkig nem született. Olvasási kedvet ébresztőként idézzük fel Jávorka Sándor Kossuth-díjas botanikus (1883–1961) véleményét: „Az évtizedeken át gondosan összegyűjtött adatokat a szerző ebben a munkájában olyan szerencsés kultúrtörténeti forrásmunkává forrasztotta össze [...] olyan eleven, lendületes stílusban tárja az eseményeket, a szereplők jellemrajzát olvasói elé, hogy munkáját szinte a ma divatos regényszerű életrajzok módjára élvezheti még a laikus olvasó is. Kétségen felül áll, hogy Gombocz Endre munkájával a világirodalomban is párját ritkító kultúrtörténeti könyvet nyertünk.”

Érthető tehát, hogy a botanikával kapcsolatba kerülők évtizedeken át meghatározó forrásként használták, keresték. Többnyire sikertelenül, hiszen a kis példányszámban készült könyvből kevés élte túl a második világháborút, ezért csak a legnagyobb könyvtárakban volt megtalálható. Jellemző, hogy az antikváriumokban ritkán előforduló példányokért 20–30 000 forintot is fizettek.

A magyar botanika története 636 oldalon, hét nagy fejezetből áll: I. A magyar flóra; II. Növényismeret a XVI. századig; III. A Linné előtti idők; IV. Linné és kora; V. A természetes rendszerezés kora; VI. Flórakutatás növényföldrajzi gondolatok és az új fajfogalom jegyében; VII. A florisztika és történeti növényföldrajz kora. A kötetet pontos névmutató zárja.

A reprint a soproni Hillebrand Nyomda Kft. gondos munkájával készült, esztétikus kötésben.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni Könyvespolc / Kovács József László: Dominkovits

Péter: Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai.

**463 Kovács József László: Dominkovits Péter: Egy gazdag városvezető,
Lackner Kristóf polgármester javai.
(Végrendeletek, hagyatéki- és vagyoneleltárak, osztályok, 1591–1632)
Sopron, 2007.**

Dominkovits Péter fontos új könyve, Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai (Végrendeletek, hagyatéki- és vagyoneleltárak, osztályok 1591–1632) / Besitztümer eines reichen Stadtleiters, des Bürgermeisters Christoph Lackner (Testamente, Verlassenschaft- und Nachlassinventare, Vermögensteilungen 1591–1632) címmel Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára kiadásában, Sopron Megyei Jogú Város Monográfiája Munkabizottsága és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg. A szerző és a kiadásban közreműködő munkatársak a kétnyelvű forráskiadvány közzétételével kiváló és alapos szakkönyvet adtak a kutatók és a helytörténet soproni barátai kezébe.

Az *alapos* és a *fontos* jelzőt gyakran és könnyen ítélik oda egyes recenziókban szinte udvariasságból, stílusfordulatként különböző helytörténeti könyvek szerzőinek. Jogos és indokolt viszont az elismerés ezekkel a jelzőkkel együtt Dominkovits Péter könyve kapcsán. Tudjuk, hogy a Lackner-szakirodalom jelentős mennyiségű volt eddig is. Ez a forráskiadvány azonban olyan különösen alapos és szükséges mű, melynek a bevezetése és a szövegkiadása újabb távlatokat nyit a modern soproni helytörténet számára.

A szerző Lackner Kristóf polgármester javairól magyar és német előszóval és bevezetéssel megírt munkája az „Egy kis historiográfia” című fejezettel kezdődik, amelyben a szerző az eddigi Lackner-irodalom csaknem hiánytalan értékelését adja. A továbbiakban az okmányok korrekt és gondos közlésével pontosan felméri és összegzi a Lackner család két nemzedékének vagyoni gyarapodását. Kiemeli, hogy „Lackner ingó- és ingatlan vagyonáról a meglévő hiányosságok ellenére is – az eddig hangsúlyozott legérzékenyebb pont: a könyvtárat már nem inventálták – plasztikus kép rajzolódik ki a halála után felvett vagyoneleltárakból.” (Bevezetés, 17. o.) Valóban: ha Lackner könyvtáráról nem is, annál többet tudunk meg a közölt dokumentumokból a család polgári életformájáról. Az inventáriumokból a szövegkiadásnak köszönhetően alapos betekintést nyerhetünk a Lackner-ház életébe. Egyebek mellett Lackner első felesége, Gürtner Orsolya végrendeletének néhány beszédes tételére utalhatunk (70–85. o.). A *Leibs Klaidler* (ruházat) rovatban található 10. tétel különösen érdekes: „*Ein schwarz genewäsener mantl pro 34 Rthl.*” Ez a meglehetősen magas összegre értékelt ruhadarab talán genovai(?) eredetet vagy divatút jelenthet. A 16. tételnél két drága női kalap megjelölését olvashatjuk: „*In einer Gstadel ein gestickhter frauen huet. Item ein biberhärener huet.*” Az említett kalapok egyike tehát hímzett, a másik pedig hódprémes volt. Ezekben az években főleg főúri asszonyok hordtak kalapot, ahogy ezt Péter [464](#)Katalin Esterházy Miklós első feleségéről írja. De Gürtner Orsolya ruhatárából ez a kalapféleség sem hiányzott! Meglehetősen gazdag volt a Lackner család ezüstedény (*Silbergeschmeid*) készlete. Volt ezek sorában egy gömbökön álló aranyozott ezüst serleg: „*D. Ein silber vergulfter Hochbecher mit knorn*” amit eredetileg *Hofbecher*-nek jegyzett le az összeíró. 'E' betűjellel jelenik meg a jegyzékben egy aranyozott ezüst asztali serleg fedéllel. tetején alma formájú dísszel: „*Ein silber vergulftes tischbecherl mit einem teckhl vnd hohen cronat apffl*” Az I betűvel jelölt tétel pedig leginkább a manierista asztali edényekre emlékeztet: „*Ein musceatnus mit silber eingefast vnd verguldt. Wigt zusambt 25 ~lot.*” Az ezüst keretes aranyozott kagyló (*musceatnus* / *Muschel*) felel meg leginkább a kuriózumok felé hajló asztali dísz tárgyaknak (75. o.). A pontosan adatolt tételek nyomán hitelesen kirajzolódik Lackner polgármester környezete, és az abban élő személyekhez fűződő kapcsolatrendszere. „*Der Martl zehen der Stockingerin zehen der Eislerin*

zehen” tallért hagy az 1629-ben megfogalmazott ún. első végrendelet. *Martl*-ból csak az 1631-es végrendeletben válik „*mein liebe haußfraw Marta*” (v. ö. a bemutatott forráskiadvány 6. és 8. tételét).

Megkérdézhajtuk azt is persze, hogy nem készült-e egy külön könyvtárjegyzék, ami nem maradt ránk? A Lackner-művek „faggatásával” azok forráshasználatát ellenőrizve kaphatunk újabb ismereteket a könyvek használatáról – arról, hogy valóban milyen műveket forgathatott Lackner Kristóf egy-egy könyve megfogalmazásakor. Erre korábban magam is tettem kísérletet. Egy fiatal kutató, Juhász János tanulmánya is adhat továbbvezető gondolatokat. Ezt a dolgozatot, amelyben a *Coronae Hungariae emblematica descriptio* forrásait kívánta feltárni, egy miskolci egyetemi gyűjteménynek a Reneszánsz év témakörében megjelenő kötete számára írta meg Juhász. A bibliai hivatkozások természetesen visszakereshetők. De meglehetősen pontossággal megtalálta a kutató a Lacknertől említett Cicero, Ovidius, Plautus, Plinius, Vergilius és más klasszikus auctoroktól vett idézetek filológiai forrásait is. Az említett bibliai helyek az egyes emblémák kapcsán így összeállíthatók, sőt még a neolatin emblematikus összefüggések is követhetők. Faut Márk gazdag könyvgyűjteményéből kölcsönözött Lackner Pierio Valeriano gyűjteményét, a többször idézett Valerius Maximus könyvét is, a *Hieroglyphica* valamelyik kiadását. (Erre a *Lackner Kristóf és kora* második kiadásában újra utaltam magam is.)

A kötetben közölt forrásokból az is jól követhető, hogy Lackner Kristóf valóban jelentős vagyont hagyományozott nemes célokra. Az összeg kamataival több területen is évszázadokon át lehetővé tette Sopron városa lakóinak jelentékeny támogatását. Elősegítette a 17. században a török fogságba került soproniak és más városok fiainak kiváltását a rabságból. Emellett támogatta szegény és tisztességes polgárlányok házasságkötését. Ösztöndíjakkal segítette és szabályozta a szegény, tehetséges soproni fiatalok külföldi egyetemi tanulmányait „*Ein thail zu erbauung des burger spitall, vnd darin erhaltenen armen leitten, der ander be dem erbfeindt gefangenen Ödenburgern, so verhanden. In widerigen zu aussteuerung armer wa sen, so burgers töchter, vnd sich ehrlich verhalten. Der dritte auch armen burgers kindern so den studiis auf uniuersiteten wurden nuzbarlich vnd fleißig obligen*”.³²⁸⁽³²⁸⁾ Lackner Kristóf végrendeletének 465 tanulmányi célokra hagyott összege tökéletes, igazi támasz volt, mert a tanulmányokat támogató hagyatéki rész még 1901 végén is 13 167 korona összeget képviselt.³²⁹⁽³²⁹⁾

Maga Lackner Kristóf grazi és olaszországi tanulmányait még csak főnemesi ifjak, Wolfgang Saurau fiai és Wagen úr gyermeke magántanáraként végezhetette, úgy, hogy a preceptor szerepét is vállalta. Saját példája alakíthatta ki benne azt az igényt, hogy segítse a végrendeletében leírt javaiból az egyetem végzésére törekvő fiatalok tanulmányait. Így tanult a következő nemzedék is. Artner Vilmos az 1620-as évek elején még csak a családja vagyonából tanulhatott a boroszlói gimnáziumban, majd a tübingeni egyetemen. A tübingeni jogi tanulmányairól új forrásközlés jelent meg, amely Artner négy Tübingenben megjelent vitairatáról tudósít.³³⁰⁽³³⁰⁾ Ezek közül eddig két munkát nem ismertünk. Artner ezekkel a vitairataival készült fel későbbi soproni városvezetői szerepére. Természetesen ő még nem kaphatott ösztöndíjat a Lackner-végrendelet egyetemi tanulmányokat támogató alapjából. Artner viszont elősegítette Lackner Kristóf Tübingenben kiadott könyveinek megjelenését. Emellett közvetítette Lackner leveleit professzorához, Besoldushoz.

Lackner végrendelete 1631 után lépett életbe. Két Lackner-ösztöndíjast is meg- említhetünk, akiken már segített az alapítvány tanulmányaik végzésekor. Ezek egyike Georg Gradt (Házi 5640) volt, majd Johann Andreas Preining (Házi 1629).³³¹⁽³³¹⁾ Tanulmányaik után hazatérve mindketten előkelő városi tisztségeket töltöttek be. Gradt, aki már 1633-ban kapott támogatást, amikor Erfurtban tanult, 1654-től 1657-ig, majd 1662-től 1663-ig városbíró, 1664–1667 között pedig polgármester volt Sopronban. Az idősebb Johann Andreas Preining soproni jegyző vásárolt egy Carion világrónikát 1619-ben. A könyvben a magyar vonatkozásokat marginális jegyzeteivel kísérte.³³²⁽³³²⁾ Fia, az ifjabb Preining (Házi

1630), aki két éven át 400 forint stipendiumot kapott strassburgi tanulmányaihoz, 1653-ban és 1661-ben belső tanácsos lett. Egy további soproni fiatal: Georg Preisegger ugyancsak Tübingenben tanult soproni támogatással (Házi 1651). Szonettet is írt Zrínyi Miklós emlékére a Wittnyédy-féle *Honor postumus* emlékfüzetbe. Az ösztöndíjasok névsorát teljessé kellene tenni!

A forráskiadvány szövegei közzétételével Dominkovits Péter számos fontos tényre hívta fel a figyelmet. Joggal állapítja meg bevezető tanulmányában: „... azt sem szabad elfeledni, hogy a nagyon jó képességekkel rendelkező Lackner-kortárs városi politikai elit társadalomtörténeti kutatása még a jövő feladata, így Lackner politikai környezete, beágyazottsága csak egy ilyen elemzés után érthető” (17. o.). Ezt a jogos igényt a szerző egy további gondolattal, feladatmegjelöléssel egészíti ki. „Hasonlóképpen tanulságos lenne (a város oktatás-, társadalom és hiteléletéhez is fontos adalékul szolgálna) a fennmaradt gazdag számadási anyag alapján, legalább a 17. századra, a Lackner alapítványokat igénybevevők, leginkább az alapítvány révén iskolázásukhoz támogatást nyertek adattárának elkészítése.” (20–21. o.). Ezért indokoltan javasolja egy szisztematikus adatbázis létrehozását a Városi Levéltár és a Soproni Evangélikus [466](#)Levéltár anyagának összevetésével. Gondolatát azzal egészítem ki, hogy a budapesti Evangélikus Országos Levéltár anyagát is bele kellene vonni ebbe a vizsgálatba. Számos fontos forrás került oda abból az anyagból, melyet Literáti Nemes Sámuel rabolt el 1841-ben Sopronból. Ehhez a kutatáshoz jó nyomtatott mutatók is állnak a kutatók rendelkezésére. Ilyen az 1910-es évekből Gobi Imre elenchusa, majd az ezt folytató Börcsök Enikő-féle kiegészítő kötet. Egy szisztematikus adatbázis tehát a későbbi komparatív kutatást támaszthatja alá.

Dominkovits javaslatával egyetértve fontos lenne követni, hogy hol kértek és kaptak helyet az egykori Lackner-ösztöndíjasok a város különböző testületeiben. A Lackner-kortársakat, majd a nemzedékeken át a helyükre lépő városi elitet valóban érdemes lenne egy szisztematikus adattár segítségével felmérni – így fontos összefüggések sora világosodna meg. Ez jelenleg még csak javasolt terv, melyet azonban meg kellene valósítani! Szükséges lenne tehát, hogy rendelkezésünkre álljon a soproni polgármesterek, városbírók szisztematikus névjegyzéke![333\(333\)](#) Mintaszerű példát találunk egy ilyen összehasonlító adattárra 1605-re vonatkozóan Dominkovits Péter másik, a közelmúltban (Budapest, 2006.) megjelent kötetében, amely az „*Egy nemzetek lévén...*” A *Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején* címet viseli. Itt elsősorban az „Adattár az 1605. év vármegyei, városi tisztviselői karok kutatásához” fejezetre utalok. A könyv függelékében együtt vizsgálhatjuk mindazokat a személyiségeket, akik az 1604/5-ös hadi küzdelmek során vezetői feladatokat láttak el Nyugat-Magyarországon. Igaza van Dominkovitsnak abban is, hogy „e dokumentumok egy városon belüli, illetve más, nagyságrendileg, jogállásban és funkcionálisan eltérő városok (pl. csupán a régióban Bécs, Bécsújhely, Ruszt, Győr, Szombathely) elitcsoportjaival történő komparatív társadalomtörténeti vizsgálatot is segítenek” (Előszó, 5. o.).

Könyve *Kitekintés* fejezetében megemlíti a szerző Lackner Kristóf kéziratban fennmaradt leveleskönyvét, melynek kiadásán dolgozom. A nagy értékű kézirat kiadásra előkészítése *János István* irodalomtörténész segítségével a befejezéshez közeledik. Ennek néhány kisebb részletét már korábban többen: Németh Sámuel, Grill Tibor és mások már közzétették, a teljes szöveg kiadása azonban újabb összefüggések tisztázásában segíthet. Örömmel vettem kézbe a minap Lackner Kristóf önéletírásának sajtó alá rendezését Tóth Gergely értő szövegkiadásában.[334\(334\)](#) A kiadott Lackner munkák sora a közelmúltban még egy újabb szövegkiadással gazdagodott. P. Szabó Béla két nyelven közzétette Lackner grazi vizsgálata, a *De usucapionibus...* szövegét a Molnár Imre jogászprofesszort köszöntő kötetben: *Lackner Kristóf első nyomtatott jogi munkája* címmel.[335\(335\)](#)

Dominkovits Péter kutatói munkássága a Lackner-források gyűjteményével egy igényes és sokrétű kézikönyvvel gazdagodott. A szinte az egész Nyugat-Dunántúl történetének számos kérdését feldolgozó szerző[336\(336\)](#) új sikerét köszönhetjük e könyvben. Szemléletének jellemző alapvonása, hogy mindenkor

összefüggéseket keresve 467 kutat. Erről tanúskodik az „*Egy nemzetek lévén*” című, fentebb hivatkozott Bocskai-könyve is. Új Lackner könyve számos feladatot ad mindnyájunk számára. Szemlélete arra figyelmeztet, hogy keresnünk kell az összefüggéseket, hogy ezek alapján jobban láthassuk a századok szellemét és kapcsolatrendszerét. Ezért is köszöntjük elismeréssel a valóban gondolatindító, új, értékes munkát!

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni Könyvespolc / Kubinszky Mihály: Tóth Sándor: Soproni vasutas képeskönyv 1937–1987. Válogatás Finta Béla fotóiból. Közlekedés Sopron vármegyében II. Sopron, 2008.

Kubinszky Mihály: Tóth Sándor: Soproni vasutas képeskönyv 1937–1987. Válogatás Finta Béla fotóiból. Közlekedés Sopron vármegyében II. Sopron, 2008.

A soproni helytörténetírás ismert és köztiszteletben álló személyisége, Tóth Sándor, dokumentatív erejű kötettel gazdagította városunk 20. századi kultúrtörténetének irodalmát. A kötet a „Közlekedés Sopron vármegyében” c. sorozat második darabjaként, a Szép Sopronunk Kiadó Kft. gondozásában jelent meg.

Mi idősebbek még jól emlékszünk Finta Bélára, aki a város minden fotós rendezvényén, professzionista színvonalra növekedett amatőr fényképezésként a legkülönfélébb témájú képeivel volt jelen. Leggyakoribb témái a város építészeti és művészeti alkotásai, lakóinak életéből meglátott és rögzített pillanatsfelvételek, jeles eseményekre emlékeztető motívumok voltak. A hatalmas életműből mindössze egy részt, mégis igen fontosat jelentettek azok a felvételek, melyek Finta Béla vasutas hivatásához kötődtek. Évről-évre, eseményről-történésre kamerával a kezében nyomon kísérte a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút életét. Embereket, alkalmazottakat és utasokat egyaránt, megmozdulásaikat, életüket, a vasút vonalait, építésüket, vonataikat, járműveiket, háborús rongálásukat és újjáépítésüket egyaránt. Precíz regisztrációjával a képek felvételi dátuma ismert maradt, Tóth Sándor elmélyült történeti ismereteivel összeolvasztva a fényképek tárgya pontosan azonosítható és magyarázható.

Finta Béla 1910. január 10-én született Sopronban. A Halász utcai polgári iskola elvégzését követően – a gazdasági világválság miatt nehéz időkben – került a GySEV-hez. Ezért több vizsga sikeres letétele mellett is 1938-ig tartott, amíg szüntelen jól végzett munkáját követően véglegesítették. Az 1940-es években Sopron állomáson felvigyázóként teljesített szolgálatot, majd 1947-től az igazgatóság forgalmi osztályára került. 1951-ben kinevezett főintézőként rövid ideig Kapuváron volt állomásfőnök. De még abban az évben visszakerült a soproni igazgatóságra, ahol különböző beosztásokban dolgozott. 1971 januárjában, 61 éves korában, nyugdíjba vonult. Életének hátralevő több mint két évtizedében a korábbiaknál is inkább maradt ideje a fényképezésre, s a most megjelent kötet tanúsága szerint élt is ezzel a lehetőséggel. A kétszer is megözvegyült Finta Béla 1994. december 16-án hunyt el Sopronban.

A kötet szerzője, Tóth Sándor – a Finta Béla vasutas-fotóiból válogatott képek bemutatója – közlekedési mérnökként évekig hivatásszerűen foglalkozott a GySEV történetével, 468 több könyv és hézagpótló tanulmány szerzője. Szerencsésnek mondható, hogy Finta Béla hagyatékából a vasúthoz kötődő felvételek negatívjait Tóth Sándor megvásárolta. (A várostörténeti képeket ugyanakkor a Soproni Városszépítő Egyesület vette meg.) Ez az anyag tárul most a Bognár Béla és Göncz József szerkesztésében és kiadásában Sopron történetéről eddig megjelent képeskönyvek sorában tizedikként az olvasó kezébe. Műfajában eltér az eddiektől, mert dokumentatív ereje mellett – a képek válogatásában ezzel ügyesen összesímítva – művészi képek is mutatkoznak. Csak egyetlen motívumra utalnék ezzel kapcsolatban: a kötet első oldalain a hatalmas hengergőzzel és kéményből kiáradó füsttel induló

mozdonyok nyolc egymást követő képére. Ezután a vonatok, motorkocsik (melyek bevezetésében a GySEV köztudottan éllovas volt hazánkban), a legújabb villamos-mozdonyok érkezéséig, az épületek, jelzők, távirászkok, műhelymunkák és épületalakítások, Széchenyi ünnepségek, május elsejei felvonulások és vonalbeszüntetések szomorú ünnepségeinek képei sorakoznak. Végül ismét egy művészi ihletettséggű kép – a virágzó fa tövében induló motorvonati – zárja a szinte hiánytalan áttekintést a GySEV 1935 és 1990 közötti időszakáról.

A munka értékét növeli, hogy ebből a korból hiányoznak a hazai vasútvonalaknak illetve vasúti gócpontoknak ilyen jellegű feldolgozásai. A kötetben feltárt évtizedek időhatárai ugyanis szinte egybeesnek a vasút területén akkor előírt fényképezési tilalommal – ami Finta Bélát beosztásai révén nem érintette.

A méltató előszót dr. Józán Tibor nyugalmazott GySEV vasútigazgató írta.

A fotós Finta Béla anyagát megvásárló, feldolgozó, kommentáló és az olvasó elé táró Tóth Sándort a most megjelent könyvért minden soproni részéről köszönet illeti.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni Könyvespolc / Szakály Sándor: Botlik József: Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921. Vasszilvágy, 2008.

Szakály Sándor: Botlik József: Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921. Vasszilvágy, 2008.

Botlik József elkötelezett kutató. Természetesen ez a rövid vélemény számos történészre vonatkoztatható és ebben ez értelemben Botlik József nem egyedül érdemelne ki ezt a jelzőt. Ha azonban azt mellé teszem, hogy a határon túlra került magyarság, illetve az elcsatolt területek történetének elkötelezett kutatója, akkor már kevesebb kollegáról lenne ez elmondható.

Egykoron újságíróként, majd később kutatóként, egyetemi oktatóként is legfontosabb feladatának tekintette, hogy ezen területek történetével foglalkozzon. Különösen igaz ez Kárpátalja, illetve a Délvidék esetében. Most viszont egy olyan, a trianoni békediktátum által elcsatolt terület – Nyugat-Magyarország, az osztrákok számára immáron évtizedek óta Burgenland – 1918 és 1921 közötti történetéről készítette el kötetét, amelynek a vizsgálatára, bemutatására a magyar történelmi kutatás kevesebb időt és energiát fordított. Természetesen felelőtlenség lenne azt állítani, hogy ezzel a kérdéssel nem foglalkoztak ez idáig. Ha valaki csak a Vasi Szemle, illetve a Soproni Szemle [469](#)különböző évfolyamainak a számaival veszi a kezébe és nézi át azokat, nem kevés olyan írással találkozunk, amelyek elkészülte jelentősen segíthette Botlik József munkáját.

Botlik úgy vélt(het)e – magam legalábbis így gondolom –, hogy szükséges teljes és széleskörű áttekintést adni mindarról, ami 1918 és 1921 között Nyugat-Magyarország esetében történt és megkeresni, bemutatni azokat az okokat, amelyek a terület elcsatolásához vezettek. Ahogy mondani szoktuk volt: „még Ausztriának is jutott a feldarabolt Magyarországból”. S hogy miért? Botlik szerint a dolog egyértelmű: Ausztriát így kompenzálták a délszláv államnak (Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, majd Jugoszláv Királyság), illetve az Olaszországnak juttatott területekért a győztes antanthatalmak.

Ismeretes, hogy az Ausztriához csatolt területek esetében merül(t) fel a legritkábban a „revíziós igény”. A legtöbben úgy vélték – és vélik ma is –, hogy az ún. etnikai elv ottani alkalmazása végül is elfogadható. Botlik ezzel szemben úgy ítéli meg, hogy nem az etnikai elvet alkalmazták az Ausztriának juttatott területek esetében a győztesek: ott nem „osztrákok”, hanem „németek” éltek jelentős számban, és a többségük, illetve ugyanezen területek horvát nemzetiségű lakói inkább magyar állampolgárok

maradtak volna.

Miként zajlottak a diplomáciai küzdelmek, milyen fegyveres összetűzésekre került sor, hogy jött létre az ún. Lajta bánság? Milyen volt a hivatalos Magyarország politikája e kérdésben? Mindez megjelenik Botlik József könyvének lapjain az 1918 ősztől 1921 őszéig terjedő időszakot tekintve. Mint ismeretes, az ún. Nyugat-Magyarországi felkelés odáig vezetett, hogy a trianoni békediktátum előírásai már az aláírást követő két esztendőn belül csorbát szenvedtek. Ausztria és Magyarország az antant hatalmainak jóváhagyásával és közreműködésével a terület egy része esetében népszavazásban egyezett meg, amely hivatott volt eldönteni a terület hovatartozását. A magyar politika 1918-ban és még azt követően is hitt és remélt az ún. Wilson-i pontokban, amelyek a népek és nemzetek önrendelkezésének a jogáról is szóltak. Az Amerika Egyesült Államok elnökének a béke érdekében megfogalmazott javaslatai azonban nem váltak gyakorlattá. A biztos antant győzelem közeledtével a majdani győztesek már nem számoltak vele, miközben az elkerülhetetlen vereség fele haladók még mindig reméltek.

Magyarország legyőzött, már a trianoni békediktátum aláírását követően képes volt a nyugat-magyarországi területek esetében kiharcolni a népszavazás lehetőségét, köszönhetően azon személyeknek, akik a hivatalos Magyarország számára előbb-utóbb kényelmetlenné váltak, de az ő tevékenységük nélkül a népszavazásra nem kerülhetett volna sor. A nyugat-magyarországi felkelés, a harcok, a Lajta bánság létrejötté gyakorlatilag az 1918 és 1922 közötti időszak Európája legyőzött országaiban, illetve a velük szomszédos új államokban folyó történésekkel vethetőek egybe. A német–lengyel, lengyel–litván harcok, az ottani történések hasonlatosak az adott időszakban. A szétesett fegyveres erők helyett vagy mellett önkéntesek, egykori katonák, egyetemi hallgatók próbálták megváltoztatni a megváltoztathatatlanak tűnőt, a győztesek békéjét.

A kis eredmények, az elesettek áldozatvállalása tiszteletet érdemel. E tisztelet hangja érződik Botlik József munkájában is, aki nem nevezi az 1945 után meghonosodott gyakorlatnak megfelelően „rablóknak, banditáknak, gyilkosoknak” az egykori felkelőket, hanem úgy véli, honvédök és a hazát védők voltak. Munkája nem [470](#)Prónay Pál Ostenburg-Moravek Gyula, Héjjas Iván és mások tevékenységének kritika nélküli magasztalása, hanem azok életútja egy fontos állomásának a bemutatása.

A szerző kötetében a források és a feldolgozások használatának teljességére törekedett, már ami a magyar, illetve magyarországi adatokat és irodalmat illeti. Nyilván árnyaltabb lehetne a kép, ha az osztrák, valamint az olasz, francia és angol források használatára is lehetősége nyílt volna. Ez azonban nem adatott meg neki, így azokat hasznosította, amelyek elérhetőek voltak.

Úgy vélem, Botlik közelmúltban megjelent könyve megkerülhetetlen mindazok számára, akik Nyugat-Magyarország történetével foglalkoznak, illetve a trianoni békediktátum kérdését vizsgálják. Következtetései, megállapításai alapvetően elfogadhatóak még akkor is, ha akadnak a munkában – mint valamennyiünkében – kisebb-nagyobb elírások, tévedések, következetlenségek.

Úgy látom, hogy a lektorálás és az értő szerkesztés nem vált volna a kötet hátrányára, mert abban az esetben gyaníthatóan nemes Nagy Pál gyalogsági tábornokból nem lett volna báró, vagy a Nándor laktanyából Nándor laktanya. Nem vonatott volna kétségbe Kánya Kálmán követi rangja – Kánya ugyanis rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri ranggal bírt, s e rangban lévő diplomataként volt a külügyminiszter állandó helyettese. A beosztás és a rang két külön dolog. Nem vonatott volna kétségbe Inselt István (1869–1946) ezredes – később tábornok – névírása, aki a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét is kiérdemelte első világháborús teljesítményével, vagy ismertek lehetettek volna a később altábornagyi rendfokozatot elért Köller György (1873–1932) legfontosabb személyi adatai. Botlik József ugyanis hangsúlyt fektetett arra is, hogy a kötetben megjelenő személyekre vonatkozóan további információkkal is szolgáljon. Ez többségében sikerrel is járt, de ha még némi időt fordít a

kutatásra, teljesebb lehetett volna ez is.

Végezetül néhány kiegészítés, illetve kétkedés. Prónay Pált nem a nyilasok tartóztatták le, hanem a szovjet hatóságok Budapesten a Szentkirályi utca 25/c szám alatt 1945. március 20-án, és ítélték el 1946. június 10-én 20 évi kényszermunkatáborban letöltendő „javító munkára”. Ostenburg-Moravek Gyula az ún. második királypuccs után átmeneti viszonyba került évekig és csak azt követően nyugállományba. Mivel az uralkodó ezredessé nevezte ki, sajátos módon és a volt magyar királyi honvédség tagjai közül egyedüliként a következő rendfokozatot viselte: nyugállományú őrnagy, címzetes ezredes. Az államfő ugyanis nem akarta negligálni az uralkodó döntését, de a saját jogkörét sem szándékozott csorbítani. (Később azután Ostenburg elveszítette rendfokozatát, és mint „honvéd nyugdíjas” hunyt el.) Megemlíteném, hogy sem az Ostenburg alakulatában szolgálók, sem más alakulatoknál a nevükben „csendőr” szót használók nem tartoztak a magyar királyi csendőrség állományába.

Botlik azt írja, hogy az angol katonai misszió tagja, Cunningham ezredes azonos a második világháború Bernard Law Montgomery-jével. Erre sehol semmiféle adatot nem találtam a Montgomeryre vonatkozó irodalomban, igaz a szerző sem adta meg a forrását, pedig jó lenne tudni, hogy valóban így volt-e?!

A kiadáshoz még annyit: egy ilyen munkát nem szabad(na) névmutató nélkül közreadni, bár az egykor megszokott igényesség ma már az olvasó részéről többnyire csak álom. Örülünk annak, hogy jegyzetek, forrás- és irodalomjegyzék készül(hete)t.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni Könyvespolc / Baráth Magdolna: Gecsényi Lajos (szerk.): Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez, 1945–1956

**471 Baráth Magdolna: Gecsényi Lajos (szerk.): Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez, 1945–1956
Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2007.**

Magyarország második világháború utáni külpolitikájának, illetve diplomáciai kapcsolatainak története máig feldolgozatlan és a források feltárását, illetve közreadását illetően is lényegében még csupán egy folyamat kezdetéről beszélhetünk. A Gecsényi Lajos által szerkesztett, jegyzetekkel és bevezető tanulmánnyal ellátott dokumentumkötet kézbe vevő olvasó ily módon hiánypótló munkával találkozik. [337\(337\)](#)

A szerző a kötetbe a második világháború befejezésétől az 1956-os forradalomig terjedő időszak legfontosabb dokumentumait gyűjtötte össze. Feladata nem volt könnyű, hiszen az 1956 utáni évektől eltérően ennek az időszaknak a tanulmányozásához lényegesen kevesebb és töredékesebb külügyi iratanyag áll a kutatók rendelkezésére. Éppen ezért dicséretes a kötet összeállítójának az a törekvése, hogy a magyar és osztrák külügyi dokumentumok mellett a Magyar Dolgozók Pártja irataival, illetve esetenként belügyi, illetve határőrségi dokumentumokkal igyekezett a kötet forrásbázisát kiszélesíteni.

A kötet az Iratok a magyar–osztrák kapcsolatok történetéhez címet viseli, a közölt dokumentumokból azonban a kétoldalú viszony legfontosabb történéseinél sokkal többet tudhatunk meg. Az iratok tartalma, hangvétele nem csupán a két ország kapcsolatának felfelé ívelő, illetve hanyatló szakaszairól ad plasztikus képet, de azokban közvetett módon tükröződik a hidegháborús évek fokozatosan megmerevedő, majd némileg enyhülő légköre is.

A második világháború végén a két ország viszonyát nem terhelték vitás kérdések, Ausztriának (a szomszédos államok közül egyedül) nem voltak Magyarországgal kapcsolatban területi követelései. Az ún. soproni kérdés körül 1945 végén – 1946 tavaszán felszított kampányt ugyan magyar részről szóvá tették, de ez érdemben nem befolyásolta a kapcsolatok alakulását.

A közvetlen szomszédságból adódó sokoldalú kapcsolat, valamint a háború utolsó szakaszában Ausztriában rekedt nagyszámú magyar menekült elhelyezésével és hazaszállításával kapcsolatos kérdések rendezése a két ország közötti viszony mielőbbi rendezését igényelte volna. A teljes súlyú diplomáciai képviselő megteremtése mellett a gazdasági kapcsolatok mielőbbi normalizálását is elősegíthette volna. A magyar külügyminisztérium 1945 nyarától törekedett is arra, hogy megteremtse magyarországi képviselőt, már csak azért is, mert – amint a szerző hangsúlyozza is – Magyarország számára Ausztria alkotta azt a keskeny hidat, amelyen át nyugat felé közlekedhetett. Az iratokból kitűnően ezzel osztrák részről is teljes mértékben tisztában voltak. A magyar diplomácia hiába tette meg a szükséges lépéseket a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál a kapcsolat felvételére vonatkozó engedély beszerzéséhez, Szviridov altábornagy halogató magatartása következtében a szükséges hozzájárulás megadására két évet kellett várni, és a szomszédos államok közül Magyarország volt az egyetlen, amellyel Ausztriának nem volt normális [472](#)kapcsolata. Eközben Bécsben – Bartók László találó szavaival élve – a „likvidáló főkonzulátus” a szövetséges hatalmak hallgatólagos beleegyezése mellett működött.

Mint az a közölt dokumentumokból kitűnik és bevezető tanulmányában Gecsényi Lajos is leírja, a rendezetlen helyzet ellenére folyamatos személyes érintkezés alakult ki a különböző rangú politikusok, közigazgatási vezetők között, és ha vontatottan is, de megindultak a tárgyalások a különböző jogsegélyegyezményekről, a kishatárforgalom rendezéséről, a közös határállomások használatáról. A magyar és osztrák helyi hatóságok már 1945. szeptember első napjaiban megbeszéléseket folytattak a határforgalom ideiglenes szabályozásáról és lényegében a régi rendszer fenntartása mellett foglaltak állást. Az 1947. márciusi fizetési, majd 1948. júniusi árucserre megállapodás a kereskedelmi kapcsolatok terén jelentett tényleges előrelépést. A kapcsolatok e felfelé ívelő szakaszában azonban már megjelentek olyan problémák is, amelyek a kétoldalú viszony későbbi rendezésében is komoly akadályokat jelentenek majd. Osztrák részről az itteni, eredetileg osztrák vagyonnak a potsdami határozatok alapján a Szovjetunió számára történő átadását kifogásolták, míg magyar oldalról a háború alatt Ausztriába hurcolt magyar tulajdon restitúciójának problémája terhelte a kapcsolatokat.

A régi kapcsolatrendszerre történő visszatérés mindkét ország részéről támogatott folyamatában az első komolyabb nehézségek 1947 őszén már tapasztalhatók voltak, noha a kétoldalú viszonyban tényleges fordulat csak 1948 őszén történik. Annak mindenestre már árulkodó jelnek kellett lennie, hogy az elfogadott egyezménytervezetek aláírását magyar részről elhalasztották és újabb megállapodások előkészítése még csak szóba sem került. A határvonalak (nemcsak átvitt értelemben) azonban akkor merevedtek meg igazán, amikor a magyar hatóságok több szakaszban korlátozó intézkedéseket vezettek be a határ két oldalán élők közlekedését illetően, felmondták a határforgalmi megállapodást, lezárták a határátkelőket, majd hozzákezdtek az aknazár, közkeletű elnevezéssel a „vasfüggöny” kiépítéséhez.

Ettől kezdve mindennaposak voltak a fegyverhasználattal járó határincidensek – a kötetben erre vonatkozóan is olvashatunk dokumentumokat, így egy 1947 novemberében Szentgotthárdnál történt fegyverhasználatról készített osztrák jelentést, amelynek során a magyar határőrök agyonlőtték két huszoneves budapesti diákot. Gecsényi Lajos szerint ezek az esetek a kétoldalú kapcsolatokban a mélypontot jelentették, ugyanakkor bizonyos – elsősorban gazdasági vonatkozású – kérdésekben a felek fenntartották a párbeszédet. Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter 1947. november végén még átíratban sürgette Molnár Erik külügyminiszternél a Budapest–Bécs közötti közút új szakaszának kiépítését –

kiváltva ezzel a Csehszlovákiához elcsatolt területen át vezető utat – és az ügyben osztrák–magyar államközi megbeszéléseket javasolt, az út azonban a megjelölt határidőre nem készült el.

A dokumentumokból arra is következtethetünk, hogy az Ausztriával követendő politika tekintetében a magyarországi szervek között sem volt teljes az egyetértés. Az Államvédelmi Hatóság bizonyos intézkedéseivel szemben a Külügyminisztérium, illetve a Pénzügy- és Közlekedési Minisztérium képviselői külkereskedelmi, pénzügyi, illetve vasútforgalmi érdekekre hivatkozva esetenként eredményesen léptek fel. A magyar–osztrák határállomások fenntartásának kérdéseiről folytatott tárgyalások lezárásaként létrejött megállapodás – annak ellenére, hogy azt a magyar minisztertanács 1948. július 16-án jóváhagyta és az osztrák kormány is elfogadta – aláírására és parlamenti becikkelyezésére nem került sor, mert az ÁVH újabb észrevételeket tett a szöveghez, [473](#)és mint a kötetben 61. sorszám alatt közölt dokumentumból is kitűnik a kérdéstről még 1951 augusztusában is tárcaközi megbeszéléseket tartottak.

A képhez hozzátartozik, hogy a két ország közötti viszony javulását nem segítette elő az a magyar gyakorlat sem, amely – a szovjet megszálló hatóságok képviselőinek hathatós közreműködésével – az osztrák hatóságok kikerülésével lehetővé tette magyar személyek beutazását Ausztriába. Gecsényi Lajos bevezetőjében utal az ÁVH-nak az Ausztriában élő magyar politikai emigránsok ellen irányuló akciói által kiváltott botrányokra, de a normalizálás esélyeit rontotta az is, hogy a magyar politikai rendőrség magyar területre áttévedt vagy ide utazott osztrák állampolgárokat rendszeresen letartóztatott, illetve internált.

Ausztria és Magyarország viszonyában a Sztálin halálát követő szovjet enyhülési politika hozott kedvező fordulatot. Noha a Nagy Imre nevével fémjelzett „új szakasz” politikája elsősorban a belpolitikában és a gazdaságban jelentett igazi változást, a Külügyminisztérium már 1953. augusztus 18-án utasította a bécsi követséget a diplomáciai tevékenység és kapcsolatépítés hatékonyságának fokozására, amelyet 1954. április végén újabb utasítás követett. A bécsi külképviselethez intézett, a kötetben közölt külügyminisztériumi leiratok hangsúlyozták a két ország kapcsolatai javulásának fontosságát, s a magyar párt- és kormányvezetők nyilatkozataiban is kiemelten esett szó a viszony rendezésének szükségességéről. A kötet szerkesztője által az enyhülés „verbális szintű korszakának” nevezett periódusban a magyar–osztrák határ mentén ténylegesen enyhült a feszültség és csökkent a határincidensek száma, a magyar hatóságok sok osztrák állampolgár kiutazását engedélyezték, átadták a Magyarországon internált osztrák személyeket. 1954 folyamán a gazdasági kapcsolatok erősödtek, ami kifejezésre jutott a bővülő áruforgalmat előírányzó kereskedelmi egyezményben is. E kedvező jelenségek mellett azonban a korábban függőben maradt – elsősorban az osztrák fél számára fontos – kérdések rendezésében, mint a kettős állampolgárságú személyek áttelepülésének engedélyezése; a vitás vagyoni kérdések megoldásában azonban előrehaladás nem volt tapasztalható.

A két ország viszonyában az osztrák államszerződés megkötése idézett elő a tettekben is megnyilvánuló áttörést. 1955 nyarától Magyarországon – a szovjet vezetés szándékaival összhangban – egy „nyugatra nyitási” folyamat zajlott le, amely a kétoldalú kapcsolatokban is érzékelhető változásokat hozott. 1955 decemberében a Belügyminisztérium, a Külügyminisztérium és a Határőrség képviselőiből tárcaközi bizottság alakult, amely áttekintette a soproni, kőszegi és szentgotthárdi határátkelőhelyeknek a nemzetközi forgalom számára történő megnyitásával kapcsolatos feladatokat. Az Ausztria felől megindult idegenforgalom megnövekedése miatt az átkelő utak megnyitására tettek javaslatot. A bizottság attól sem zárkózott el, hogy az osztrák–magyar határkörzetben lévő lakosság rokoni látogatásai megkönnyítése érdekében az említett három átkelőhelyen KEOKH Útlevélkirendeltséget állítsanak fel.

Mindazonáltal a kötetben közölt dokumentumok szemléletesen mutatják a magyar kormány kétarcú politikáját is. Erre mi sem jellemzőbb, hogy miközben 1955. július 6-án Rákosi Mátyás egy jó

légkörben lezajlott beszélgetésen – amely az első alkalom volt, amikor egy nyugati diplomata a magyar párt első emberével találkozhatott – megvitatta a két ország kapcsolatát terhelő összes problémát és ígéretet tett arra, hogy magyar részről mindent megtesznek a kapcsolatok javítása és elmélyítése érdekében, másnap a Politikai Bizottság határozatot hozott a magyar–osztrák határszakasz katonai megerősítésére és új határőrsők létrehozására. Utóbbi tekintetben változásra csak az SZKP XX. kongresszusa 474 után került sor, amikor Piros László belügyminiszter javaslatára elvi döntés született az osztrák határon lévő akadályrendszer felszámolásáról, a drótsövény és a taposóaknák eltávolításáról, amelyet a Politikai Bizottság május 7-i döntésével megerősített.

Arra vonatkozóan nem kerültek elő dokumentumok, hogy e kétségkívül nagy horderejű döntések meghozatalát megelőzte-e a szovjet vezetéssel történő konzultáció. Gecsényi Lajos helyesen feltételezi, hogy ilyen horderejű határozat meghozatalára a szovjetek beleegyezése nélkül aligha kerülhetett volna sor. A szerző külön érdeme, hogy a kötet bevezetőjében a két ország viszonyrendszerének bemutatásakor a szűkös források ellenére törekszik a magyar hatóságok és a szovjet megszálló hatóságok közötti folyamatos „összejátszás” bemutatására is.

A kötetben publikált dokumentumok alapján az SZKP XX. kongresszusától a forradalomig tartó időszakot egyértelműen a kapcsolatok felfelé ívelő szakaszának tekinthetjük, még ha a magyar politika ebben az időszakban sem volt mentes az ellentmondásoktól – elég ha a nyugati határzár ismételt megerősítéséről hozott, a kötetben is közölt 1956. május 24-i PB-döntésre utalunk. A Külügyminisztérium által előterjesztett javaslatok azonban a folyamatos előrehaladás szellemét tükrözték, s ebbe az irányba mutatott a frissen megválasztott első titkár, Gerő Ernő beszéde is az augusztusi követi értekezleten, amikor „rendkívüli fontosságúnak” nevezte az Ausztriához fűződő viszonyt.

Gecsényi Lajosnak köszönhetően nem csupán a magyar normalizálási törekvéseket ismerhetjük meg ezekből a dokumentumokból, de osztrák levéltári kutatásai alapján azt is tudjuk, hogyan reagált erre az osztrák politikai vezetés és a közvélemény. Míg a kormányzat és a politikai pártok óvatos várakozással szemlélték a változásokat, az osztrák lakosság az aknák eltávolítását egyfelől megnyugvással fogadta, másfelől azonban – főleg a burgenlandi lakosok körében – olyan rémhírek is szárnyra kaptak, hogy Magyarország felől támadás érheti az országot.

Gecsényi Lajos bevezetője végén arra a megállapításra jut, hogy – a magyar politikai vezetés magatartásának kétarcúsága és az osztrák vezető körök kiváráó politikája ellenére – az 1956 tavaszától a viszony rendezésének irányába tett magyar javaslatok azzal az eséllyel kecsegtettek, hogy vissza lehet térni az 1948 őszi megszakadt normalizálási folyamathoz. Az 1956-os forradalom leverése ezt a lehetőséget egy évtizeddel visszavetette.

Gecsényi Lajos a kötetben 119 iratot ad közre, ezek időbeli megoszlása azonban meglehetősen egyenetlen. A közölt iratok majdnem fele (51) Sztálin halála után keletkezett, míg több mint egynegyedüket a háború befejezését követő két évben vetették papírra. A kétoldalú viszony alakulása tekintetében ez a tény már önmagában is jelzésértékű.

A szerkesztő a dokumentumokat a forrásközlés klasszikus szabályai szerint kronologikus rendben, sorszámokkal és szerkesztett címmel ellátva adja közre. A legendában az irat jelzete, készítési módjának és irattani típusának meghatározása mellett az irat további sorsával, illetve az üggyel kapcsolatos fontos kiegészítő információkat is megtalálhatjuk. A szerkesztői bevezetőben a kötet összeállítója jelzi, hogy a dokumentumokban előforduló fontosabb személyek életrajzi adatait külön személyi adattárban adja meg, ez azonban sajnálatos módon kimaradt a könyvből, amelyhez azonban névmutató és rövidítésjegyzék csatlakozik. A külső megjelenési formájában is igényes könyv a győri Palatia Nyomda

munkáját dicséri, a borítót Molnár Icsu István tervezte.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni Könyvespolc / Közlemény

475 Közlemény

A Soproni Városszépítő Egyesület közleménye

A Soproni Városszépítő Egyesület az adózók 1 %-os felajánlásából ez évben 117.025 Ft-ot kapott, amelyért az Egyesület elnöksége ezúton is köszönetét fejezi ki. Az összeget részben a Károlymagaslati kilátó kiállítási anyagát bemutató füzetre, részben pedig a Winkler Oszkárdíj emléktáblájára használtuk fel. Kérjük, hogy a továbbiakban is támogassák adójuk 1%-ának felajánlásával Egyesületünket!

Sopron, 2008. november hó

Dr. Józán Tibor elnök

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Munkatársaink

Munkatársaink

Andrássy Péter középiskolai tanár, tudományos tanácsadó, 9401 Sopron, Pf. 191.

Baráth Magdolna osztályvezető, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 1067 Budapest, Eötvös u. 7.

Becher Nándor nyugdíjas, 9408 Brennbergbánya, Kuruc kereszt telep 6.

Csíkszentmihályi Péter DLA egyetemi tanár, tanszékvezető, Nyugat-Magyarországi Egyetem Alkalmazott Művészeti Intézet, 9400 Sopron, Deák tér 32.

Grynaeus András régész, Magyar Dendrokronológiai Laboratórium, 1021 Budapest, Széher út 76/a.

Hegedűs Elemér ny. honvéd alezredes, 9400 Sopron, Csengery u. 85.

Horváth Gergely Krisztián egyetemi adjunktus, ELTE Szociológiai Intézet Történelmi Szociológia Tanszék, 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/a.

Horváth László ny. fizikus, 1143 Budapest, Semsey u. 9.

Katona Csaba osztályvezető, főlevéltáros, Magyar Országos Levéltár, 1250 Budapest, Pf. 3.

Kelemen István muzeológus, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

Kovács József László ny. egyetemi tanár, 2040 Budaörs, Szivárvány u. 8.

Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kőkényes köz 3.

Reischl Ferenc ny. revizor, 9400 Sopron, Lóver krt. 114.

Szabó Levente okl. gépészmérnök, 2484 Agárd, Arany u. 37.

Szakály Sándor egyetemi tanár, Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Kar, Társadalomtudományi Tanszék, 1123 Budapest, Alkotás u. 44.

Szála Erzsébet intézetigazgató, főiskolai tanár, 9400 Sopron, Lenkey u. 3.

Szarka László geofizikus, főosztályvezető, MTA GGKI; egyetemi tanár, Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kar, Földtudományi Intézet 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4.

Turbuly Éva levéltárigazgató, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / INHALTSVERZEICHNIS

476 INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

NATURLANDSCHAFT UND WIRTSCHAFT

- István Kelemen: Angaben zur Rechtslage der Leibeigenen in den Ortschaften der Herrschaft Sárvár-Felsővidék im 17. Jahrhundert 359
- Gergely Krisztián Horváth: Ständische Autonomie und Physiokratismus. Versuch zur Entwässerung der Wasen (Hanság) in den 1820er und 1830er Jahren (1. Teil) 378
- Csaba Katona: Mensch und Umwelt im 19. Jahrhundert: der Neusiedler-See 391

KLEINERE MITTEILUNGEN

- László Horváth: Die Katasteraufnahmen aus den 1850er Jahren als Quellen zur Ortsgeschichte 406
- Levente Szabó: Geschichte des Ödenburger Schach-Kreises 409
- Ferenc Reischl – Nándor Becher: Der eiserne Vorhang am Fuß der Alpen 416
- Péter Csíkszentmihályi: Das mit dem Oszkár Winkler-Preis ausgezeichnete Gebäude des Jahres 2008: Villa sor 22. 424
- László Szarka: Ödenburg und der wissenschaftliche Konferenztourismus 428

ÖDENBURGER PORTRÄTS

- Éva Turbuly: In der Anziehungskraft der Kleingewerben. Im Gespräch mit Otto Domonkos an seinem 80. Geburtstag 433
- Erzsébet Szála: József Sümeghy (1920–2007) 448
- Elemér Hegedűs: Ein Ritter des militärischen Maria-Theresien-Ordens: General Freiherr Rezső Willerding von Vihar 452

BÜCHERSCHAU

- András Grynaeus: János Gömöri (Red.): Archäologie und Volkskunde von Wald und Holz 460
- Péter Andrásy: Endre Gombocz: Geschichte der ungarischen Botanik. Budapest, 1936. Neudruck: Sopron, 2008. 462
- József László Kovács: Péter Dominkovits: Besitztümer eines reichen Stadtleiters, des Bürgermeisters Christoph Lackner (Testamente, Verlassenschafts- und Nachlassinventare, Vermögensteilungen 1591–1632) Sopron, 2007. 463
- Mihály Kubinszky: Sándor Tóth: Ödenburger Eisenbahn Bilderbuch 1937–1987. Eine Sammlung aus den Photos von Béla Finta. Verkehr im Komitat Ödenburg II. Sopron, 2008. 467
- Sándor Szakály: József Botlik: Das Schicksal von Westungarn, 1918–1921. Vasszilvagy, 2008. 468
- Magdolna Baráth: Lajos Gecsényi (Hrsg.): Dokumente zu den Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn, 1945–1956. Budapest, 2007. 471
- Mitteilung des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines 475

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Országos Levéltár (MOL), P 623 A Széchenyi család iratai.

2 (Megjegyzés - Popup)

A 17. század derekától hegykői uradalomnak is nevezik.

3 (Megjegyzés - Popup)

MOL, P623 A Széchenyi család iratai. II. kötet, 1. szám. Dominium Sárvári Felső vidék in concreto. 107. E. Acta urbarialia et oeconomica concernentia.

4 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Az urbárium latin nyelvű kivonata (*extractus*). Sárvár-Felsővidék 1597. és 1663. évi urbárium, melyek a Draskovich család iratanyagának (MOL, P 428) részét képezték, 1956-ban elégték. A kutatások során sajnálatos módon a kamarai urbáriumok és összeírások között (MOL, E 156 U. et C.) ezek másolatait sem sikerült megtalálni.

5 (Megjegyzés - Popup)

MOL, P623. X. kötet Gazdasági iratok, 1. csomó. Sárvár-felsővidékre vonatkozó gazdasági iratok. 376. kötet és későbbi másolata: 377. kötet.

6 (Megjegyzés - Popup)

SL, IV. A. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Úrbéri iratok, 1.k./ee. Úriszéktől fellebbezett úrbéri perek, 38. doboz.

7 (Megjegyzés - Popup)

Bártfai Szabó László: A sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története. I. Bp., 1911, 446–448. A Draskovich család Ivánt és Pusztacsaládot, valamint a Tormási majort a Diczky erdővel együtt magának tartotta fenn.

8 (Megjegyzés - Popup)

MOL, P623 II. kötet, 1. szám. 107. E. Acta urbarialia et oeconomica concernentia.

9 (Megjegyzés - Popup)

A „jobbágy” elnevezés alatt mind a telkeseket, mind a házas és házatlan zselléreket értjük.

10 (Megjegyzés - Popup)

A Nádasdyak majorgazdálkodásának bemutatása nem feladatunk. A témával az 1930-as években Komoróczy György és Tholt Judit foglalkozott behatóbban. Komoróczy György: Nádasdy Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása. Budapest, 1932.; Tholt Judit: A sárvári uradalom majorgazdálkodása a XVII. század első felében. Budapest, 1934.

11 (Megjegyzés - Popup)

12 (Megjegyzés - Popup)

A kiscenki jobbágyok 1608. évi adózásáról lásd: Dávid-Czenk jobbágyszolgálmányai 1608-ból. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 4. (1899), 276–277.

13 (Megjegyzés - Popup)

A széplaki részbirtokon (*portio*) 1608-ban Nádasdynak fél sessio adózott, de a ház pusztán állt. A jobbágy 8 tyúkkal, 2 lúddal, 2 kappannal, 2 quartale tőróval, 2 vajjal, karácsonykor, húsvétkor és menyegzők idején tisztességes ajándékkal tartozott. 1639-ben egy $\frac{3}{4}$ -es telek adózott Nádasdynak, az adó mértéke megegyezett az 1608. évvel. Az 1663. évi urbáriumban az áll, hogy Nádasdy széplaki érdekeltségét élethosszig Kövér Gábornak adományozta inscriptióban. 1677-ban részbirtokokat írtak össze Felső-Szoporon, Alsó-Szoporon és Nemeskéren is. Felső-Szoporon az újkéri pincéhez 18 hold szántó föld tartozott, továbbá az ún. „Dios” és az ahhoz való erdő. Alsó-Szoporon, az itt épült házhoz – amelyben a kocsmáros lakott – 18 hold szántó tartozott. A házzal szemben egy puszta terület el. A kocsmáros a Cseresen és a Nagyerdőn szabadon vágthatott magának tűzre és épületre való fát. A nemeskéri portión két egészhelyes jobbágyot és egy zsellért írtak össze. A jobbágyházakhoz szántók, rétek és erdők tartoztak.

14 (Megjegyzés - Popup)

Az 1–4. sz. táblázatok az összeírók által összesített adatokat tartalmazzák.

15 (Megjegyzés - Popup)

Ebből 7 szolgál, 6 nem.

16 (Megjegyzés - Popup)

Pusztacsaládót Sárkány Miklósné, Horpácsot Farkas Mihály és Pásztory Gergely, Újkért Szopory György, Rác Boldizsárné, Bácsmegyeri János, Horváth György és Hajasné, Ivánt Erdődyné, Török András, Viczay Ádám, Hadgymásy Miklósné, Török Ferencné, Szalay János és Török János bírta.

17 (Megjegyzés - Popup)

A nagycenki plébániához 10 szolgáló és 3 puszta zsellérhely tartozott.

18 (Megjegyzés - Popup)

Lásd még: Mohl Adolf: Lövé története. Győr, 1930. 35–38.

19 (Megjegyzés - Popup)

Az urbárium Cserni Mátyás házától keletre hegyoldalban kiásott lakásokról (*in cavernis*) tesz említést (7 db).

20 (Megjegyzés - Popup)

Újkéren az urbárium fél- vagy másként dupla negyedtelekről ír.

21 (Megjegyzés - Popup)

Az 1608-as adatok is ugyanezek, kivéve az alábbiakat. Hegykőn a halászóvizek nagysága 44 öl, Hidegségen a halászóhelyeket hagyták elpusztulni, míg Ivánban minden félhelyhez 24 hold szántó tartozott, a kövesdieknek pedig nem volt rétjük.

22 (Megjegyzés - Popup)

Az egészhelyhez 29 hold.

23 (Megjegyzés - Popup)

1608-ban a féltelekhez 16 hold szántót és 4 hold rétet írtak össze.

24 (Megjegyzés - Popup)

Erről kifejezetten csak a lövői urbárium szól és csak a szántó föld tekintetében: a féltelekhez 1639-ben 14 hold szántót említ.

25 (Megjegyzés - Popup)

Hegykőn ebben az időszakban az összeírásban csak 1 egészhely szerepel (Ihász János és Horváth Máté háza), amit Hertelendy Ádám bírt, ezért a továbbiakban a félhelyesek számára előírt járadékmennyiséget (azaz az előírt felét) vesszük figyelembe.

26 (Megjegyzés - Popup)

1608-as adat.

27 (Megjegyzés - Popup)

Bécsi (Viennensis): a dénár egyhatoda.

28 (Megjegyzés - Popup)

Nagycenken a részbeni mentesség a szolgáló zselléreket illette meg.

29 (Megjegyzés - Popup)

Április 24.

30 (Megjegyzés - Popup)

Szeptember 29.

31 (Megjegyzés - Popup)

Nagysága 13 dénár, mint 1639-ben.

32 (Megjegyzés - Popup)

Hegykőn és Peresztegen krajcárban számoltak; 10 krajcár = $\frac{5}{3}$ dénár. Az 1677-ben összeállított urbárium szerint a 10 krajcár helyett Peresztegen Nádasdy Ferenc idejében 3 kappant adtak.

33 (Megjegyzés - Popup)

Tájékoztatásul: 1679-ben 1 borjú = 2 forint, 1 kappan = 12 dénár, 1 tyúk = 8 dénár, 1 lúd = 15 dénár, 1 quartale méz = 20 dénár, 1 quartale vaj = 30 dénár, 2 túró = 20 dénár, 100 tojás = 66 dénár, 1 őz = 1

forint, 1 nyúl = 30 dénár.

34 (Megjegyzés - Popup)

Urbáriumok XVI–XVII. század. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Maksay Ferenc. A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok 7. Bp., 1959. 41.

35 (Megjegyzés - Popup)

Az 1608-as urbárium szerint azelőtt minden bozi fertály után 8 tyúk, 2 kappan, 1 lúd, 1 quartale vaj és 2 túró járt az uraságnak. Az urbárium mentesítette őket ezek alól, mert a helyiek „ell pusztoltanak”.

36 (Megjegyzés - Popup)

Herélt kakas. Az újkériek nem adtak.

37 (Megjegyzés - Popup)

1608-ban mindenütt – kivéve a menteseket – 2 lúd, 2 kappan és 8 tyúk.

38 (Megjegyzés - Popup)

Fertály. Még az öreg mértékkel számolták 1639-ben Hegykön, Peresztegen, Lövön, Horpácson, Pusztacsaládon és Újkéren.

39 (Megjegyzés - Popup)

Herélt sertés.

40 (Megjegyzés - Popup)

1639-től már ezen helységbelieket is kötelezték.

41 (Megjegyzés - Popup)

Az irtásföldek és a pusztá helyek nem tartoztak a telki állományba. 1677-ben Gógánfán az urbárium megemlíti, hogy az udvarházon felül Horpács felé bizonyos osztályföldeket korábban kaszáltak, de később szántókká alakították őket. Vetéskor dézsma járt róluk az uraságnak.

42 (Megjegyzés - Popup)

Homokon az 1639. évi összeíráskor az extraneusok is 20 dénárt fizettek, de az urbárium előírta, hogy ezentúl ők is földköblöt adjanak.

43 (Megjegyzés - Popup)

Június 24.

44 (Megjegyzés - Popup)

A széplaki portión 1639-ben 4 ökröt és 2 tehenet írtak össze. 1608-ban Lövön a lovak közül háromról feljegyezték, hogy hitvány. 1677-ben adatokkal rendelkezünk a jobbágyok juhtartásáról. Pusztacsaládon egy féltelkes 50, Ivánban egy zsellér 50, egy másik 40, egy egésztelkes 40, Nagycenken egy zsellér 50, Lövön egy féltelkes 30, Újkéren pedig egy dupla negyedtelkes 50, egy másik 50, egy harmadik 40, egy negyedik 20, végül egy negyedtelkes 40 juhot tartott.

45 (Megjegyzés - Popup)

1639-ben puszta.

46 (Megjegyzés - Popup)

1608-ban 15 fertályt.

47 (Megjegyzés - Popup)

1639-ben a peresztegi és a kövesdi szőlőhegy esetében úgy rendelkeztek, hogy ami a hegyvámából megmarad, abból kell tizedet adni.

48 (Megjegyzés - Popup)

Lövön az öreg mértékkel mérve 1 fertály must.

49 (Megjegyzés - Popup)

Újkér, Pereszteg, Homok, Hegykő, Gógánfa.

50 (Megjegyzés - Popup)

1 font (libra) = 56 dkg. 1 régi magyar mázsa = 100 font = 56 kg.

51 (Megjegyzés - Popup)

1663-ban 2 forint.

52 (Megjegyzés - Popup)

Újkéren 1663-ban 7 forint, Lövön és Kövesden 10 forint.

53 (Megjegyzés - Popup)

A bozi malom 1589-ben épült. Lásd: Horváth László: A kapuvári uradalom az 1580-as évek végén. SSz. 58. (2004) 374.

54 (Megjegyzés - Popup)

1663-ban és 1671-ben (MOL, E 156 U et C. 40:16) Sárkány Miklós kezén találjuk inscriptióban a malmot.

55 (Megjegyzés - Popup)

MOL, U et C. 37:56

56 (Megjegyzés - Popup)

MOL, A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár, Királyi Könyvek (Libri regii), 5. kötet, 78. p.

57 (Megjegyzés - Popup)

Húsvét előtti vasárnap.

58 (Megjegyzés - Popup)

Július 2-án.

59 (Megjegyzés - Popup)

Szeptember 1.

60 (Megjegyzés - Popup)

November 11.

61 (Megjegyzés - Popup)

A vásárok idejét 1639-től ismerjük.

62 (Megjegyzés - Popup)

A Nádasdyak és a Széchényiek fertői halászatáról lásd: Mikó Sándor: Adatok a Sopron vármegyei halászat történetéhez. SSz. 24 (1970), 366–374.

63 (Megjegyzés - Popup)

Az 1663-as urbárium latin szövegében a „leöbö” hálót kisebb hálónak nevezi.

64 (Megjegyzés - Popup)

1608-ban az urbárium beszámol arról, hogy mivel aszúfát nem találnak, ezért házaik szükségére a haszontalan nyers fákat vágják.

65 (Megjegyzés - Popup)

Az ivániak az 1608-as urbárium szerint a Vizsta nevű erdőt hagyták elpusztulni, de azt az összeírók 1639-ben már rendben találták.

66 (Megjegyzés - Popup)

1608-ban Lövő is.

67 (Megjegyzés - Popup)

1. a szőlők felett a „Csaritas” erdő, 2. a peresztegi és a pinnyei út mellett. Az 1663-as urbáriumban az áll, hogy az uraság enge-délyével a helyiek szabadon vághattak maguknak fát ezekből az erdőkből.

68 (Megjegyzés - Popup)

A hidegségiek a falu alatt elterülő közrétet a szabad földekből foglalták a faluhoz.

69 (Megjegyzés - Popup)

1. a haraszt alatt 3, 2. a csapodi útra dűlőben 2 hold

70 (Megjegyzés - Popup)

MOL, P623. X. kötet Gazdasági iratok, 1. csomó. Sárvár felsővidékre vonatkozó gazdasági iratok. 379. kötet. Conscriptio Universalis Domin' Fölső Vidék Anni 1733.

71 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának Mosonmagyaróvári Részlege, Moson megye Levéltára (=MmL) IVB 916/3. Moson vármegye vízszabályozási és gátépítési iratai, Hanság és Rábca szabályozása (=Moson vm. HR sz. ir.), 1393/1823 (1823.10.20.) Korabinsky hasonló szellemben nyilatkozik a Fertő-tóról. Korabinsky, Johann Matthias: Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn in welchen die vorzüglichsten Oerter des Landes in alphabetischer Ordnung angegeben, ihre Lage bestimmt und mit kurzen Nachrichten, die im gesellschaftlichen Umgange angenehm und nützlich sind, vorgestellt werden. Pressburg, 1786. 447.

72 (Megjegyzés - Popup)

MmL IVA 502a. Moson vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei (=Moson vm. kgy. jkv.), 89/1659/1838 (1838.11.12.)

73 (Megjegyzés - Popup)

Jóllehet a kérdéskört hasonló szempontok alapján hetven évvel ezelőtt megjelent alapos dolgozatában Szekendi Ferenc már feldolgozta (Szekendi Ferenc: A Hanság és a Fertő lecsapolási kísérleteinek története. Magyaróvár, 1938; a továbbiakban Szekendi 1938), úgy véljük, hogy – az ő munkájára nagyban támaszkodó – írásunk több ponton nemcsak árnyalja és kiegészíti azt, de újabb szempontok bevonása révén más irányt is adhat a kutatásnak. Jelen tanulmány egy nagyobb kutatás részeként készült, amelyben a 19. század első felének Moson megyei társadalmát és gazdaságát vizsgáljuk, különös tekintettel a magyaróvári uradalomra és az úrbéres népességre.

74 (Megjegyzés - Popup)

Seidl, Michael: Bericht an die kais. königl. patriotisch-ökonomische Gesellschaft im Königsreiche Böhmen über die Herrschaft Altenburg in Ungarn und die Herrschaft Seelowitz in Mähren. Prag, 1834. 25. Balsay László – Halupa Lajos – Komjáthy Ferenc: Adatok a hansági erdők történetéhez. In: Kolossváry Szabolcsné (szerk.) Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. Bp., 1975. 395–396. (a továbbiakban Balsay–Halupa–Komjáthy 1975)

75 (Megjegyzés - Popup)

A Hanságban a lecsapolások kezdete előtt a következő tavak voltak: Úr tava, Fövényes tó, Nagy ér, Harcsás tó, Karikás tó, Kerék tó, Világ tó, Csíkos tó, Fenyves tó és a Király tó. Utóbbi volt a legnagyobb és legmélyebb, emiatt és állítólagos nagy hullámai miatt csak télen halászták („jég alatt fogattak a’ Hartsák és Tsukák”). Kis Jó’séf: A’ Fertő tavának geographiai, historiai, és természeti leírása 1797-ben. In: Rummy Károly György (szerk.): Monumenta Hungarica az-az magyar emlékezetes írások I. Pest, 1817. 345. (a továbbiakban Kis 1817)

76 (Megjegyzés - Popup)

Kis 1817, 343, 346; Balsay–Halupa–Komjáthy 1975, 421–424; Wittmann-Dengláz, Anton (Ritter von): Landwirtschaftliche Hefte VI. Wien, 1833. 80. (a továbbiakban Wittmann 1833)

77 (Megjegyzés - Popup)

Wittmann 1833, 83.

78 (Megjegyzés - Popup)

Kogutowicz Károly: Dunántúl és Kisalföld írásban és képen. Szeged, 1936. II. kötet, 56–57. (a

továbbiakban Kogutowicz 1936)

79 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Károlyi Zoltán: A Hanság és a Fertő tó rendezési kérdéseinek fejlődése. Vízügyi Közlemények 1955, 298.

80 (Megjegyzés - Popup)

Kogutowicz 1936, 259–260.

81 (Megjegyzés - Popup)

„Gát” alatt az 1780-ra elkészült pomogyi töltés értendő. n.n.: Fertő’ tava s’ vidéke. In: Rajzolatok A’ Társas Élet és Divatvilágból 1836. 98. (dec. 7.) 784. (a továbbiakban n.n. 1836)

82 (Megjegyzés - Popup)

Szekendi 1938, 4.

83 (Megjegyzés - Popup)

Horváth László: Napóleon hadmérnökeinek magyarországi jelentései. Arrabona 39. 2001. 442–443. (a továbbiakban Horváth 2001)

84 (Megjegyzés - Popup)

Szekendi 1938, 4.

85 (Megjegyzés - Popup)

Kogutowicz 1936, 259, vö. még Bobics Károly: Vázlatok a Magyarországnak főképp dunántúli területében e század folyama alatt végbevitt és jelenben végrehajtandó vízszabályozásokról. Pozsony, 1885, 32–33. és 39., továbbá Major Pál: Moson vármegye monográfiája I. Magyar-Óvár, 1878., 19–20 (a továbbiakban Major 1878); Horváth 2001, 442.

86 (Megjegyzés - Popup)

Szekendi 1938, 4. A Hanság területének meghatározására eltérő adatokat találunk. Wittman Antal hozzávetőleg 100.000 k. holdra becsülte annak kiterjedését, ami gyakorlatilag egyezik Károlyi Zoltán adatával (564 km² = 98.009 kh). Ezzel szemben az 1870-es katonai felmérés már csak 62 ezer k. holdnak mérte az egykori mocsárterületet, ami kb. 356 km²-nek felel meg. Legvisszafogottabban Kis József nyilatkozik, aki csak – igaz, az égererdők nélkül – 33.284 holdra (191,5 km²) becsülte azt. Az 1826-ban, a csatornázási munkálatokhoz készített felmérés 88.500 k. holdnyi (509 km²) mocsaras területet állapított meg. Vö. Wittmann-Dengláz, Anton (Ritter von): Landwirthschaftliche Hefte IV–V. Wien 1831, 21; Károlyi 1955, 293; Szekendi 1938, 3; Kis 1817, 361; Major 1878, 8. Kogutowicz szerint a tőzeges talaj előfordulása alapján szintén kb. 100 ezer k. holdra tehető a Hanság egykori területe, amiből 1825–26-ban 88 ezer k. holdat ítéltek lecsapolandónak, ezen első lecsapolások után pedig 45 ezer holdra (259 km²) húzódtott össze a régi vizivilág (Kogutowicz 1936, 258.).

87 (Megjegyzés - Popup)

A Fertő–Hanság korai – római- és középkori – történetéről összefoglalóan lásd Wittmann 1833, 76–77. A korabeli irodalomban visszatérő momentum a Fertő területén egykoron volt településeknek a mind

jobban kiáradó tó általi megsemmisülése. Vö. Grailich, Andreas: Moson vármegye leírása. Győr 2004. [1820; 1821] 18. Wágner Mihály és Nagy István Sopron megyei földmérők is arról írnak, hogy a megyei és az uradalmi levéltárakban a „mai napiglan is fel jegyezve tartatnak” ezen helységek neve és az általuk fizetett adó mennyisége. MmL Moson vm. HR sz. ir., 651/1823 (kelt: Sopron, 1822.07.15.).

88 (Megjegyzés - Popup)

Szekendi 1838, 16.

89 (Megjegyzés - Popup)

Wittmann 1833, 74–75; Szekendi 1938, 19. Az 1740-es kiszáradásra lásd még Grosina, Helmut: Aspekte des Beziehungsgefüges Mensch–Raum am Neusiedler See. In: Burgenland in seiner pannonischen Umwelt. Festgabe für August Ernst. (Burgenländische Forschungen. Sonderband VII.) Eisenstadt, 1984, 118.

90 (Megjegyzés - Popup)

n.n.: Magyar Országnek nevezetesebb Tavai. Mindenés Gyűjtemény 1790. IV. negyed, 234.

91 (Megjegyzés - Popup)

Erre lásd még Kis 1817 [1797], 341, 351, 358.

92 (Megjegyzés - Popup)

Horváth 2001, 446–447.

93 (Megjegyzés - Popup)

Wittmann 1833, 74.

94 (Megjegyzés - Popup)

Wittmann 1833, 74–75.

95 (Megjegyzés - Popup)

Lásd n. n.: A' Dunába Napnyugot felől ezek a' Vizek szakadnak. Mindenés Gyűjtemény 1790. III. negyed, 236.

96 (Megjegyzés - Popup)

Szekendi 1938, 8.

97 (Megjegyzés - Popup)

Károlyi 1955, 295.

98 (Megjegyzés - Popup)

Wittmann 1833, 79.

99 (Megjegyzés - Popup)

MmL Moson vm. HR sz. ir., 1271/1814 (Kelt Bezenye, 1814. 08. 12.)

100 (Megjegyzés - Popup)

MmL Moson vm. HR sz. ir., 1271/1814 (Kelt Bezenye, 1814. 08. 12.)

101 (Megjegyzés - Popup)

n.n. 1836, 789; Wittmann 1833, 80.

102 (Megjegyzés - Popup)

MmL Moson vm. HR sz. ir., ad 1251/1801 (Szentmiklós, 1801.10.13.)

103 (Megjegyzés - Popup)

Hadtörténeti Intézet – Térképtár B IX a 528/2–b. Elektronikus formában: Az első katonai felmérés — Magyar Királyság DVD-ROM. Arcanum Kiadó, Budapest, 2004.

104 (Megjegyzés - Popup)

Hegedűs János: Mappa fluviorum Ikva, Répce et Arabonis Kapuvariensis in paludinosam plagam Hanságh influxum... 1792. SML SMT 26. (továbbiakban: Hegedűs: Mappa fluviorum) A térkép színes reprodukciója megjelent: Kücsán József – Perger Gyula (szerk.): Győr-Moson-Sopron megye népművészete. Győr, 2002. 32. (2.18. ábra)

105 (Megjegyzés - Popup)

Nevezett településekre lásd Böngészet Sopron Megye ismeretéhez Drinóczy György Csornai kánonok által. In: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (=SL) XV. 20/97.. Kézírtatos könyvek gyűjteménye., 308, 310, 472, 504, 506–507. (a továbbiakban Drinóczy)

106 (Megjegyzés - Popup)

Magyarország természeti ritkaságai, Posony–Pest, 1814, 112; lásd még Drinóczy, 22. és Szekendi 1938, 17–18.

107 (Megjegyzés - Popup)

Hegedűs: Mappa fluviorum; Horváth L. 2001, 461; Szekendi 1938, 17–18. Levéltári forrásunk 22 hidat említ. Vö. MmL IVA. 502b. Moson vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1693/1838 (1838. 11. 08.)

108 (Megjegyzés - Popup)

Szekendi 1938, 18.

109 (Megjegyzés - Popup)

Drinóczy 24–25. ill. Szekendi 1938, 20–22.

110 (Megjegyzés - Popup)

Szekendi 1938, 19.

111 (Megjegyzés - Popup)

Dóka Klára: A vízimunkálatok irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében. (1772–1918.) Budapest, 1987, 90. (a továbbiakban Dóka 1987)

112 (Megjegyzés - Popup)

1795 és 1799 között. Szekendi 1938, 20; Balsay–Halupa–Komjáthy 1975, 401; Dóka 1987, 90.

113 (Megjegyzés - Popup)

A koncepciót ismerteti Kis 1817, 362. Az idézetben szereplő problémák ugyan csak Sopron vármegyére utalnak, Kis azonban röviden a Moson vármegyei részeken kialakult tarthatatlan helyzetről is szót ejt. Vö.: „Hát ha a’ Moson Vármegyei részben való kár is ekképpen feljegyeztetne, mellyben szintúgy sok ezer hold rét és legelő nyög a’ viz alatt.” (Kis 1817, 362.)

114 (Megjegyzés - Popup)

Kis 1817, 363–364. A halászat módjára lásd Wágner Mihály és Nagy István jelentését: MmL Moson vm. HR sz. ir., 651/1823 (Sopron, 1822.07.15.)

115 (Megjegyzés - Popup)

A Hegedűs-csatorna építése kapcsán hg. Esterházy költsége 30.848 ft. volt. (Drinóczy, 24; lásd még Kövér Fidél József: A Hanság földrajza. Szeged, 1930, 18; Dóka 1987, 89–90; Horváth 2001, 447.)

116 (Megjegyzés - Popup)

Kis 1817, 367.

117 (Megjegyzés - Popup)

Horváth 2001, 447.

118 (Megjegyzés - Popup)

Balsay–Halupa–Komjáthy 1975, 401–402; Drinóczy, 24. Ezen szakasz megépítésének költsége 1158 ft volt. Uo.

119 (Megjegyzés - Popup)

Kardos ér vagy másként Kis csatorna feladata a hanyban szétterült vizeknek a főcsatornába való vezetése volt, hossza 3164 öl; költsége 1010 ft. Az Ikva-csatorna az Ikvát a Hegedűs csatornába vezető új ág, mely úgy két évtizeddel később „czélszerűtlensége miatt már veszendőben van”. Hossza 1480 öl; költsége 3145 ft. (Drinóczy, 24; Balsay–Halupa–Komjáthy 1975, 402.) E munkálatok leírását megtaláljuk még Szekendinél is (1938, 20–22).

120 (Megjegyzés - Popup)

Ennek hossza 2054 öl; megépítésének költsége 3400 ft volt. (Drinóczy, 24.) Lásd még Szekendi 1938, 21–22.

121 (Megjegyzés - Popup)

Horváth 2001, 447.

122 (Megjegyzés - Popup)

Wittmann 1833, 86–88. Az 1813-as árvízhez lásd még Wilhelm Richter, *Wanderungen in Ungarn und unter seinen Bewohnern. Eine Beleuchtung von Ungarns moderner Stellung und Richtung*. Berlin, 1844, 82; Johann von Csaplovics 1829: *Gemälde von Ungern*. Pesth, 1829. I. köt. 74.

123 (Megjegyzés - Popup)

MmL Moson vm. HR sz. ir., 651/1823 (Sopron, 1822. 07. 15.)

124 (Megjegyzés - Popup)

Vö. pl. a lébényi jobbágyok levele, MmL Moson vm. HR sz. ir., 1036/1814 (kelt Lébény, 1815. 01. 02.)

125 (Megjegyzés - Popup)

Mindez nem volt előzmények nélkül. Skerlecz Miklós az időpont megjelölése nélkül említi, hogy Mária Terézia biztosokat rendelt ki a nagyobb mocsarak lecsapolásának előkészítésére. A Hanság kiszáritásában érdekelt négy vármegye képviselői Krieger birodalmi vízmérnök vezetése alatt tanácskoztak, terveztek és költségvetést készítettek, „mégis az egész dolog megakadt, mikor azt a kérdést vetették fel, hogy mely megye és minő arányban tartozik a munkálatokhoz hozzájárulni.” Vö. Skerlecz Miklós: A kereskedelmi bizottság által az állam gazdaságának fejlesztése érdekében ajánlott törvények és azok megokolása. In: Skerlecz Miklós báró művei. (Magyar Közgazdasági Könyvtár; XV.) Bp., 1914, 249. (a továbbiakban Skerlecz 1914b)

126 (Megjegyzés - Popup)

Vö. A megyei közmunka hatékonyságára lásd Drinóczy, 5.

127 (Megjegyzés - Popup)

Pl. 1816-ban Sopron vármegye azzal vádolta Mosont, hogy nem tisztítja a Rábcát. Moson válaszában azzal érvelt, hogy a folyó tisztítását alulról felfelé kell megkezdeni, így amint Győr vármegye nekilát a feladatnak, ők tovább folytatják a munkát. MmL Moson vm. HR sz. ir., 967/1816 (1816.07.16.) Moson megyének a helytartótanácsához benyújtott panaszát Győr vármegye ellen ismerteti Szekendi 1938, 22.

128 (Megjegyzés - Popup)

Vö. 1814-ben Vas vármegye által Várkesző határában Kemenesszentpéter irányában emelt töltés körül kibontakozó vitát. MmL Moson vm. HR sz. ir., 812/1815 és IVA 502a. Moson vm. kgy. jkv., 626/1819 (1819.05.17.) A Rába szabályozására vonatkozó terveket 1814-től lásd MmL Moson vm. HR sz. ir.; a Rába-szabályozás történetére lásd Dóka Klára: *A Rába felmérése a XIX. század első felében*. Arrabona 19–20. Győr, 345–379.

129 (Megjegyzés - Popup)

Vö. A Hanság és a Fertő áradásaitól amúgy mentes Moson megyei Barátfalu panaszait: MmL IVA 502a/71 239/1825 (1825.03.05.), továbbá uo. Moson vm. HR sz. ir., 1393/1823 (1823.10.20.)

130 (Megjegyzés - Popup)

A veszélyekre lásd pl. Wittmann 1833, 81.

131 (Megjegyzés - Popup)

Wittmann 1833, 72–73.

132 (Megjegyzés - Popup)

Wittmann 1833, 73, 103.

133 (Megjegyzés - Popup)

MmL Moson vm. kgy. jkv., 1208/1822 (1822.08.08.)

134 (Megjegyzés - Popup)

Wittmann 1833, 73.

135 (Megjegyzés - Popup)

MmL Moson vm. HR sz. ir., 1208/1820 (Győr, 1820.08.07.) Szekendi Esterházy felkérését három évvel későbbre datálja. Vö. Szekendi 1938, 23.

136 (Megjegyzés - Popup)

Károly főherceg általánosságban tárgyalt gazdasági terveire lásd Kleyle kéziratos életrajzát: MOL P 300 Habsburg család magyaróvári levéltára, Károly főherceg iratai, 42d No. 3. 337. sk.

137 (Megjegyzés - Popup)

Eredetiben: „somit ein schönes Fürstenthum ohne Schwertstreich erobern würde”. (Wittmann 1833, 85.) mint előképet lásd a Nagy Frigyesnek, a Berlin környéki mocsarak lecsapolása kapcsán tulajdonított mondását: „Hier habe ich im Frieden eine Provinz erobert, ohne einen Mann zu verlieren.”

138 (Megjegyzés - Popup)

Wittmann 1833, 57–58.

139 (Megjegyzés - Popup)

Wittmann 1833, 90. A Lajta szabályozására lásd Péch Béla: A Lajta szabályozása. Vízügyi Közlemények 1912/6. (nov.–dec.) 229–233. és Dóka Klára: A Lajta szabályozása. (1786–1935.) Győri Tanulmányok 5. Győr, 1983, 219–234.

140 (Megjegyzés - Popup)

A tanulmány 2. része a Soproni Szemle 2009/2. számában jelenik meg. (A szerk.)

141 (Megjegyzés - Popup)

The lakes of western Hungary and the dwellers on their banks by R. H. Busk: Illustrated Travels: a Record of Discovery, Geography, and Adventure. Edited by H. W. Bates, London–Paris–New York, 1870. Volume 2. 138–141. Magyarul megjelent: Katona Csaba: Rachel Harriette Busk – Egy angol

hölgy útleírása Magyarországról. Fons 7 (2000), 2. sz., 289–303.

142 (Megjegyzés - Popup)

A szerző életrajzi adatainak lelőhelye: The dictionary of national biography. Supplement. January 1901–December 1911. Volume 1. Abbey–Eyre. Edited by Sidney Lee. Oxford, 1912., 276.

143 (Megjegyzés - Popup)

Vö.: Ipolyi Arnold: Magyar mithologia. Pest, 1854., 112.

144 (Megjegyzés - Popup)

A szerző által e néven említett települést nem sikerült egyértelműen azonosítanom. Roisdorf nevű helység nem található Sopron közelében sem az utazó által leírt, sem pedig Reus(s)dorf formában. Talán Fertőrákos német nevének — Kroisbach — torzult formájáról van szó, vagy Fertőboz nevének elferdült, németesített változatával van dolgunk: Boz — Bozdorf — Roisdorf.

145 (Megjegyzés - Popup)

Katona Cs.: Rachel Harriette Busk, i. m. 292–293.

146 (Megjegyzés - Popup)

Zádor Alfréd: A Fertő-táj múltja és jövője. SSz. 29 (1975), 321.; Rodiczky Jenő: Moson megye. Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. CD–ROM. Arcanum Kiadó, Budapest, 2001.

147 (Megjegyzés - Popup)

Zádor A. i. m. 322.

148 (Megjegyzés - Popup)

Zádor A. i. m. 322.

149 (Megjegyzés - Popup)

Nagy László: A Fertő-táj értékeinek hatása az emberi szervezetre (Gyógyfürdők, gyógy- és ásványvizek.) SSz. 41 (1987), 20.

150 (Megjegyzés - Popup)

Ti. Soprontól (K. Cs.).

151 (Megjegyzés - Popup)

Idézi: Fabricius Endre: Sopron és környékének útikalauza 110 évvel ezelőttről. SSz. 17 (1963), 356.

152 (Megjegyzés - Popup)

Bella Lajos: Sopron megye. Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. CD–ROM. Arcanum Kiadó, Budapest, 2001.

153 (Megjegyzés - Popup)

Nagy L. i. m. 20.

154 (Megjegyzés - Popup)

Összefoglalóan erre nézve: Kücsán József: Az ember és a Fertő-tó kapcsolata. *Honismeret* 25 (1997) 3. sz., 51–57.

155 (Megjegyzés - Popup)

Erre nézve: Szekendi Ferenc: A Hanság és a Fertő lecsapolási kísérleteinek története. Doktori értekezés. Magyaróvár, 1938. (Specimina diss. phil. regiae hung. Univ. Elisabeth. Quinqueecclesiensis, 126.).

156 (Megjegyzés - Popup)

A környékbeli fürdőkről: David Wachtel: Ungarns Kurorte und Mineralquellen. Oedenburg, 1859.; a Fertőről: Uő: Der Neusidler See. Geschäfts- und Auskunfts-Kalender. Oedenburg, 1859.

157 (Megjegyzés - Popup)

Erre nézve: Kósa László: Fürdőkultúra és természetszemlélet kapcsolata a felvilágosodástól a 20. századig. In: *Európa híres kertje*. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes – Kósa László. Bp., 1993., 201–210.

158 (Megjegyzés - Popup)

Petneki Áron: A magyarországi gyógyfürdők idegenforgalma és vendéglátása a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. In: *A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve 1982*. Bp., 1982., 151.

159 (Megjegyzés - Popup)

Eger itt természetesen nem Heves megye székhelye, hanem német nevén a Csehországi Cheb városa. (K. Cs.)

160 (Megjegyzés - Popup)

Richard Friedenthal: Goethe élete és kora. Bp., 1978., 726–728.

161 (Megjegyzés - Popup)

Johann Wolfgang Goethe levele Karl Friedrich Zelterhez. Marienbad, 1822. augusztus 8. Közli: *Így élt Goethe*. Vallomások, művek, dokumentumok. Szerk.: Walkó György. Bp., 1964, 464.

162 (Megjegyzés - Popup)

Storno Miksa: A fertőbozi „Gloriett”. *SSz.* 7 (1943), 280.

163 (Megjegyzés - Popup)

Storno M. i. m. 280. A Fertő vidékének építészetére nézve: Kárpáti László: A Fertő-tó környéke mint kultúrtáj. *Műemlékvédelem* 42 (1988), 1. sz., 8–12.

164 (Megjegyzés - Popup)

Szita Szabolcs: A Fertő kiszáradásának építészeti emléke 1872–73-ból. *SSz.* 22 (1968), 70.

165 (Megjegyzés - Popup)

Storno M. i. m. 280.

166 (Megjegyzés - Popup)

Fontane, Theodor: Cécile. H. n. [Bp.], 1969., 43.

167 (Megjegyzés - Popup)

„... kacérkodni fogok vele.” Slachta Etelka soproni úrileány naplója 1838–1840. I. kötet. Közreadja és az előszót írta: Katona Csaba. Győr, 2004., 57.

168 (Megjegyzés - Popup)

„... kacérkodni fogok vele.”, i. m. I. köt., 61.

169 (Megjegyzés - Popup)

Két fürdő a Fertő partján. Balf és Boz. Vasárnapi Ujság, 9 (1862), 22. sz., 256.

170 (Megjegyzés - Popup)

Idézi: Erdei László: A soproni táj legkorábbi jelentkezései az irodalomban. SSz. 12 (1958), 70.

171 (Megjegyzés - Popup)

Idézi: Erdei L. i. m. 73.

172 (Megjegyzés - Popup)

„... kacérkodni fogok vele.” Slachta Etelka soproni úrilány naplója, II. kötet. 1840. március–december. A naplót közreadja, a bevezetőt és a lábjegyzeteket írta: Katona Csaba. Győr, 2005., 72.

173 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Széchenyi-műemlékek Nagycenken. SSz. 3 (1939), 321.

174 (Megjegyzés - Popup)

Kovács József: Somlyai István feljegyzései Kismartonról 1847-ből. SSz. 12 (1958), 359.

175 (Megjegyzés - Popup)

„... kacérkodni fogok.”, i. m. II. köt., 93.

176 (Megjegyzés - Popup)

Zádor A. i. m. 324.

177 (Megjegyzés - Popup)

Szita Sz. i. m. 70.

178 (Megjegyzés - Popup)

Tóth Kálmán: Vitorlázás. Bp., 1978., 184.

179 (Megjegyzés - Popup)

Garád Róbert: A Fertő vitorláséletének múltjából. SSz. 35 (1981), 251.

180 (Megjegyzés - Popup)

Idézi: Garád R. i. m. 251.

181 (Megjegyzés - Popup)

Szita Sz. i. m. 71.

182 (Megjegyzés - Popup)

Tomek Ödön: Történelmi helyek és műemlékek Sopron vármegyében. Sopron, 1902., 39.

183 (Megjegyzés - Popup)

Garád R. i. m. 252.

184 (Megjegyzés - Popup)

Tomek Ö. i. m. 39.

185 (Megjegyzés - Popup)

Szita Sz. i. m. 71.

186 (Megjegyzés - Popup)

Szita Sz. i. m. 71.

187 (Megjegyzés - Popup)

Rodiczky J. i. m.

188 (Megjegyzés - Popup)

Szita Sz. i. m. 72.

189 (Megjegyzés - Popup)

Szita Sz. i. m. 71.

190 (Megjegyzés - Popup)

Szita Sz. i. m. 71.

191 (Megjegyzés - Popup)

Hárs József: A soproni idegenforgalom kezdetei. I. rész. SSz. 20 (1966), 309.

192 (Megjegyzés - Popup)

Garád R. i. m. 252

193 (Megjegyzés - Popup)

Rodiczky J. i. m.

194 (Megjegyzés - Popup)

Szita Sz. i. m. 72.

195 (Megjegyzés - Popup)

Rodiczky J. i. m.

196 (Megjegyzés - Popup)

Ezek cáfolatát adja: Nagy Imre: A Fertő régi áradásai. Századok 3 (1869), 10. sz., 690–709.

197 (Megjegyzés - Popup)

Garád R. i. m. 252.

198 (Megjegyzés - Popup)

Garád R. i. m. 253.

199 (Megjegyzés - Popup)

Garád R. i. m. 254.

200 (Megjegyzés - Popup)

Garád R. i. m. 254.

201 (Megjegyzés - Popup)

Zádor A. i. m. 324.

202 (Megjegyzés - Popup)

Tilkovszky Lóránt: Széchenyi István fertőbozi fürdője. SSz. 14 (1960), 181–185.; Tilkovszky Lóránt: A fertőbozi fürdő. História 7. (1985), 2. sz., 14–16.; Katona Csaba: A fertőbozi fürdő története. SSz. 55 (2001), 249–261.

203 (Megjegyzés - Popup)

Tilkovszky L.: Széchenyi, i. m. 181.

204 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Országos Levéltár (= MOL) P 624 Széchenyi család levéltára. Lunkányi-hagyaték (= Lunkányi) 1. cs. 567. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Zinkendorf [Nagycenk], 1838. július 14.

205 (Megjegyzés - Popup)

Zákonyi Ferenc: Balatonfüred. Veszprém, 1988., 161.

206 (Megjegyzés - Popup)

Tilkovszky L.: Széchenyi, i. m. 181.

207 (Megjegyzés - Popup)

MOL Lunkányi. 1. cs. 595. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Pest, 1838. december 21.

208 (Megjegyzés - Popup)

MOL Lunkányi. 1. cs. 596. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Pest, 1838. december 24.

209 (Megjegyzés - Popup)

MOL Lunkányi. 1. cs. 626. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Pest, 1839. február 5.

210 (Megjegyzés - Popup)

Tilkovszky L.: Széchenyi, i. m. 181.

211 (Megjegyzés - Popup)

Tilkovszky L.: Széchenyi, i. m. 182.

212 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (= SL) Sopron vármegye levéltára. IV. A. 1. b. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai (= Kgy. ir.) 1839: 3158.

213 (Megjegyzés - Popup)

A Júlia-völgy (Julienthal) a bozi Gloriett mögött nyúlt el.

214 (Megjegyzés - Popup)

„... kacérkodni fogok vele.”, i. m. I. köt. 57.

215 (Megjegyzés - Popup)

„... kacérkodni fogok vele.”, i. m. II. köt. 65.

216 (Megjegyzés - Popup)

SL Kgy. ir. 1839: 3158.

217 (Megjegyzés - Popup)

SL Kgy. ir. 1839: 3158.

218 (Megjegyzés - Popup)

SL Kgy. ir. 1839: 3158.

219 (Megjegyzés - Popup)

SL Kgy. ir. 1839: 2298

220 (Megjegyzés - Popup)

Tilkovszky L.: Széchenyi, i. m. 182.

221 (Megjegyzés - Popup)

SL Kgy. ir. 1839: 3158.

222 (Megjegyzés - Popup)

SL Kgy. ir. 1839: 3158.

223 (Megjegyzés - Popup)

SL Kgy. ir. 1839: 3158.

224 (Megjegyzés - Popup)

Tilkovszky L.: Széchenyi, i. m. 184.

225 (Megjegyzés - Popup)

SL Kgy. ir. 1839: 4502.

226 (Megjegyzés - Popup)

Tilkovszky L.: Széchenyi, i. m. 181.

227 (Megjegyzés - Popup)

SL 1839: 3518.

228 (Megjegyzés - Popup)

SL 1839: 3518.

229 (Megjegyzés - Popup)

Garád R. i. m. 251.

230 (Megjegyzés - Popup)

Hárs J. i. m. 309.

231 (Megjegyzés - Popup)

Hermann Róbert: A kormánybiztosi rendszer 1848–1849-ben. Hadtörténelmi Közlemények, 111. (1998), 1. sz. 69.

232 (Megjegyzés - Popup)

Tilkovszky L.: Széchenyi, i. m. 185.

233 (Megjegyzés - Popup)

Szita Sz. i. m. 71.

234 (Megjegyzés - Popup)

Zádor A. i. m. 323.

235 (Megjegyzés - Popup)

Hárs J. i. m. 309.

236 (Megjegyzés - Popup)

Tilkovszky L.: Széchenyi, i. m. 185.

237 (Megjegyzés - Popup)

Két fürdő, i. m. 256.

238 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi Viktor: Töredékek a sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi nemzetség történetéből. Székesfehérvár, 1933. 160.

239 (Megjegyzés - Popup)

Güntner Péter: A balfi fürdő története (1865–1914). SSz. 52 (1998), 228–246.

240 (Megjegyzés - Popup)

Két fürdő, i. m. 256.

241 (Megjegyzés - Popup)

Güntner P. i. m. 236.

242 (Megjegyzés - Popup)

A Fertő-táj hidroszférája és vízgazdálkodása. Szerk.: Aujezsky László–Schilling Ferenc–Somogyi Sándor Bp., 1975., passim.

243 (Megjegyzés - Popup)

Moess Jenő: Balfi fürdőlevelek 1915-ből. SSz. 23 (1969), 263.

244 (Megjegyzés - Popup)

* Szabó Levente 1975–1982 között a Soproni Sakk-kör elnöki tisztét töltötte be.

245 (Megjegyzés - Popup)

Sopron, 1902. július. 17. Sakkozók a promenádon.

246 (Megjegyzés - Popup)

A felhasznált sajtó: Soproni Újság, politikai napilap, 1895–1897.

247 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló, 1904. március 3.

248 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye, 1923. február 11.

249 (Megjegyzés - Popup)

Magyar sakk történet. Szerk.: Barcza Gedeon. I–IV. kötet, Budapest, 1975–1996. (a továbbiakban: Magyar sakk történet, és kötet szám) I. 160–163. Külön hivatkozás nélkül az alábbi munkák kerültek felhasználásra: A győri sakk-kongresszus, Nemzetközi mesterverseny és főtorna, 1924. Szerk.: Chalupetzky Ferenc, [Győr], 1925.; Magyar Sakkújság., A Magyar Sakkszövetség hivatalos közleménye, Szerk.: Chalupetzky Ferenc, Győr, 1911–1914.; Magyar Sakkvilág. A Magyar Sakkszövetség hivatalos lapja, 1911–1950.

250 (Megjegyzés - Popup)

Magyar sakk történet I. 160–163.

251 (Megjegyzés - Popup)

Magyar sakk történet III. 93–98.

252 (Megjegyzés - Popup)

Magyar sakk történet III. 28–30., illetve a Magyar Sakkvilág számai.

253 (Megjegyzés - Popup)

Magyar sakk történet III. 109.

254 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló, 1908. szeptember 27.

255 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló, 1908. október 4.

256 (Megjegyzés - Popup)

Magyar sakk történet III. 133.

257 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Sakkújság, 1911. május 10. 31.

258 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Sakkújság, 1912. február 10. 59.

259 (Megjegyzés - Popup)

Havasi Kornél. A soproni jubiláris sakkverseny. Budapest, 1934, (továbbiakban: Havasi 1934.) 3.

260 (Megjegyzés - Popup)

Magyar sakk történet IV. 9.

261 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye, 1924. július 20.

262 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye, 1924. augusztus 10.

263 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye, 1924. augusztus 27.

264 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Sakkvilág, 1924. 11. szám, 256.

265 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye, 1924. szeptember 16.

266 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

267 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Sakkvilág, 1924. 11. szám, 280.

268 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye, 1924. szeptember 30.

269 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Sakkvilág, 1924. 11. szám, 280.

270 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye, 1924. szeptember 30.

271 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Sakkvilág, 1924. 11. szám, 280.

272 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Hírlap, 1924. november 1.

273 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Hírlap, 1924. november 9.

274 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye, 1924. október 17.

275 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye, 1924. november 14.

276 (Megjegyzés - Popup)

Havasi 1934., 4.

277 (Megjegyzés - Popup)

Felhasznált sajtóforrások: a Magyar Sakkvilág, a Sopronvármegye, a Soproni Napló számai.

278 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye, 1932. november 8.

279 (Megjegyzés - Popup)

Magyar sakktörténet IV. 96.

280 (Megjegyzés - Popup)

Magyar sakktörténet IV. 96–99.

281 (Megjegyzés - Popup)

Havasi 1934., 4.

282 (Megjegyzés - Popup)

Magyar sakktörténet IV., 68.

283 (Megjegyzés - Popup)

Magyar sakktörténet IV., 68.

284 (Megjegyzés - Popup)

Havasi 1934., 4-5., Magyar sakktörténet IV., 68.

285 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Sakkvilág, 1933. 4. szám, 111.

286 (Megjegyzés - Popup)

Havasi 1934., 4-5.

287 (Megjegyzés - Popup)

Magyar sakktörténet IV., 13.

288 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Sakkvilág, 1932. 3. szám, 72.

289 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye, 1932. augusztus 28, szeptember 18.

290 (Megjegyzés - Popup)

Magyar sakk történet IV. 96.

291 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Sakkvilág, 1933. 10. szám, 282.

292 (Megjegyzés - Popup)

Havasi 1934., 5-7.

293 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Sakkvilág. 1944. 9 szám, 131.

294 (Megjegyzés - Popup)

Magyar sakk történet IV. 99.

295 (Megjegyzés - Popup)

A szerzők köszönetet mondanak Papp András nyugalmazott őrnagynak a szakmai segítségéért. A felvételeket Reischl Ferenc készítette.

296 (Megjegyzés - Popup)

A jelen írás az emléktábla elhelyezésekor, 2008. szeptember 27-én elhangzott avatóbeszéd szerkesztett változata. (A szerk.)

297 (Megjegyzés - Popup)

Kubinszky Mihály: A régi soproni Lőver. Egy lőverlakó építész feljegyzései. Tatabánya, 2005., 131–132.

298 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 133.

299 (Megjegyzés - Popup)

Építési engedélyezési dokumentációhoz csatolt szakvélemény.

300 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Tervezői műleírás.

301 (Megjegyzés - Popup)

Az interjú a 2008. április 28-án és 30-án folytatott beszélgetések alapján készült.

302 (Megjegyzés - Popup)

Adorján Attilát

303 (Megjegyzés - Popup)

Kecskeméti Károly történész–levéltáros fél éves gyakornoki idejét töltötte Sopronban 1955–56-ban. A forradalmat követően elhagyta az országot, Franciaországba került. Hosszú ideig a legrangosabb levéltáros szervezet, a Nemzetközi Levéltári Tanács (ICA) vezető tisztviselője, majd 1992–1999 között főtitkára.

304 (Megjegyzés - Popup)

Domonkos Ottó: A Soproni Szemle ötven éve I. A folyóirat újraindítása 1955-ben, SSz. 59. (2005.) 3-26

305 (Megjegyzés - Popup)

Szentendre, 1953: mézeskalács-gyertyaöntő, Szarvas, 1954: pokrócszövő-tarisznyaszövő, Békéscsaba, 1955: kékfestő, Tata, 1954: esztergályos, Keszthely, 1954: köteles, Pécs, 1965: kékfestő, Győr, 1956: lakatos, ötvös, Esztergom, 1955: kékfestő, stb.

306 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Néprajz III. Kézművesség. Főszerk.: Domonkos Ottó, Bp., 1991 820.

307 (Megjegyzés - Popup)

290 p.+54 térkép

308 (Megjegyzés - Popup)

Magyarország kézműves-ipartörténetének válogatott bibliográfiája Bp., 1992. 462. (5600 címszó), Kézművesség–népművészet kiállítási katalógus Sopron, 1994. A Soproni Szemle különszáma 96 p., A magyarországi céhes szabók mintakönyvei 1630–1838. Bp., 1997. 356., A magyarországi céhes takácsok mintakönyvei Sopron, 1998. 534., Méhészeti irodalmunk néprajza Sopron, 2000., 96., A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV.–XIX. században Bp., 2002., 320.+ 46 térkép, Indigo design in Hungary Pápa, 2007., 400., A teljes bibliográfiát lásd: Méri Edina: Domonkos Ottó tudományos munkássága 1952–2008. MTA VEAB Kézművesipar-történeti Munkabizottsága: Kutatási életművek 4. Budapest–Veszprém 2008.

309 (Megjegyzés - Popup)

Lelkészi törzslap. Sümeghy József hagyatéka a család tulajdonában.

310 (Megjegyzés - Popup)

Fő-Névkönyv 1933–34 év. Berzsenyi Dániel Gimnázium (Líceum) könyvtára (a továbbiakban: BDGL). A Dunántúli ág. hitv. ev. Egyházkerület Soproni Líceumának Értesítője az 1933/34. évről. Sopron, 1934.

311 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1935/36, 1936/37, 1937/38, 1939/39. évekről. Sopron, 1936, 1937, 1938, 1939.

312 (Megjegyzés - Popup)

Csulak Ervin: Curriculum meum. Várhely, 2001. 1. sz. 80.

313 (Megjegyzés - Popup)

Emléktáblát avattak az egykori evangélikus teológia épületén.
<http://cyberpress.sopron.hu/article.php?id=7763>

314 (Megjegyzés - Popup)

Bizonyságtétel – egy papi élet vége felé. Kézirat. Sümeghy József hagyatéka a család tulajdonában (a továbbiakban: Bizonyságtétel).

315 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

316 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

317 (Megjegyzés - Popup)

Törzslap. Sümeghy József hagyatéka a család tulajdonában.

318 (Megjegyzés - Popup)

Bizonyságtétel.

319 (Megjegyzés - Popup)

Jegyzőkönyv a vadosfai evangélikus gyülekezetnek 1953. évi június hó 14-én megtartott lelkészmeghívó közgyűléséről. Sümeghy József hagyatéka a család tulajdonában.

320 (Megjegyzés - Popup)

Lelkészek személyi lapja. Vadosfa, 1967. július 7. Sümeghy József hagyatéka a család tulajdonában.

321 (Megjegyzés - Popup)

Bizonyságtétel.

322 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

323 (Megjegyzés - Popup)

Tölly Balázs: Sümeghy József. In: BDEG Líceum és Kollégium évkönyve a 2006/2007. tanévről. Sopron, 2007.

324 (Megjegyzés - Popup)

Bizonyságtétel.

325 (Megjegyzés - Popup)

A szerző személyes tapasztalata az oktatási együttműködés során.

326 (Megjegyzés - Popup)

Sümeghy József 2001. évi naptárának bejegyzései alapján. S. J. hagyatéka a család tulajdonában.

327 (Megjegyzés - Popup)

Rác Dénes: Sümeghy József. Evangélikus Naptár 2008., 210–211.

328 (Megjegyzés - Popup)

Lackner Kristóf ú. második végrendelete, az ismertett mű 61–62. oldalán.

329 (Megjegyzés - Popup)

A soproni ág. hitv. evangélikus egyházközség kezelésére bízott alapítványok... Sopron, 1902., a Lackner Kristóf-féle ösztöndíj- alapítvány a 88. tétel (63. o.).

330 (Megjegyzés - Popup)

Hoffmann Gizella: Artner Vilmos (1602–1657) testimoniuma. In: Acta Universitatis Szegediensis XXIX (2006).

331 (Megjegyzés - Popup)

A „Házi” rövidítés és a számok Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok I–II. Budapest, 1982. c. művére, és ezen belül az egyes polgárok irányítószámaira utalnak.

332 (Megjegyzés - Popup)

Ez a példány a recensens Soproniensia gyűjteményében található.

333 (Megjegyzés - Popup)

V.ö. Goda Károly A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján. SSz. 58 (2004), 308–328.

334 (Megjegyzés - Popup)

Lackner Kristófnak, mindkét jog doktorának rövid önéletrajza / Vitae Christophori Lackner I. U. D. Hominis, brevis consignatio. A szöveget gondozta és fordította Tóth Gergely. Sopron, 2008. (Sopron Város Történeti Forrásai, C/ sorozat V. kötet.

335 (Megjegyzés - Popup)

Ennek szövege az Interneten is elérhető: www.law.klte.hu/jati/oneletrajzok/pdf/ címen.

336 (Megjegyzés - Popup)

A szerző eddigi munkásságának összegző bibliográfiája többek között a Ki kicsoda Győr-Moson-Sopron megye helyismereti kutatásában? c. kiadványban is nyomon követhető (Győr, 2006.).

337 (Megjegyzés - Popup)

E kötet szervesen kötődik a Szerző korábbi forráskiadásához: Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1956–1964. Válogatta, szerkesztette, jegyzetekkel ellátta: Gecsényi Lajos.

Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2000. (Szerk.)